

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUR'AN'IN CEM'İ İLE İLGİLİ RİVAYETLER
VE
TAHLİLİ

Tezi Hazırlayan
Ayşe AÇIKEL

Tezi Yöneten
Doç. Dr. Habil NAZLIGÜL

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Hadis Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Mart 2007
KAYSERİ

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUR'AN'IN CEM'İ İLE İLGİLİ RİVAYETLER
VE
TAHLİLİ

Tezi Hazırlayan
Ayşe AÇIKEL

Tezi Yöneten
Doç. Dr. Habil NAZLIGÜL

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Hadis Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

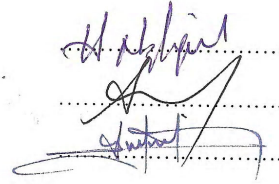
Mart 2007
KAYSERİ

Doç. Dr. Habil NAZLIGÜL danışmanlığında Ayşe AÇIKEL tarafından hazırlanan “Kur’an’ın Cem’i İle İlgili Rivayetler Ve Tahlili” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda **Yüksek Lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

.02/05/2007

JÜRİ :

Danışman : Doç. Dr. Habil NAZLIGÜL
Üye :Prof. Dr. Ali TOKSARI
Üye :Doç. Dr. İbrahim GÖRENER

ONAY

Bu tezin Enstitü Yönetim Kurulunun 25.05.2007 tarih ve 15 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

25./05/2007

Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN

ÖNSÖZ

Yüce Allah insanların fiziki ihtiyaçlarını karşılamaları için mükemmel bir evren, manevi ihtiyaçları için ise evrensel kitaplar göndermiştir. Bu kitapların sonuncusu Kur'an-ı Kerim'dir. O, Hz. Muhammed'e Cebrail (a.s) vasıtasıyla insanları iyiliğe, doğruluğa, hak yola davet etmesi için indirilmiştir. Kur'an-ı Kerim Yüce Allah'ın gözetiminde bir harfi bile zayi olmasın diye uğraş veren sahabiler tarafından korunarak günümüze kadar gelmiştir.

Kur'an tarihi çalışmaları, nüzulünden bu yana sürekli önemini korumuştur. Son yıllarda, Batıda, Kur'an metninin güvenilirliğini sorgulayan çalışmaların yayınlanması, Müslüman araştırmacıların bu konu üzerine daha fazla eğilmesini gerekli kılmıştır. Oryantalistlerin bu konudaki en önemli dayanakları, Kur'an'ın saffeti konusuna şüphe düşüreceklerini umdukları, gerek hadis kitaplarında gerekse diğer kaynaklarda yer alan rivayetlerdir. Bu rivayetler pekiyi olmayan niyetlerle yorumlanmakta kafalarda soru işaretleri bırakmaktadır. Hâlbuki bu rivayetler sahabenin gayet halis niyetlerle Kur'an'a tek bir harf bile ziyade olmasın, tek bir harf bile eksik kalmasın diye dile getirdikleri endişelerden ibarettir.

Çalışmamızın asıl mevzusu bu rivayetler olmasına rağmen, Kur'an'ın yazıya geçirilmesi, vahyin yazıldığı malzemeler ve bu vahiyleri yazan sahabilerin kimler olduğu belirtilerek, Kur'an'ı ezbere bilen sahabiler, rivayetlerde geçtiği kadarıyla isim isim zikredilmiştir. Yazmanın sistematığı, Hz. Peygamber'in vahyi sahabesine öğretmesi kısacası vahyin tespitindeki usuller uzun uzadıya izah edilmiştir.

Kur'an'ın cem' edilme süreci üç ana başlık altında sunulmuştur. İlk olarak Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde kayda geçirilmesi, ikinci olarak Hz. Ebu Bekir döneminde cem'i, son sırada ise Hz. Osman dönemindeki istinsah faaliyetinden söz edilmiştir.

Bilhassa Hz. Ebu Bekir dönemindeki cem' işinin nasıl gerçekleştiği, bu iş için kimlerin görevlendirildiği, Kur'an'ı toplamadaki kriterlerin neler olduğu üzerinde durulmuş, söz konusu rivayetler dile getirilmiş, istifhamlar giderilmeye çalışılmıştır.

Hz. Osman döneminde ise Kur'an'ın istinsah edilmesinin gerekçeleri dile getirildikten sonra, istinsah heyetindeki kişilerden, takip ettikleri metotlardan söz edilmiş, bilhassa Mushafların yakılması meselesinden ve Hz. Osman'a karşı takınılan tavırdan bahsedilerek bunların topluma yansımından söz edilmiştir.

Bilhassa Tevbe Suresi ve Ahzab Suresi ile ilgili rivayetler incelenip Zeyd b. Sabit'in bunları bilmediği iddiaları reddedilerek, yazılı olarak bulamadığı şeklinde anlaşılması gerektiği izahı

yapılmış, akıllarda oluşan soru işaretleri giderilmeye çalışılmıştır. Diğer rivayetler ise daha çok ikinci bölümde dile getirilmiştir.

Kur'an'ın cem'iyle ilgili olarak Şia'nın ve Müsteşriklerin iddialarına da değinilmiş, söz konusu iddiaların uydurma olduğu ortaya konmuştur. Şia ile ilgili olan iddiaların Şia'nın hepsini kapsamadığı, bazı aşırı gurupların bu tarz iddiaları dile getirdikleri, bunların ise Şia ve Sünni alimler tarafından reddedildiğinden bahsedilerek, çoğunun cemaat taassubuyla ortaya konduğu tespit edilmekle birlikte bu kısma özet bir şekilde değinilmiştir.

Müsteşriklerin ise çoğunluğunun önyargılarından hareketle İslam'ı karalamak, ona şüphe tohumları saçmak, kendi inançlarını ön plana çıkarma arzusuyla bu tarz rivayetlere sarıldıklarından bahsedilmiştir.

Bu çalışmamızda İslam âlimlerinin görüşlerinden de destek alarak kafalarda oluşan soru işaretlerini silmeyi amaçladık. Bunu yaparken de objektif olmaya çalışarak konu hakkındaki yorumları, tahlilleri aktardık.

Hiçbir kutsal kitabın orijinalitesinin korunamayıp bunun sadece Kur'an'a nasip olduğunu ve onun, Müslümanlar için ne kadar önemli ve anlamlı olduğunu biliyoruz.

Tezimizin ikinci bölümünde Kur'an'da eksiklik ve fazlalık olduğu söylenen rivayetlerin tahriç ve tenkidini işledik. Bu rivayetleri iki kısma ayırdık. Birinci kısımda Kur'an'da eksiklik olduğu dile getirilen rivayetlere, ikinci kısımda ise Kur'an'da fazlalık olduğu söylenen rivayetlere yer verdik. Bu rivayetlerin İsnad şemalarını yaparak senetlerini araştırdık. Rical tenkidine yer verdikten sonra rivayetleri metin açısından değerlendirdik.

Çalışmamızın her aşamasında büyük emeği bulunan, yönlendirme ve tavsiyeleriyle çalışmamızın şekillenmesini sağlayan ve bizi sürekli destekleyip cesaretlendiren saygıdeğer hocam Doç. Dr. Habil NAZLIGÜL'e teşekkürlerimi sunmaktan bahtiyarlık duyduğumu belirtir, teşviklerini sürekli yanımda hissettiğim Prof. Dr. Salahattin POLAT'a, tezimin düzeltilmesinde yardımcı olan sayın Prof. Dr. Ali TOKSARI'ya, değerli zamanını ayıran Doç. Dr. İbrahim GÖRENER'e şükranlarımı arz ederim.

Ayşe AÇIKEL

KUR'AN'IN CEM'İ İLE İLGİLİ RİVAYETLER VE TAHLİLİ

Ayşe AÇIKEL

ÖZET

Tezimizin konusu Kur'an'ın toplanması ve bu süreçte yaşanan şeylerin bir değerlendirilmesidir. Sahabe döneminden bu konuda bize ulaşan rivayetlerin bir tahlil ve tenkididir.

Öncelikle Hz. Peygamber döneminde vahyin yazıya geçirilmesi, ezberlenmesi, öğretimi ve vahiy malzemeleri konusunu işledik. Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra Hz. Ebu Bekir döneminde vahyin derlenmesi, gerekçesi ve takip edilen metoda yer verdik. Hz. Osman döneminde ise Kur'an'ın çoğaltılması, tekniği ve istinsah komisyonundaki üyelerden bahsettik. Daha sonra da Kur'an'da eksiklik ve fazlalık olduğuna dair rivayetlerin analizini yaparak daha çok bu konuya eğilerek teknik çalışmalar kısmına ağırlık verdik.

Kur'an Tarihi çalışmaları batıda çok rağbet görüp, oryantalistlerin gündemini çok meşgul ettiğinden, bu konuda birçok eser kaleme almışlardır. Kendi kutsal kitaplarının otantik olmayışı Kur'an'a da bu şekilde bakmalarına neden olmuş, eleştirel bir yaklaşım tarzıyla konuya eğilmişlerdir. Müslüman araştırmacılar da hem Kur'an'a verdikleri değerden dolayı hem de onların eleştirilerine cevap mahiyetinde birçok eser kaleme almışlardır.

Konuyla ilgili rivayetler değerlendirildikten sonra çoğunun batıl olduğu tespit edilmiş, sahih olanları ise, destekleyen argümanlar olmadığından geçerli olamayacağı kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Kur'an, Cem', Süreç

THEN HEARSAYS RELATED TO COLLECTION OF QUR'AN AND THE ANALYSIS OF HEARSAYS

Ayşe AÇIKEL

THE SUMMARY

The subject of our thesis is the collection of Quran and an evaluation of the things that happened in this period. It is an analysis and a criticism of the hearsays reaching us from the period of sahabe.

First of all, we have mentioned about turning the divine inspiration into written form, its memorization, its teaching and the staff of the divine inspiration in Hz. Prophet period. We have given place to the collection of divine inspiration, its reason and the method that was followed in Hz. Ebu Bekir period just after the death of Hz. Prophet. In Hz. Osman period, we've talked about the reproduction of Quran, its technique and the members in copying commission. Then, we have analyzed the hearsays which claim that there are shortcomings and extras in Quran and being concerned in this issue more, we have focused on technique studying section.

As Quran History studies were popular in west and it engaged orientalist's agenda pretty much, they wrote several works about this subject. As their own holy book was not authentic, that caused them to see Quran in this way and they worked on the matter with a critical approach. The Muslim investigators wrote many works for both they esteemed Quran and they wanted to give response to their criticism.

After the hearsays about the subjects were evaluated, it was found that most of them were untrue and because there were no arguments which supported the ones, they were believed not to be valid.

Key Words: Hadith, Quran, Collection, Process.

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY	i
ÖNSÖZ.....	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii

GİRİŞ

A.TEZİN KONUSU VE AMACI	1
B.ÇALIŞMANIN METODU.....	3
C.ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI.....	3
D.KUR'AN METNİNİN SIHHATİ KONUSUNDA ALEYHTEKİ TARTIŞMALAR ...	4
1. Müsteşriklerin İddiaları	9
2. Şia'nın İddiaları	17

BİRİNCİ BÖLÜM

RİVAYETLERE GÖRE KUR'AN'IN CEM' EDİLME SÜRECİ

A. Hz. Peygamber Döneminde Kur'an'ın Yazılması ve Tespiti.....	26
1. Vahyin Yazıyla Tespiti.....	26
a. Vahyin Yazıldığı Malzemeler	31
b. Vahiy Katipleri.....	33
2. Vahyin Ezberlenme ve Diğer Usullerle Tespiti.....	34
3. Vahyin Korunması Taahhüdü.....	39
B. Hz. Ebu Bekir Dönemi Kur'an Çalışmaları	42
1. Kur'an'ın Cem'inin Nedenleri.....	43
2. Kur'an'ın Cem'i Yöntemi	48
3. Kur'an'ın Cem'iyile Görevlendirilenler.....	52

C. Hz. Osman Dönemi Kur'an Çalışmaları	55
1. Kur'an'ın Çoğaltılması.....	55
2. Kur'an'ın Çoğaltılmasında İzlenen Yöntem	59

II. BÖLÜM

KUR'AN'DA EKSİKLİK VEYA FAZLALIK OLDUĞUNA DAİR RİVAYETLERİN TAHRİÇ VE TENKİDİ

A. Kur'an'da Eksiklik Olduğuna Dair Rivayetler.....	69
1. Recm ile İlgili Ayet Olduğuna Dair Rivayetler.....	70
2. Emzirme Ayetiyle İlgili Rivayetler	77
3. Bazı Surelerle İlgili Rivayetler.....	84
-Tevbe Suresi İle İlgili Rivayet	84
-Müsebbihatla İlgili Rivayet.....	90
-Ahzab Suresi İle İlgili Rivayet.....	91
-Bir'i Maune Olayı İle İlgili Rivayet	93
-İskat Edilen Bir Ayet	94
-Ali İmran Suresi 104. Ayetle İlgili Bir Rivayet	95
-Fetih Suresi 26. Ayetle ilgili Bir Rivayet	95
-Ahzab Suresi 56. Ayetle İlgili Bir Rivayet	97
-Taha Suresi 15. Ayetle İlgili Bir Rivayet	98
-Asır Suresi İle İlgili Bir Rivayet.....	98
-Beyyine Suresi İle İlgili Bir Rivayet	99
4. Kur'an'da Kunutların Bulunduğuna Dair Rivayetler	101
B. Kur'an'da Fazlalık Olduğu İle İlgili Rivayetler	103
1. Muavvizeteyn Surelerinin Kur'an'da Bulunmadığına Dair Rivayetler	103
2. Fatiha Suresi'nin Kur'an'da Yer Almadığına Dair Rivayetler	108
3. Yusuf Suresi'nin Kur'an'da Yer Almadığına Dair Rivayetler	109
SONUÇ.....	110
KAYNAKÇA	113
ÖZGEÇMİŞ	120

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
a.s	: Aleyhisselam
b.	: İbn
Bkz.	: Bakınız
t.y	: Baskı tarihi yok
y.y	: Baskı yeri yok
c.	: Cild
çev.	: Çeviren
H.N.	: Hadis numarası
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
nşr	: Neşreden
sav	: Sallallahu aleyhi vesellem
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
SÜİFD	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TDV. İ.A	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
v.	: Vefatı
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı

GİRİŞ

A) TEZİN KONUSU VE AMACI

Yüce Allah'ın, elçisi Muhammed (a.s) aracılığıyla insanlığa ilettiği mesaj asırlar boyunca asli safiyetini muhafaza etmiş ve nazil olduğu şekliyle günümüze kadar gelmiştir.

Her ne kadar müsteşrikler veya onlar gibi düşünenler, Kur'an-ı Kerim'in vahiy unsuru bir kitap olmadığını bizzat Hz. Muhammed tarafından inşa edildiğini, hatta onun, Mekke'deki Hıristiyanlarla görüşerek Kur'an'ı, Tevrat ve İncil'den metinler aktarma şeklinde ortaya koyduğunu ¹ iddia etseler de bu doğru değildir.

Kur'an-ı Kerim'in asli safiyetini muhafaza ederek günümüze ulaşması meselesi müsteşrikleri meşgul etmiş ve hala etmektedir. Kutsal kitaplarının Peygamberlerine kadar ulaşmaması açısından Kur'an'a da bu gözle bakmalarına neden olmaktadır. En fazla üzerinde durdukları husus ise Kur'an dışında kaldığı ve ayet olduğu iddia edilen rivayetlerdir.

Kur'an-ı Kerim'in kendinden önceki İlahi kitaplardan en büyük farkı daha nazil olurken yazıya geçirilmesidir. Peyderpey inen Kur'an ayetlerini sahih kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla Peygamberimiz bizzat yazdırarak kaybolmasını önlemiştir. Bu işle görevli olan vahiy katiplerine yazdırdığı açık bir şekilde ifade edilmektedir. Bu durum önemli bir husustur. Nitekim İncil ve Tevrat Peygamberlerinden çok sonra

¹ Sever Erol, *İslam'ın Kaynakları*, İstanbul,1997, s.71.

kaleme alınarak yazılmıştır. Bu sebeple orijinalliğini koruyamamıştır.² Hz. Peygamber Kur'an'ı sadece yazdırmakla yetinmemiş vahyin tespiti konusunda üçlü bir yol takip etmiştir. O da hıfz, kitabet ve her sene arz dediğimiz yıllık mukabele şeklinde gerçekleşmiştir. Böylece Kur'an'a verilebilecek en küçük bir zarara dahi bütün kapılar kapatılmıştır.

Bir metnin Kur'an ayeti olduğunu tespit eden kişi ise Hz. Peygamberdir. Bu elmasla kömürü birbirinden ayırmak gibi bir şey değildir. Yani sahabe önünde birçok metin bulup şunlar Kur'an olmalı diyerek Kur'an'ı oluşturmamışlardı. O, bizzat Hz. Peygamber'in: "Şunlar Kur'an ayetleridir." demesi suretiyle ve hayatta iken yazdırması ile gerçekleşmiştir.

Tezimizin konusu Kur'an'ın cem' edilmesi ve bu cem' edilme sürecinde ortaya çıkan rivayetlerin tahlil ve tenkididir. Tarih içerisinde ve günümüzde sıkça tartışılan bu konunun genişçe ele alınmasına ihtiyaç vardır. Söz konusu rivayetlerin araştırılması, sıhhatinin değerlendirilmesi ve eğer sahih iseler nasıl yorumlandıklarının tespiti tezimizin önemini ve amacını ortaya koymaktadır. Bu sebeple biz böyle bir araştırma yapmayı uygun gördük. Tespit edebildiğimiz bütün rivayetleri kaydettik. Rivayetleri bilhassa Kütüb-ü Tis'adaki hadisleri baz alarak değerlendirdik. Daha çok bu mevzuya eğilerek teknik çalışmalar kısmına ağırlık verdik.

Kur'an metninin güvenilirliği hususunda batıda çok fazla çalışmaların ortaya çıkması, İslam alimlerini de bu konuda daha fazla eser vermeye teşvik etmiştir. Onların bu konulardaki gerek müstakil gerekse kıraat ve Kur'an ilimleri konusundaki yazılarından faydalanarak tezimizi oluşturmaya çalıştık.

Öyleyse yapılması gereken konuyla ilgili metinleri ilmi bir tenkide tabii tutmak ve ondan sonra değerlendirme yoluna gitmektir.

² Hristiyan inancına göre Hz. İsa İncil'i yazmamış, sadece tebliğ etmiş ve havarilerden onu tebliğ etmelerini istemiştir. Hz. İsa'yı görenlerin sayısı azalmaya başlayınca İncil'i yazıya geçirme zarureti doğmuş. Ancak İncil yazarları İnciller'ini kaleme alırken şifahi rivayetlerden kendilerine ulaşanlarla yetinmemişler, kendi bakış açılarına göre hitab ettikleri cemaatlerin problemlerini de göz önünde bulundurmuşlardır. Hristiyanların kendi kutsal kitaplarını tahrif ettiklerine dair Kur'an'da açık bir beyan olmamakla beraber bazı dolaylı ifadelerden hareketle onların da tahrifte bulunduğu neticesine varılmıştır. Kur'an'da Tevrat ve İncil'in Hz. Peygamber'e vahyedilenle uyduğuna Ehl-i Kitap şahit gösterilmiştir. Halbuki Kur'an ile mevcut İnciller arasında ortak konularda esasa ilişkin farklılıklar mevcuttur. Mesela İsa'nın uluhiyyeti, teslis inancı ve Hz. İsa'nın insanların günahlarına kefarete üzere çarpmışta can vermesi gibi. Allah'ın gönderdiği bir kitapta yer alması mümkün olmayan bu tür ifadeler müslümanlarca tahrifin sonucu olarak değerlendirilmiştir. Bkz. *T.D.V.İ.A (Özetle) 22 / 271-275.*

B-) ÇALIŞMANIN METODU

Kaynaklardaki verileri toplayarak kendi aralarında mukayese edip bir sonuca varmaya çalıştık. Tespit, tahric ve karşılaştırma yöntemini uyguladık. İncelediğimiz rivayetler konusunda bu üç yöntemle bir sonuca varmaya çalıştık.

Araştırmamızda kullandığımız hadisler, bazen konu başlıklarına göre bazen de sure ve ayet numaralarına göre isimlendirildi. Sahabilerden birden fazla tarikle gelen rivayetler ayrı ayrı ele alındı. Konumuzla ilgili rivayetler arasındaki farklılıklar imkanlar içerisinde tespit edilmeye ve gösterilmeye çalışıldı.

Ele alınan rivayetlerin sonunda o rivayetin senet ve metniyle ilgili değerlendirilme yapıldı. Bazı konu başlıklarının altında İslam alimlerinin o konuyla ilgili değerlendirmelerine de tezimizin sınırları çerçevesinde yer verildi.

Senedle ilgili değerlendirme yapılırken genelde mecruh olan ravilerin cerh ve tadil durumu hakkında bilgi verilmekle birlikte yer yer sika ravilerin durumu da dile getirildi. Konumuzla ilgili ana rivayetlerin tarikleri şemalar halinde gösterildi.

Hadisler sened yönünden incelenmekle birlikte metin yönünden de değerlendirildi. Bazen hadis sened yönünden sahih olmakla birlikte, metin yönünden gerekçeleri belirtilerek tenkide tabi tutuldu. Metinlerin de en az sened kadar tahlil edilmesi ve bu tahlilden sonra sıhhat durumuyla ilgili değerlendirilme yapılması gerekmektedir.

C-) ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI

Tezimizi yazarken bu konuda birçok eserden faydalandık. Özellikle İbn Ebi Davud'un (v. 316/928) *Kitabu'l Mesahif'i*, Zincani'nin (v. 761/1360) *Tarihu'l-Kur'an'ı*, Zerkeşi'nin (v. 794/1392) *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an'ı*, Suyuti'nin (v. 911/1505) *el-İtkan'î* Zürkani'nin (v. 1122/1710) *Menahilü'l- İrfan fi Ulumi'l Kur'an'ı*, bilhassa ilk bölümü yazmada temel kaynaklarımız oldu. Bunun yanında Theodor Nöldeke'nin (v.1930) *Kur'an Tarihi*, Ömer Rıza Doğrul'un (v. 1371/1952) *Kur'an Nedir'i*, çalışmamıza ışık tutan eserler arasındadır. İlk bölümü yazarken daha çok Kur'an tarihiyle ilgili kaleme alınan müstakil eserlerin yanı sıra, kitaplarının bir bölümünde Kur'an Tarihine yer veren alimlerin araştırmalarından da faydalandık. Kur'an'ın icazıyla ilgili eserlere de göz atarken günümüzde bu konuyla ilgili kaleme alınan

eserlere de bakmayı ihmal etmedik. Konuyla ilgili olarak Keskiöglü'nün *Nüzülünden Günümüze Kur'an'ı Kerim Bilgileri*, Muhsin Demirci'nin *Kur'an Tarih'i*, Hamidullah'ın (v. 2002) *Kur'an'ı Kerim Tarih'i*, Abdurrahman Çetin'in *Kur'an İlimleri ve Kur'an Tarih'i*, Muhammed Aydın'ın *Kur'an'ın Metni Üzerindeki Tartışmaları*, İsmail Cerrahoğlu'nun *Tefsir Usulü*, Mustafa Altundağ'ın *Hata İddiaları Çerçevesinde Kur'an'ın Dil ve Yazım Özelliği*, M.Emin Maşalı'nın *Kur'an'ın Metin Yapısı* zikredilebilir.

Tezimizin ikinci bölümünde ise konuyla ilgili rivayetler değerlendirildiğinden başlıca hadis kitapları ve rical kitapları ana kaynağımız olmuştur. Malik b. Enes'in (v. 179/795) *Muvatta'sı*, Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855) *Müsned'i*, Darimi'nin (v. 255/869) *Sünen'i*, Buhari (v. 256/869) ve Müslim'in (v. 261/874) *Sahih'leri*, İbn Mace'nin (v. 273/886) *Sünen'i*, Ebu Davud'un (v. 275/888) *Sünen'i*, Tirmizi'nin (v. 279/892) *Sünen'i*, Nesai'nin (v. 303/915) *Sünen'i*, Darekutni'nin (v. 385/995) *Sünen'i*, Hakim'in (v. 405/1014) *Müstedrek'i*, İbn Hacer'in (v. 852/1448) *Fethu'l-Bari'si*, Ayni'nin (v. 855/1451) *Umdetu'l-Kari'si* bunlar arasında sayılabilir. Rical kitapları arasında ise Zehebi'nin (v. 748/1347) *Mizan'ul-İtidal fi-Nakdi'r-Rical* ve *Siyer-u A'lemi'n-Nübela'sını*, İbn Hacer el-Askalani'nin (v. 852/1448) *Tezhibu't-Tehzib'ini*, İmam Zehebi'nin (v. 748/1347) *Kaşif fi marifeti men lehu rivaye fi'l-kütübi's-sitte'sini* zikredebiliriz.

Ayrıca konuyla ilgili hazırlanmış cd'lerin de tezimi hazırlamada son derece faydalı olduğunu söyleyebilirim.

Konuyla ilgili eserlerden Sicistani'nin *Kitabu'l-Mesahif*'inden çok faydalandık. Bu sebeple çalışmamızda bu kitaba bol atıflarda bulunduk. Özellikle birinci bölümde tezimize en geniş katkıyı bu kitabın yaptığını söyleyebiliriz.

D-) KUR'AN METNİNİN SİHHATİ KONUSUNDA ALEYHTEKİ TARTIŞMALAR

Kur'an metninin sıhhati konusundaki tartışmalar, genelde Kur'an'ın cem'yle ilgili rivayetlere dayandırılmaktadır. Bu konuda gerek İslam Tarihi'nde gerekse günümüzde pek çok tartışmalar bulunmaktadır. Tezimizin bu bölümünde müsteşriklerin ve Şia'nın kuşklarını özetle aktarmaya çalışacağız. Ancak konuya girmeden önce cem'

kelimesinin ne anlama geldiğinden, ayrıca cem' ve hıfz arasındaki ilişkiden bahsedelim. Cem' kelimesi sözlükte toplamak, bir araya getirmek, dağınık parçaları birleştirmek manalarına gelmektedir.³ Cem' : "Bir şeyin bir kısmını diğerine ilave etmeye verilen isimdir. **جمعتہ فاجتمع** (ben onu topladım, o da toplandı) denilir." "İnsanların toplanıp bir araya gelmesinden dolayı kıyamet gününe **يوم الجمع** (toplanma günü) denilmiştir."⁴ "Mecmu': Toplanılmış, bir araya getirilmiş nesneye verilen isimdir. Kavim toplanıp bir araya geldiği zaman **تجمع القوم** (kavim toplandı) denilir. 'Nebi, bana Cevamiu'l-Kelim verildi" demiştir.' Burada kastedilen Kur'an-ı Kerim'le birlikte Hz.Peygamber'in özlü söz söyleyebilme (el-Cem'u) kabiliyetidir. Nitekim Allah da Kur'an'da az lafızla birçok manayı bir araya getirmiştir."⁵

Cem'ul-Kur'an, alimler katında iki manada kullanılır. İlk manası Kur'an'ın hıfzedilmesi yani gönüllerde muhafaza edilmesidir. Cümma'ul-Kur'an, Kur'an hafızları demektir. Bu anlamda Hz. Peygamber'in Kur'an'ı ezberleme şevkinden dolayı, Yüce Allah kendisine şöyle hitapta bulunmaktadır: "(Ey Muhammed!) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir. O halde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy. Sonra onu açıklamak bize aittir."⁶ İkinci anlamı ise harflerin, kelimelerin, ayet ve surelerin yazılması anlamındadır.⁷ Kur'an'ı Kerim nazil oldukça onu cem' etmeğe teşebbüs eden sahabe, elbette onu hıfz da ediyordu. Bu o zaman için tabii bir haldi. İbnu Nedim *Fihrist*'inde Hz. *Peygamber zamanında Kur'an'ı cem' edenler* diye başlayan kısımda⁸ cem' kelimesinin hıfz kelimesiyle müsavi olduğunu ifade etmektedir.

Rivayetlere göz attığımızda bazen hıfz kelimesi cem' yerine bazen de cem' kelimesinin hıfz yerine kullanıldığını görüyoruz. Katade'den şöyle rivayet edilmiştir: "Ben Enes b. Malik'e Rasulullah zamanında Kur'an'ı kimlerin cem' ettiğini sordum. O da bunların dört kişi olduğunu, hepsinin de ensardan olduğunu söyledi. Bunlar: Ubey b. Ka'b, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sabit ve Ebu Zeyd'dir."⁹ Bu rivayette cem' etti demek hıfz etti

³ TDV.İ.A.Cem'maddesi, 276.

⁴ Zebidi, Muhibbi'd-Din Ebu'l-Feyz Muhammed Murteza, *Tacül-Arus fi Şerhi'l-Kamus*, Mısır,1306, V.304-308.

⁵ İbn Manzur, Cemalettin Ebu'l-Fadl, Muhammed ibn Mükerrrem, *Lisanü'l-Arabi'l-Muhit fi'l-Luga*, Ayın maddesi, Beyrut, 1970. s.53-60.

⁶ Kıyame, 75/16-19.

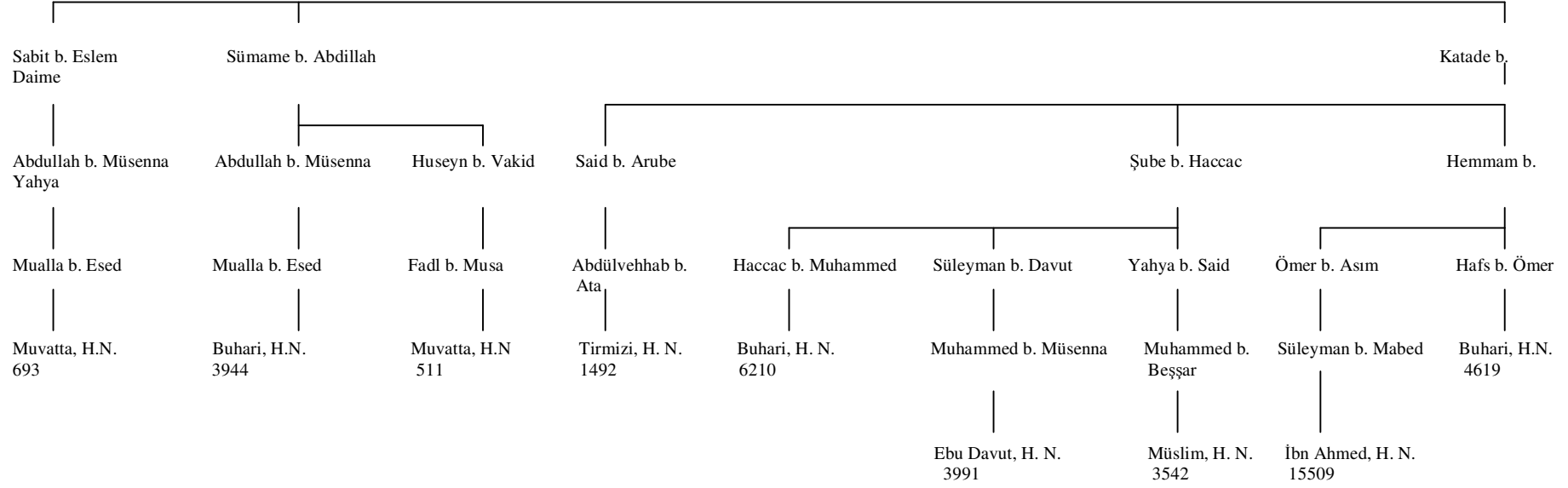
⁷ Mennau'l-Kattan, *Mebahis fi ulumi'l-Kur'an*, Beyrut, 1412/1991, s.118-119.

⁸ İbn Nedim, ebu-Ferec M.b. İshak *el-Fihrist*, Beyrut, 1978, s.41.

⁹ Buhari, *Fedailü'l-Kur'an*, Bab.8, Mennau'l-Kattan, a.g.e. s.119.

anlamına gelebildiği gibi, Kur'an'ı toplayıp yazdı anlamına da gelebilir. Bu rivayeti Kütübü Tis'a'dan araştırdık. İsnad şeması řu şekildedir.

Enes b. Malik

İsnad şemasını verdiğimiz bu hadisin ravilerini araştırdığımızda mecruh bir ravi bulamadık. Himmam b. Yahya hakkında İbn Main Güvenilir olduğunu söylemektedir.¹⁰ Haccac b. Muhammed hakkında İbnü'l-Medeni güvenilir olduğunu, Ahmed b. Hanbel ise hadisleri en güvenilir kişi olduğunu söylemektedir.¹¹ Katade b. Diame için Said İbnü'l-Müseyyib “hıfzı ondan daha kuvvetli birini görmedim” dedi.¹² Buharinin mütabi hadis olarak zikrettiği ve Muvatta'da geçen hadisin senedindeki Sümame b. Abdillah hakkında genel olarak hadis imamları güvenilir olduğunu söylerken sadece İbn Hıbban bazen hata yaptığını belirtti.¹³ Bu rivayette mecruh bir ravi olmadığı için hadis usulü kriterlerine göre sahih olduğunu söyleyebiliriz.

Zerkeşi de *el-Burhan* adlı eserinde *Hz. Peygamber zamanında Kur'anı hifzen cem' edenlerin beyanı babı*¹⁴ adlı bir kısım zikretmektedir. Bu iki kelimenin yani hıfz ve cem'in asrı saadette birbirleriyle sıkı münasebeti vardı.

İbn Ebi Davut *Kitabu'l-Mesahif*'de Kur'an'ın Cem'i hakkında oldukça geniş bir malumat verir. Cem' kelimesinden anlaşılan mananın ne olduğunu, cem' kelimesinin tedvin etmek, sahifeleri bir araya toplamak manasına geldiği gibi, aynı zamanda hıfz yani ezberlemek manasına geldiğinden bahseder. *Kitabu'l-Mesahif*'te Hz. Ali ilgili şöyle bir rivayet vardır. "Hz. Ali, Rasülullah'ın ahirete irtihalinden sonra ant içmiştir: 'Kur'an'ı cem' etmedikçe Cuma günleri haricinde dış elbisemi giymeyeceğim' dedi. Hz. Ebu Bekir ona adam göndererek şöyle dedi: Ey Hüseyin'in babası benim emirliğimden hoşlanmadın mı? Hz. Ali yemininden bahsetti, Kur'an'ı cem' edince de gelip biat etti. Buradaki rivayette Kur'an'ı cem' etti demek hıfzetti demektir. Kur'an'ı ezberleyene de Kur'an'ı cem' etti denirdi." ¹⁵

Jeffery ise bu iki kelimenin ayrı ayrı şeyler olup, aralarında da bir münasebet bulunmadığını şöyle dile getirmektedir. "Bazı müellifler zannediyorlar ki Kur'an'ın cem'inden kastedilen şey Kur'an'ın hıfzıdır. Halbuki biz bu ifadeyi uygun görmüyoruz. Çünkü bu konuda şöyle nakiller gelmektedir: Ali topladığı şeyleri deveye yükledi ve sahabeyle getirdi. Ebu Musa'nın cem' ettiğine insanlar 'Lübabü'l-Kulub' (kalplerin özü,

¹⁰ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XI, 68.

¹¹ Suyuti, *Tabakatü'l-Huffaz*, s.152. 8. 353.

¹² Suyuti, *Tabakatü'l-Huffaz*, s.55.

¹³ Cd'den. (Bkz. *Mevsüatü'l-Hadisî's-Şerif*)

¹⁴ Zerkeşi, Şeyh Muhammed ibn Abdullah, *el-Burhan*, Mısır, 1957, I.241.

¹⁵ Sicistani, *Mesahif (Mukaddime)*, s.10.

cevheri) adını verdiler. Osman, Ubey'in cem' ettiğini yaktı. Abdullah b. Mes'ud ise Osman'ın Irak'taki amiline cem' ettiği Kur'an'ı vermekten imtina etti."¹⁶

Bize göre Jeffery'nin bahsettiği örneklerde cem' kelimesi Mushaf anlamında veya Kur'an yazılı olan sahifeler manasında kullanılmış olabilir. Ama bu örnekler hıfz ve cem' arasında herhangi bir ilişki olmadığı anlamına gelmez. Kur'an-ı Kerim'i cem' eden sahabi aynı zamanda zaten hıfz da ediyordu.¹⁷

Sonuç olarak asrı saadette hıfz ve cem' kelimeleri birbirinin yerine kullanılmıştır. Yani Kur'an'ın cem'i ifadesi hem onun hıfzı anlamına gelebildiği gibi hem de ayet ve surelerin yazılması anlamına da gelebilir.

1- Müsteşriklerin İddiaları

Oryantalistlerin Kur'an konusundaki çalışmaları çok fazla olmakla birlikte kaleme aldıkları bu eserleri pek iyi niyetlerle ortaya koymadıkları tartışma götürmez bir gerçektir. Bu hususta hakkı teslim edenler de bulunmakta fakat Kur'an'ı İlahi vahiy olarak değil de Hz. Muhammed' in bir eseri olarak görenler çoğunluktadır.

Oryantalistlerin bu konudaki çalışmalarını genel olarak iki gruba ayırabiliriz: Birincisi Kur'an'ı Kerim'in kaynağı konusunda diğeri de Kur'an tarihi hakkında dile getirdikleridir.¹⁸

Onlar, Kur'an'ı Hz. Muhammed'in kıvrak zekası ve ileri görüşlülüğü sayesinde ortaya koyduğu kendi eseri olarak ele alırlar. İddialarına göre Mekke'de görüştüğü birkaç Hristiyanla temasları sonucunda diğer kutsal kitaplardan iktibas yaparak meydana

¹⁶ Sicistani, *Mesahif (Mukaddime)*, s.5-6.

¹⁷ Arap toplumu daha çok hafızaya dayanan bir yapıya sahipti. Çoğunlukla sözlü kültür hâkimdi. Sahabe Kur'an ayetlerini yazmakla birlikte daha çok ezberliyorlardı. Bu konuda son derece gayretli idiler. Kaynakların bildirdiğine göre araplar binlerce beyitlik şiirleri ezberliyorlar, nesepleriyle ilgili bilgileri hafızalarında tutuyor ve okuyorlardı. Bkz.Doğrul, Ömer Rıza, *Kur'an Nedir*, s.43. İşte sahabe bu özelliklerinden dolayı Kur'an ayetlerini yazmanın yanında ezberlemeye daha çok önem veriyorlardı. O dönemde hafızaya çok güvenilmesinden dolayıdır ki, İbnü'l-Cezeri (v. 833/1429) "Kur'an naklinde itimat mushafların yazısına değil, hafızalarda yer alan metinlerdir." demiştir. Bkz. Zerkani, *Menahil*, I.242. Bi'r-i Maune ve Yemame savaşında şehit olan hafız sahabiler bunun en büyük delilidir.

¹⁸ Maşalı, Mehmet Emin, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, Ankara, 2004, s.112.

getirdiğini söylerler. Delil olarak da Kur'an ayetlerinin diğer kutsal kitaplardaki bazı bölümlerle benzeşmesini iddia ederler.¹⁹ Kur'an'ın diğer kutsal kitaplarla arasında birtakım benzerliklerinin olması sürpriz bir şey değildir. Zira Kur'an, kendisini vahiy geleneği içinde konumlandırmakta,²⁰ vahiy geleneğinde yer alan kendinden önceki kitapları onaylayıcı ve tashih edici olduğunu sıkça belirtmektedir.²¹ Kutsal kitapları bir zincirin halkası gibi düşünersek Kur'an o zincirin son halkasıdır.

Kur'an hakkında bilhassa Alman ve İngiliz müsteşrikler tarafından çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Kur'an tarihine dair detaylı inceleme yapıp eser yazanlardan biri de T. Nöldeke olmuştur. 1862'de *Geschichte Des Qorans* isimli Kur'an tarihini neşretmiştir. Eserin 1909'da I. cildi, 1919'da II. cildi Schwally eliyle tekrar basılmıştır. Kitabın III. cildi O. Pretzel ve S. Bergstrosser tarafından yazılarak 1938 de basılmıştır.²²

Hz. Peygamberin Ümmiliği

Kur'an'ın kaynağı meselesine başlamadan önce Hz. Peygamber'in ümmiliği konusuna değinelim. Lugat manası itibariyle "ümm" kelimesi ana, asıl ve kaynak anlamlarına gelmektedir. Sonuna eklenen nisbet yasından dolayı "anaya mensup" yahut "anadan doğduğu gibi kalan" demektir. Bu anlamların dışında "arap ümmetine veya Ümmü'l-kura'ya/Mekke'ye mensup" gibi anlamları vardır.²³ Ayrıca ümmi kelimesi sözlükte "Anasından nasıl doğmuş ise öyle kalıp okuma yazma öğrenmemiş kimse"²⁴ anlamına da gelmektedir. Zira insan bu vasfı sonradan kazanmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de Peygamberimizin sıfatı olarak bahsedilen ümmi kelimesi ayetlerde şu şekilde geçmektedir: "Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmi Peygamber'e uyanlara işte o Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten

¹⁹Örneğin Jeffery'e göre Hz. Muhammed Kur'an'ı oluştururken Yahudi ve Hristiyan çağdaşlarından öğrenmiş olduğu İlahi kitaplarla ilgili bilgilerle oluşturmuştur. Muhammed ehli kitaptan öğrendiği bu vahiy kaynağını kullanarak, Hz. Musa, Yusuf, Davut, Süleyman'ın, Hz. İsa ve annesinin hikâyelerini elde etmiştir. Çünkü bunları kolaylıkla öğrenebilirdi. Aynı şekilde Yahudi ve Hristiyanlardan Peygamberlerin özel ailevi meselelerini elde etmiştir. Hz. Yusuf'la Firavun'un vezirinin karısı, Musa'nın küçüklüğü ile Firavun'un kızı, Musa'nın Şuayb'ın kızları ile buluşması, Süleyman ve Saba melikesi, Zekeriyya'nın eşinin kısırlığı ve Yahya'nın vadedilmesi gibi Peygamberlerin özel ailevi meselelerini hep bu yolla elde etmiştir. Bkz.Yaklaşımlar- Örnek Metinler, *Oryantalistlerin Gözüyle İslam*, İstanbul, 2003, s.92-93, (Jeffery, "The Quran as Scripture", IV. Makale, s.268'den naklen)

²⁰ Bkz Şura 42/13, Ahkaf 46/9.

²¹ Özsoy, Ömer, *Sünnetullah Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaştırılması*, Ankara, 1994, s.15.

²² Sicistani, *Mesahif (mukaddime)* s.4, Keskiöglü, Osman, *Kur'an Tarihi ve Kur'an-ı Kerim Hakkında Ansiklopedik Bilgiler*, s.184-185.

²³ Ragib el-İsfahani, *Müfredat fi-Garibi'l-Kur'an*, s.23-24. İstanbul, 1986.

²⁴ Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara, 1996, s.1128.

mener..."²⁵ "O halde, Allah'a ve O'nun sözlerine inanan Resulüne, o ümmi peygambere iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız."²⁶

Hz. Peygamber'in ümmiliği konusunda islam alimleri iki kısma ayrılmıştır. Bir kısmı ümmi olduğunu savunurken, diğerleri de ümmi olmadığını zaman içerisinde öğrenmiş olabileceğini savunmaktadırlar. Şimdi sırasıyla onların delillerini görelim:

Ümmi Olduğunu Savunanların Delilleri:

1. Araf, 157-158 ve Ankebut, 48. ayetleriyle Hz. Muhammed'in bizzat kendisinin ümmi olduğunu açıkça gösteren sözleri "Biz ümmi bir toplumuz; okuma-yazma ve hesabı bilmeyiz."²⁷ onun okuma-yazma bilmediğini göstermektedir.

2. Taif heyetinin yazıp getirdikleri şartlar arasında faizin yasaklanması da vardı. Tam bu cümle okunduğunda Rasulullah: "Elimi bu cümlenin üzerine koyun" dedi. Elini koyduklarında riba ayetini²⁸ okuyup bu cümleyi sildi.²⁹ Görüldüğü gibi eğer Rasulullah (s.a.v) okuma-yazma bilseydi sözü edilen cümleyi kendisi bulup silirdi.

3."Hz. peygamber'in yaşantısını büyük bir hassasiyetle takip eden, hatta hanımlarıyla özel ilişkilerine varıncaya kadar muttali oldukları her şeyi anlatan sahabilerden, Rasulullah (s.a.v.)'in okur-yazar olduğuna dair hiçbir rivayet gelmemiştir. Sahabilerin naklettikleri bu kadar çok rivayet arasında konuyla ilgili tek bir sözün bile gelmemesi, doğrusu pek düşündürücüdür."³⁰

"Ümmi lafzıyla ne kastedildiği şu ayette daha açık bir ifadeyle dile getirilmektedir: "Sen bundan önce ne bir yazı okur, ne de elinle onu yazardın. Öyle olsaydı, batıla uyanlar kuşku duyardı."³¹ Dolayısıyla yukarıdaki ayetlerde geçen "ümmi" lafzını başka türlü yorumlamaya gerek olmadığı ortaya konulmaktadır. Üstelik "öyle olsaydı batıla uyanlar kuşku duyardı" ifadesiyle Peygamber'in ümmi olmasındaki hikmete ışık tutulmaktadır. Şayet Hz. Peygamber, okuma-yazma bilseydi, ümmi olan Peygamber için bile, "Bu Kur'an'ı o uydurmuştur" iddiasını ortaya atabilen ve en açık mucizeleri inkar eden

²⁵ Araf, 7/157.

²⁶ Araf, 7/158.

²⁷ Buhari, *Savm*,13; Müslim, *Sıyam*,15; Ebu Davut, *Savm*, 4.

²⁸ Bakara, 2/275.

²⁹ İbnu'l-Esir, İzzüddin Ebi'l-Hasan Ali b. El-Cezeri, *Usdu'l-gabe fi-Marifeti's-Sahabe*, I,216. Beyrut, 1414/1993

³⁰ Demirci, Muhsin, *Kur'an Tarihi*, s.121. (Önkal, Ahmet, *Hz. Peygamber'in Ümmiliği*, SÜİFD, sy.2, Konya ,1987, s.252'den naklen.)

³¹ Ankebut, 29/48.

müşrikler, iftiralarına bir ölçüde mesnet bulmuş olacaklar ve daha çok insanı yanıltabileceklerdi." ³² "Allah Teala Hz. Muhammed'i, nebi ve mürsellerin dinini tamamlamak ve kıyamete kadar tüm insanlığın ıslahına kefil ve yeterli bir teşri ile göndermek için, kendisinin kesbi istidadını değil de vehbi/fitri istidadını ikmal etmiş ve olgunlaştırmıştır. Ayrıca Nebi'nin, kavminin çoğunluğu gibi ümmi olarak büyümesini sağlayıp, kendisini, ehl-i kitabın ve ümmi kavminin bilgilerinden herhangi bir şey öğrenmesini engelleyerek alemlere karşı bir delil kılmıştır. Hata Nebi'nin, Arapların fesahat, belagat, şiir, hitabet, karşılıklı övünme ve karşılıklı yergi gibi rekabet öğelerine en ufak bir ilgi göstermemesini sağlamıştır." ³³

Ümmi Olmadığını Savunanların Delilleri:

1.Rasulullah Hudeybiye'de Mekke delegeleriyle antlaşma şartlarını görüşürken, bunları yazmak üzere katip olarak Hz.Ali'yi çağırdı ve ona Besmele'den sonra "*Bu Allah'ın Rasulü Muhammed'in Kureyş ile yaptığı antlaşmadır.*" diye yazmasını emretti. Fakat Kureyşli grubun başkanı Suheyl b. Amr bu cümleye itirazla "Biz senin Allah'ın Rasulü olduğunu kabul etseydik, seni şimdi Mekke'ye girmekten alıkoymaz, seninle uğraşmaz ve sana tabi olurduk. Bu sıfatı sil, kendi isminle babanın ismini yaz." dedi. Hz. Peygamber de bunu kabul edip katibe "*Rasulullah*" ifadesini silmesini emretti. Ancak Hz, Ali tedüben bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Allah'ın elçisi sayfayı alıp "*Rasulullah*" sözünü sildi ve yerine "*Muhammed b. Abdillah*" yazdı. ³⁴ Eğer okuma yazması olmasaydı, Rasulullah ibaresini silip kendi ismini yazması mümkün olmazdı.

2.Enes b. Malik'ten rivayet edilen bir hadiste Rasulullah şöyle buyurmuştur: "İsra gecesi cennetin kapısında sadakaya karşılık on, karz-ı hasene (faizsiz borç vermeye) karşılık ise onsekiz sevap verileceğinin yazılı olduğunu gördüm." ³⁵ Şayet Peygamber ümmi olsaydı bu ibareyi okuması nasıl mümkün olabilirdi?

Hz. Peygamber'in önceleri okuma-yazma bilmediği fakat daha sonra öğrenmiş olabileceği görüşüne sahip olanlar düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedirler. "Hz. Peygamber yetiştiği muhit icabı okuma-yazmayı öğrenememiş, yaşı ilerledikten sonra da böyle bir teşebbüste bulunmamıştı. Ama Peygamberlikten sonra durum değişmiş, 23

³² Karacabey, Salih, *Peygamberde Nebevi ve Beşeri Bilgi*, s.72-73-74, Bursa, 2002.

³³ Reşid Rıza, Muhammed, *Muhammedi Vahiy*, Ankara,1991, s.113.

³⁴ Buhari, *Megazi*, 43, *Şurut*,15, *Sulh*,6, *Cizye*, 19;Müslim, *Cihad*, 90,92,93; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV,291.

³⁵ İbn-i Mace, *Sadakat*,19.

seneye yaklaşan bir sürede durmadan nazil olan ayetleri tespit için, vahiy katipleri Peygamber'in gözü önünde yazı yazmışlardı. Özellikle Medine'ye hicretten sonra Rasulullah (s.a.v.)'in çok değişik çevrelerde muhtelif münasebetleri olmuş, bu münasebetler sebebiyle antlaşmalar kaleme alınmış, mektuplar yazılmış ve emirnameler çıkartılmıştı. İşte Hz. Peygamber'in, okuma-yazma ile ilgili birçok mühim işlerle irtibatı sebebiyle hayatının sonlarına doğru, iyice öğrenmek ve bellemek şeklinde olmayıp, biraz okuma-yazma öğrenmiş olması mümkündür."³⁶

Müsteşriklerin Konuyla İlgili Görüşleri

Bilindiği üzere bu durum oryantalistleri son derece meşgul eden bir konudur. Zira bu iddialarını ispatlayabilirlerse Kur'an'ın Hz. Peygamber'in eseri olduğunu, ortaya koymalarının daha kolay olacağını düşünmektedirler. Bu hususta W. Montgomery Watt şunları dile getirmektedir: "Hz. Muhammed'in okuma-yazmayı bilmemesi meselesi Müslümanlara göre neredeyse bir dogma haline gelmiştir. 7/157-158. ayetlerdeki ümmi sıfatının Hz. Muhammed'e izafe edilmesi tartışmalardan biridir. Bana göre ümmi demek okuma-yazma bilmemek değildir. Ümmi Yahudi olmayan manasına gelir. Ümmi peygamber demek o Araplara gönderilen, Yahudi olmayan yani yerli bir Peygamber'dir ve kendi içlerinden çıkmıştır."³⁷

Bu konudaki görüşleriyle dikkat çeken bir başka müellif ise Caetani'dir. Onun bu konudaki yorumu şöyledir: "Muhammed'in okuma-yazma bilmediğini tayin etmeye kalkmak beyhude bir gayrettir. Çünkü Muhammed bunu muasırlarından bile saklamıştır. Bununla beraber kanaatimize göre, Muhammed yazı sanatına hakikaten vakıf olmasaydı bunu, ashabı önünde daha açık bir şekilde ifade etmeyi kendisi için faydalı sayacaktı. Binaenaleyh okuma-yazma bilmesi muhtemeldir. Fakat O, bunu itiraf etmek istememiştir."³⁸

Bu ifadeler müsteşriklerin bu hususa samimi olmadıklarını ortaya koymaktadır. İşte Caetani'nin sözleri bunun en açık göstergelerinden biridir. Zira sahih hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in şöyle dediği nakledilir: "Biz ümmi bir toplumuz, yazmayı ve hesabı bilmeyiz."³⁹ Hz. Peygamber'in okuma-yazma bilmemesi O'nun için

³⁶ Demirci, Muhsin, *Kur'an Tarihi*, s.126. (Önkal, Ahmet, *Hz. Peygamber'in Ümmiliği*, s.259'dan naklen).

³⁷ Watt, W. Montgemory, *Kur'an'a Giriş*, s .33-34, Ankara 2000.

³⁸ Demirci, Muhsin, *Kur'an Tarihi*, s.124 (Ceatani, I, *İslam Tarihi*, s.163'den naklen)

³⁹ el-Buhari, *savm*, 13, Müslim, *siyam*.15, Ebu Davut, *savm*.4.

bir eksiklik değil, aksine "Onun bu hali peygamberliğine delalet eden en büyük mucizelerden biridir."⁴⁰

Kur'an'ın Tahrif Edildiğini İddia Eden Müsteşrikler

Bu hususta Theodor Nöldeke'nin görüşleri şöyledir: "Hz. Muhammed, metinlerin kaydedilmesine büyük ölçüde önem verirdi. Bununla birlikte bu kayıtların eksiksiz olduğu, bir arşivci sadakatiyle saklandığı söylenemez. Zira Peygamber, Peygamberliğini kabul ettirmek için bir ölüm kalım savaşına girmişti. Dış koşulların zoruyla istendiği halde yazılmamış ayetler bulunabilir. Bu iş gereksiz görülmüş olabilir. Fakat eski zamanlarda her şeyin hafızaya bırakıldığını düşünebiliriz."⁴¹ Nöldeke, Kur'an'ın eksik bırakıldığı görüşüne sahiptir. Bazı nedenlerle kimi ayetlerin yazılmamış olabileceğini savunur.

Kur'an'ın Hz. Muhammed'in şuur altından kaynaklandığı iddiasını dile getiren, bu konuda görüş beyan edenlerden biri C. Brockelmann'dır. O bu hususta şöyle demektedir: "Muhammed ilk defa Hira dağında şahsına has bir şüpheli giderdi. Orada kendisine bir gün sonradan melek Cebrail olarak kabul ettiği bir varlığın hayali göründü. O da kendi içinde Tanrı elçisi olduğuna dair beliren sesi, buna isnad etti. Böylece (Muhammed) bu hallerde iken işittiğine inandığı şeyler ortadan kaybolur kaybolmaz, onları vahiy olarak bildirmeyi adet haline getirdi."⁴² Görüldüğü gibi o, Kur'an'ın Hz. Muhammed'in hayallerinin ürünü olduğunu söylemektedir.

Goldziher'in görüşü ise şöyledir: "Hz. Muhammed'in şeriatı, kendisinin Yahudi ve Hıristiyan unsurlarla olan irtibatı sebebiyle elde ettiği dini görüşler ve bilgilerden ibarettir. Zira o karşılaştığı bu fikirlerden ziyadesiyle etkilenmiş, dolayısıyla bu fikirler onun kalbinin derinliklerine nüfuz ederek itikadi esaslar haline gelmiştir. Sonra da Hz. Muhammed kalbinden taşınan bu öğretileri, İlahi bir görev olarak telakki etmiş, bunun sonucunda da onların vahiy için bir araç olduğuna bütün samimiyetiyle inanmıştır."⁴³

Watt da Kur'an'ın eksik olabileceği şüphesini dile getirirken şu ifadeleri kullanmıştır: "Elimizdeki Kur'an'ın Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği her şeyi ihtiva edip etmediği,

⁴⁰ Davudoğlu, *Müslim Şerhi*, I.346.

⁴¹ Nöldeke, Theodor, Scwally Friedrich, *Kur'an Tarihi*, çev. Muhammed Sencer, İlke yayınları, 1970, s.5-6.

⁴² Brockelmann,c.,*İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, trc.Neşet Çağatay, Ankara,1964, s. 6.

⁴³ Demirci, Muhsin, *Kur'an Tarihi*, s.83.

cevap verilmesi güç bir sorudur. Aksini ispat etmek de güçtür. Hz. Muhammed tarafından tebliğ edilen Kur'an'ın hiçbir parçasının kaybolmadığından emin olamayız." ⁴⁴ Yine aynı fikrin devamında Kur'an'ın tedvini konusunda şunları söylemektedir: "Kur'an'ın toplanması ve tedvini konusunda hangi görüş benimsenirse benimsensin bazı bölümlerinin kaybolmuş olması ihtimali mevcuttur. Eğer hadislerde belirtildiği şekilde, Kur'an'ın toplanmasında, Zeyd gelişi güzel yazılara ve beşer hafızalarına bağlı kalmışsa, bazı bölümlerinin kaybolmuş olması pek muhtemeldir. Bununla birlikte önem arz eden herhangi bir şeyin kaybolduğunu düşünmek için de hiçbir neden yoktur." ⁴⁵

Emile Dermenghem de Kur'an'ın cem' ve tertibinden söz ederken şunları söylemektedir: "Son ve kat'i metne gelince o, Halife Muaviye zamanında Haccac tarafından - tıpkı Osman'ın tatbik ettiği usul üzere- tertip edilmiştir. Kur'an'da sayısız tekrarlar vardır ve ayetlerden bir çoğunun yerinde olmadığı açıkça görülmektedir. Asıl metne birtakım ilaveler ve haşiyelerin yerleştirilmediği yahut ondan bazı parçaların çıkarılmadığı şeklindeki bir takım hususlar bilinmediği gibi, bu artık ve eksiklerin nispetini tayin etmek de imkansızdı." ⁴⁶ Watt ise haşiyeler konusundaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir: "Kur'an'ın dar anlamda haşiye ihtiva edip etmediği kuşkulu olmasına rağmen 2/85'te haşiyeye benzer bir şey mevcuttur." ⁴⁷ Dermenghem Kur'an'ın tertibi ve harekelenmesini birbirine karıştırırken, Watt da haşiyeler konusundaki şüphelerini izhar etmiştir.

Oryantalistlerin Kur'an tarihiyle ilgili şüpheleri bunlardan ibaret değildir. Sözelimi cem' edilen Kur'an'ın Hz. Ömer'den sonra halife olan Hz. Osman'a değil de Hz. Hafsa'ya verilmesini eleştirmişler, ayrıca Hz. Ebubekir dönemindeki derlemenin resmi bir derleme değil, kişisel bir koleksiyon olduğunu iddia etmişlerdir. Müsteşrik Watt'a göre de Kur'an'ın toplanması Hz. Ebubekir döneminde değil Hz. Osman dönemindedir. O, bu konudaki eleştirilerini şöyle dile getirir: "Eğer Osman'ın elinde referans olarak başvurabileceği resmi bir nüsha olmuş olsa idi, halifenin nezaretinde Kur'an'ın yeniden yazımına yol açan ihtilaflar ortaya çıkmamış olacaktı. Yine Ömer'in recm ayetinin Kur'an'da olduğunda ısrar ettiği şeklinde gösterilmesi de elinde resmi bir koleksiyonu

⁴⁴ Watt, W. Montgomery, age. s.57.

⁴⁵ Watt, W. Montgomery, age. s.57.

⁴⁶ Dermenghem, Emile, *Muhammed'in Hayatı* (trc. Reşat Nuri Güntekin), 1930, s.346-347.

⁴⁷ Watt, W. Montgomery, age. s.94-95.

olduğu şeklindeki rivayetle tutarlı değildir. Sonuncu ve en önemlisi Zeyd'in Kur'an'ı yazdığı suhuf, revizyonunun gündeme geldiği sırada Hafsa'nın korumasındaydı. Eğer Zeyd'in koleksiyonu resmi bir koleksiyon idiyse, bunun halifenin kızının elinde bile olsa resmi muhafaza dışında tutulması muhtemel değildir."⁴⁸ Halifenin kızının, Hz. Peygamber'in eşi, Mü'minlerin annesi üstelik de okuma-yazma bilen bir hanım olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Hz. Hafsa bunu son derece iyi muhafaza etmiş, hatta Hz. Osman istinsah faaliyeti için istediğinde geri almak şartıyla vermiştir.

Kur'an'da eksik veya fazla ayetler olduğu konusu oryantalistleri meşgul etmiş ve bu konudaki şüphelerini dile getirirken temel hedefleri islami kaynaklar üzerinde kuşku uyandırmaya çalışmak olmuştur. Şüphelerine kaynak olarak hadisleri seçmişler, özellikle recm ayetleri, Muavvizeteyn Sureleri, İsrâ Suresi ve Hz. Muhammed'in ölümlü olduğunu ifade eden ayetler üzerinde durmuşlardır. Sözgelimi Weil, Kudüs'e yapılan gece yolculuğuna değinilen meşhur ayetin sahihliğini sorgulamıştır. Weil, Kur'an'da bu tür bir gece yolculuğuna başka atıfların bulunmadığını, bunun Hz. Muhammed'in sadece bir elçi olduğu ve harikalar yaratan bir kişi olmadığı şeklindeki genel iddiasına da aykırı olduğunu, daha sonraki efsanenin Hz. Muhammed'in hayatında bir temelinin olmaması nedeniyle, bunun ancak bir rüya ve görüntü olabileceğini ve ayetin müteakip ayetlerle bir bağının bulunmadığını ileri sürmüştür. Fransız bilginlerinden Silvestre de Socy, "Muhammed ancak bir rasuldür. Ondan önce de rasuller geçmiştir. O ölür veya öldürülürse geriye mi döneceksiniz?"⁴⁹ ayetiyle ilgili olarak şüphelerini izhar etmiştir. Bu ayet Hz. Muhammed'in ölümünün mümkün olduğundan söz eder ve meşhur bir hadiste O'nun vefatı gerçekleştiğinde öldüğüne dair habere Ömer'in inanmaması üzerine Ebubekir'in hatırlattığı ayetin bu olduğu rivayet edilir.⁵⁰ Watt ise Muavvizeteyn Sureleri ve recm ayetiyle ilgili olarak şunları söylemektedir: "İbn Mes'ud'un son iki sureyi (muavvizeteyni) tümüyle çıkarttığına dair açık ifadeler mevcuttur. Ancak bunlar bir tür sihir veya hamd (övgü) duası idi. Başlangıçta Kur'an'dan bir parça olarak sayılmamış olabilirler. Bunların Hz. Muhammed zamanında Müslümanlarca kullanıldıkları, ama Kur'an'ın parçası olamadıkları düşünülebilir. Hadisler ise Kur'an'a ait olmasına rağmen bugün elimizdeki kitapta bulunmayan çok sayıda ayet ihtiva etmektedir. Bunlardan en meşhur olanı recm

⁴⁸ Watt, W. Montgomery, age. s.65-66.

⁴⁹ Al-i İmran, 3/144.

⁵⁰ Watt, W. Montgomery, age. s.65-66.

ayetidir ki, zina suçunu işleyen reşit yaştaki kişilerin cezası olarak öngörülen taşlamanın yer aldığı bir ayettir. Halife Ömer'in görüşünü destekleyecek delillerin bulunmamasından dolayı, aksine ikna edilinceye kadar bu ayetin Kur'an'da yer almadığı konusunda çok emin olduğu rivayet edilmektedir.⁵¹ Watt ve diğer müsteşriklerin dile getirdikleri kuşkuların eleştirisine, II. bölümde bu rivayetleri geniş bir şekilde değerlendireceğimizden burada yer vermedik. Sadece onların şüphelerini dile getirdik.

Kur'an-ı Kerim'in Vahiy Mahsulü Olduğunu İleri Süren Müsteşrikler

Kur'an'ın kaynağı ve Kur'an tarihi konusunda müsteşriklerin eleştirilerine yer verdik. Bu konuda müsbet fikir beyan eden müsteşriklerin de bulunduğunu belirtirken birkaç örnek vermeyi gerekli gördük. İşte onlardan bir kaçı : Jean Poul Roux'nun *L'İslam au Proche Orient* isimindeki eserinin 1960 Paris tab'ınının 37. sayfasında Kur'an'ı Kerim'in Kelamullah olduğu şöyle tanzih edilmektedir:

"Hz. Muhammed Kur'an'ı kendisi tertip etmiş değildi, onu insanlara tebliğ etmişti. Bu kitap onun kendi nutuklarından mürekkep bir mecmua yahut yaptığı işlerin bir tarihi değildi. Allah'ın tebliğ ettiği muhtelif metinlerden mürekkepti."⁵²

Fransız müsteşriklerinden Franz Toussaint'in bazı sure tercümelerinden mürekkep olan *Le Koran* isimindeki eserinin 1955 Paris tab'ınının mukaddime kısmınının 10-11. sayfalarında Kur'an'ı Kerim'in yegane Kelamullah olduğu şöyle anlatılmaktadır:

"Kur'an'da, tebliğe vasıta olan Peygamber aradan çekilir ve sözü Allah'a bırakır. Kitabullah'ın başlıca hususiyetleri olan eşsiz üslup ile muazzam ifadenin sebebi işte budur. Kitabı Mukaddes'te, İncillerde ve Havariyyun Mektuplarında ise Allah ile Mesih'in sözleri bir insan tarafından nakledilir. Halbuki Kur'an'da ilahi vahiy hiçbir kimse tarafından nakledilmiş değildir. Yalnız Allah konuşur."⁵³

Bu konuda görüş beyan eden bir diğer müsteşrik de Sir William Muir'dir. *Life of Muhammed (Muhammed'in Hayatı)* isimli eserinde Kur'an'ın tahrifi iftirasını kökünden reddeder. O ki Hristiyanlığa son derece bağlı bir müsteşriktir. Müslümanların

⁵¹ Watt, W. Montgomery, age. s.46-55.

⁵² Danişmend, İsmail Hami, *Garplilminin Kur'an-ı Kerim Hayranlığı*, s.54.

⁵³ Danişmend, age. s.55-56.

Peygamber'inde tenkit edilecek her fırsatı değerlendiren bir kişidir. Öyle iken Kur'an hakkında diyecek bir şey bulamıyor ve onun asla tahrif olunmadığını ısrarla beyan ederek aynen şunları söylüyor. "Araplar hafızasının kuvvetiyle seçilmiş olmalarına rağmen biz yine yalnız buna güveniyor değiliz. Bizi bu itikada götüren sebepler var: Peygamber'in ashabı, onun hayatında Kur'an'ın muhtelif eczasını toplayarak müteaddit nüshalar yazdılar. Bu nüshalar Kur'an'ı tescil etti. Takriben hepsini tescil etti. Yazı yazmak, Muhammed'in bi'setinden önce Mekke'de malum idi. Peygamber mektup ve nameler yazdırmak için Medine'de ashaptan bir çoklarını bu vazifede kullandı. Bedir esirlerinin fakirlerini, ensara okuyup yazma öğretmek karşılığında serbest bırakmıştı. Medine halkı Mekkeliler kadar kültür sahibi olmamakla beraber, İslamiyet'ten önce de aralarında okur yazarlar vardı. Böylece okuyup yazmayı bildikleri sabit olduktan sonra hiç hataya düşmeden şu neticeye kolayca varırız ki: Büyük bir dikkatle hafızalarının bellediği ayetleri, yazı da aynı dikkatle tespit ve tescil eylemiştir."⁵⁴

Kur'an tarihi konusunda en ciddi araştırmaları yapan müsteşriklerden biri de şüphesiz Arthur Jeffery'dir. Jeffery, bu yönde büyük çabalar harcamış, Kur'an'la ilgili bol miktarda bilgi ve belgeyi derlemiştir.⁵⁵

Sonuç olarak hiçbir dinin Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği kadar güvenilir olarak bugünlere intikal etmediğini, Kur'an'dan önce ilahi kitaplar olan Tevrat, İncil ve Zebur'un tahrif olduğunu savunmaktadır. Oryantalistler İslami kaynaklardaki en zayıf rivayetleri kullanarak kafalarda soru işaretleri oluşturmaya çabalamışlardır. Ancak güneşin ışığının üflemeyle sönmeyeceği gibi, onlarda yaptıkları itirazlarla Kur'an'a zarar verememişlerdir. Bilakis onların bu çabaları kaynaklara daha fazla eğilip araştırma yapılmasını sağlamıştır. Tüm bunlar da rivayetlerin daha detaylı değerlendirilmesine neden olmuştur.

⁵⁴ Keskiöglü, Osman, *Nüzülünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, s.319.

⁵⁵ Jeffery, neşretmiş olduğu İbn Ebi Davut'un *Kitabu'l-Mesahif* adlı eserinin Mukaddime'sinde, Peygamber vefat ettiği zaman kavmin elinde Kur'an'ın yazılı olarak bulunmadığını zikretmektedir. Sözünün doğruluğunu ispat edebilmek için de şunu delil getirmektedir: Hz. Ebu Bekir'in halifeliği zamanında Yemame Muharebelerinde birçok kurra şehit düşmekte ve bu durum karşısında Hz.Ömer Kur'an'ın zayi olacağından korkmakta ve bu endişesini Ebu Bekir'e iletmektedir. Jeffery bu habere istinad ederek, eğer Kur'an Peygamber'in sağlığında yazılı olsaydı, Ömer'in böyle bir edişeye düşmesine lüzum hâsıl olur muydu? Diye bir soru sorup bu suale yine kendisi şöyle cevap vermektedir: Kur'an yazılı olmadığından böyle bir edişeye lüzum duymuştur. (*Mesahif*, s.5) ayrıca bkz.Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 130-140

2. Şia'nın İddiaları

"İslam siyasi düşüncenin merkezinde hep Kur'anî kelimeler yer almıştır. Mesela siyasi rejimler, Kur'an'dan alınan imamet, hilafet, şura gibi terimler bağlamında tartışma konusu yapılırken, Şii siyasi geleneğinde hakim kavramlar imamet, velayet, masumiyet; Sünni siyaset geleneğinde ise hilafet, biat ve icma olmuştur.⁵⁶

Şia ve Ehl-i Sünnet'in pek çok ortak yönü bulunmaktadır. Bunlar inanç yönünden tevhid, nübüvvet, mead; amel yönünden ise namaz, oruç, hac, zekat ve cihad gibi konulardır. Ortak yönleri bulunmasına rağmen aralarında önemli farklılıklar da mevcuttur. Şiiler imamet, velayet ve masumiyet teorilerine Kur'an'dan delil aramışlar, ayetleri bu çerçevede yorumlayıp davalarını haklı göstermeye çalışmışlardır. Hatta bu hususta daha da ileri giderek Hz. Ali'nin imametine dair bazı surelerin ve ayetlerin sahabe tarafından Kur'an'dan çıkarıldığını iddia etmişlerdir.⁵⁷

Biz burada sadece Şia'nın Kur'an'a bakışına ve Kur'an'ın tahrifi noktasındaki görüşlerine yer vermekle yetineceğiz. Ancak konumuza başlamadan önce şunu vurgulamakta fayda mülahaza ediyoruz: Mushafın cem'iyle ilgili olarak bir çok rivayetin nakledilmiş olması tabii karşılanmalıdır. Usuli olan bilginler genellikle bu tür rivayetleri ciddiye almazken, Ahbari olan bazı bilginler bu tür rivayetlere son derece önem vermişlerdir.⁵⁸ Denilebilir ki, Kur'an'ın tahrif edildiği yolunda özellikle Şia'dan gelen iddiaların aslı bu tür rivayetlerdir.⁵⁹ Ahbari düşünce tarzı konusunda Hayrettin Karaman'ın da aynı düşüncede olduğunu görüyoruz. O şöyle diyor: "Kur'an'ın tahrif edildiği, onda ilave ya da eksiklik olduğuna dair rivayetlerin ortaya çıkmasında en büyük amil Ahbari düşünce tarzına göre nakledilen ve el-Kuleyni'nin *el-Kafisi* gibi

⁵⁶ Cündioğlu, Düccane, *Sözün Özü*, İstanbul, 1999, s.39.

⁵⁷ Tabresi'nin yazmış olduğu, *Faslu'l-Hitab Fi Tahriği Kitabı Rabbi'l-Erbab* adlı kitapta, Kur'an'dan çıkarıldığı iddia edilen "Nurayn Suresi" rivayet edilmiştir. Güya Osman, Mushafları yaktığında Ali ve Ehl-i Bey'in fazileti hakkındaki bu sureyi yok etmiştir. Karataş, Şaban, *Şia ve Sünni Kaynaklarda Kur'an Tarihi*, s.116, (Tabresi, *Faslu'l-Hitab Fi Tahriği Kitabı Rabbi'l-Erbab*, s.180-181'den naklen)

⁵⁸ Ehl-i sünnet mezhepleri arasında, dini hükümlerin tesbiti hususunda farklı metodlar uygulanmasının sonucu olarak ortaya çıkan ehl-i eser-ehl-i re'y veya selef-halef şeklindeki ayrımın benzeri, Şia fırkaları arasında ahbariyye ve usuliyye kelimeleriyle yapılmıştır. Ahbariyye, imamların otoritesine mutlak bağlılık esasından hareket ederek onlardan nakledilen sözlü ve yazılı rivayetlerin akaid ve fıkıh alanında tek kaynak olduğunu savunmaktadır. Gaybet döneminin başlamasından itibaren (260/873) İmamiye Şiası içinde ortaya çıkan Usuliyye ise Ahbariyye'nin aksine, dini hükümlerin tespit edilmesi ve anlaşılması konusunda istidlal metodunu benimsemiştir. (TDV. İ.A. II. 490)

⁵⁹ Bkz. *Günümüzde Alevilik ve Bektaşilik*, Ankara Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995. s.73-81, (Doç dr Musa Kazım Yılmaz, Şia'nın Kur'an İlimleriyle İlgili Görüşleri)

kitaplarda yer alan rivayetlerdir "⁶⁰ ki bunlara bir çok Şii alim itiraz etmiş, hatta bu konu ile ilgili bağımsız çalışmalar da yapılmıştır.⁶¹

Şia içerisinde otorite sayılan bazı bilginler Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde toplandığını iddia ederken, bir kısmı da halifeler döneminde toplandığını söylemişlerdir: "Bir çok Şii alime göre Kur'an Peygamber'in sağlığında cem' edilmiştir. Bunun delili Rasûlullah döneminde bir çok sahabenin Kur'an'ı cem' ettiğini belirten rivayetlerdir."⁶² Bir rivayete göre Katade Enes b. Malik'e "Rasulullah zamanında kimler Kur'an'ı toplamıştı?" diye sorar. Enes b. Malik, Kur'an'ı toplayan ensardan dört kişidir. Ubey b. Ka'b, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sabit ve Ebu Zeyd'dir."⁶³ Diğer bir rivayete göre Rasûlullah "Kur'an'ı dört kişiden alınız. Abdullah b. Mes'ud, Salim, Muaz, ve Abdullah b. Ubey"⁶⁴ demiştir.

Müfessir Ebu Ali et-Tabresi, (v. 548/1153) Kur'an'ın bugünkü gibi cem' edildiğini, bunun aksini iddia etmenin yanlış olacağını iddia etmektedir. Ona göre Kur'an'ın Rasûlullah döneminde defalarca hatmedilmesi, hıfzedilmesi ve öğretilmesi adeta bir ders kitabı olarak elden ele dolaşması onun bugünkü gibi toplanmış olduğunu gösteren en büyük delildir."⁶⁵

Kur'an'ın bugünkü anlamda Hz. Peygamber devrinde toplandığı görüşlerine katılmak mümkün değildir. Tabresi, görüşlerine delil olarak Kur'an-ı Kerim'in Hz. Peygamber döneminde tedrisini ve hıfzedilişini göstermektedir. Kur'an nazil olur olmaz, hem hıfzediliyor, hem de tedris ediliyordu. Onun bir mashafta toplanmamış olması bunlara engel değildi. "Gerek Ubey b. Ka'b', gerek İbn Mes'ud'un mushafları sure sayısı ve tertibi açısından, bugün elimizde bulunan mushafa muhalifti. Bizim elimizdeki mashafta sure sayısı yüz on dört iken, Muavvizeteyn'i mushafına almadığı için İbn Mes'ud mushafında yüz on üç, Ubey b. Ka'b'in mushafında yüz on beştir."⁶⁶ Eğer Kur'an Hz. Peygamber döneminde bir mushaf şekline getirilmiş olsaydı Ubey b. Ka'b ile İbn Mes'ud'un mushafları Rasûlullah'ın toplattığı mushafa aykırı olmazdı.

⁶⁰ Karaman, Hayrettin, TDV. İ.A, *Caferiye maddesi IV*, (4-10).

⁶¹ Karataş, Şaban, *Şia'da ve Sünni Kaynaklarda Kur'an Tarihi*, s.157.

⁶² Karataş, age, s.55.

⁶³ Buhari, *Fedailü'l-Kur'an*, 3.

⁶⁴ Buhari, *Fedailü'l-Kur'an*, 3.

⁶⁵ Tabresi, Ebu Ali el-Fadl b. El-Hasan, *Mecmau'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut, 1986, I.86.

⁶⁶ Alusi, *Ruhu'l-Meani*, Mısır, 1371, I.25-26.

Şia'nın mutedil kolları ise Hz. Ebu Bekir zamanında cem' edilen Kur'an'la, Rasul-i Ekrem'e inen metin arasında fark bulunmadığına inanmaktadır.⁶⁷

Şia'nın çağdaş müfessirlerinden olan Muhammed Hüseyin Tabatabai, Tabresi ve onun gibi düşünenerle aynı görüşte değildir. Ona göre Kur'an'ın Rasulullah döneminde bugünkü anlamda toplanmış olması imkansızdır. Rasulullah döneminde bazı kimselerin Kur'an'ı cem' etmiş olmaları bir kısım sure ve ayetlerin tertibinden öteye geçmez. Kur'an'ın mushaf şekline getirilmesi ise kesinlikle Rasulullah'tan sonra olmuştur.⁶⁸

Nöldeke, Şia ve bazı gurupların Kur'an hakkındaki kuşkularını dile getirirken olaya eleştirel değil, etik ve dogmatik baktıklarını, yargularla hareket ettiklerini söylüyor. Sözelimi bazı Mutezililer Hz. Peygamber'in düşmanlarına karşı laneti ifade eden ayetlerin gerçekliğine itiraz etiler. Onlara göre bu tür sözler Levh-i Mahfuzdaki yüksek bildirilere yakışmazdı. Harici Meymuniye Fırkası ise Yusuf Suresi'nin kutsal kitaba ait oluşuna itiraz etmekte, böyle bir aşk hikayesinin Kur'an'a gitmediğini söylemektedir.⁶⁹

Kur'an'ın Tahrif Edildiğini Savunanlar:

Şeyh Saduk'a göre "Şu anda Kur'an'da bulunmayan öyle çok vahiy inmiştir ki, eğer onlar Kur'an'da toplansaydı, Kur'an'ın ayetlerinin toplam sayısı on yedi bin olurdu. Ve bunlar söz gelişi Cebrail'in Nebi'ye, "Allah sana diyor. Ey Muhammed (sav) yarattıklarına benim davrandığım gibi davran" demesi gibidir...Bunlara benzer haberler pek çoktur. Onların hepsi de vahiydir. Fakat Kur'an değildir. Eğer Kur'an olsalardı mutlaka içinde olurdu."⁷⁰

İddia edildiğine göre Kur'an ancak, Hz. Ali ve Ehl-İ Beyt tarafından toplanmıştır. Bütün Kur'an'ı topladığını iddia eden kezzabtır.⁷¹

Beyyine Suresi Kureyş'ten yetmiş kişinin ismini içeriyordu. Bu kadar uzun bir sure değiştirilerek kısaltılmıştır.⁷²

Kur'an'ın bir çok yerinden Ehl-i Beyt imamlarının ismi, bazı yerlerden de münafıkların isimleri çıkarılmıştır.⁷³

⁶⁷ TDV.İ.A, *Kuran maddesi*, c.26 , s. 386.

⁶⁸ Tabatabai, Muhammed Hüseyin, *el-Mizan*, Kum, XII.120.

⁶⁹ Nöldeke, Theodor, Scwally Friedrich, *Kur'an Tarihi*, çev. Muammer Sencer, s.112.

⁷⁰ Şeyh Saduk, *Risaletü'l-İtikati İmamiye, Şii İmamiyyenin İnanç Esasları*, Çev. Ethem Ruhi Fıglalı, Ankara, 1978, s.17-23.

⁷¹ Kuleyni, Muhammed Yakup, *el-Usul minel Kafi*, Tahran, 1388, I. 239-240.

⁷² Kuleyni, a.g.e. II. 631.

Bazı Şia guruplarına göre tahrif kimi yerde sure çapında kimi yerde ise ayet çerçevesinde gerçeklemiştir. Rivayetleri incelediğimizde bu konuda iki sureden bahsedildiği görülür. Bu surelerden biri, yedi ayetten ibaret olan ‘Velaye Suresi’ dir ki Şeyh Muhammed b. Ali b. Şehraşub’un belirttiğine göre, "bu surenin tamamı Kur’an’dan çıkarılmıştır." ⁷⁴ Bir diğeri de ‘Nurayn Suresi’dir. Denildiğine göre, "Hz. Osman Mushafları çoğaltıp, bu nüshalara uymayanların yakılması emrini verdiği zaman, Hz. Ali ve Ehl-i Beytin faziletinden söz eden bu sureyi de ortadan kaldırmıştır." ⁷⁵

Abdullah Draz ise Nurayn Suresi ile ilgili olarak şunları söylüyor: "Mirza Alexandre Kazem, bu uydurma sure (nurayn) ile ilgili olarak Şia’nın elindeki Kur’an-ı Kerim’de en ufak bir izinin mevcut olmadığını ve kelami eserlerde de bu konuda hiçbir sözün geçmediğini ortaya koymuştur. Üstelik Şii camiasında ilk defa Tusi’den sonra yedinci asırlarda görülmektedir. Zaten Kur’an’ı Kerim’den çalınmış birtakım kelime ve ibarelerden müteşekkil bu uydurma surenin Kur’an-ı Kerim’in o ahenkli üslubu ve belagatı karşısında ne kadar kötü bir kontrast arz ettiğini görmek için onu okumak yeterlidir." ⁷⁶

Ayetlerdeki tahrif iddialarına baktığımızda ise bunlar genelde ayetlerin içinden bir kelime veya kelime guruplarının atılması şeklindedir. Hz. Ali’nin fazileti veya Hz. Ali’nin velayeti ile ilgili kelimelerdir. “Kul kefa billahi şehiden beyni ve beyneküm ve men indehu ilmü’l-Kitab” ayeti hakkında Büreyd b. Muaviye Ebu Cafer’e sorduğunda o şöyle dedi: “Özellikle benden duymuş ol ki, Peygamber’den sonra Ali bizim en hayırlımız ve en faziletlimizdir.” ⁷⁷

Getirdikleri yorumlar genelde sahip oldukları imamet görüşlerini destekler mahiyettedir. "Halbuki Ali’nin adı bir kez bile Peygamber’in halefi olarak zikredilseydi bu husus, seçimi yapanlar için bağlayıcı olurdu. Bu buyruğun görmezlikten gelinmesi karışıklara yol açacak ve gelecekte kolay kolay silinmeyecek izler bırakacaktı. Kutsal Kitab’ın bir çok yerinde Hz. Ali’den insanların en yücesi olarak söz edilmiş olsaydı gerek seçim

⁷³ Kuleyni, a.g.e. I. 414-415.

⁷⁴Demirci, Muhsin, *Kur’an Tarihi*, s.224 (et-Tabresi, *Faslu’l-Hitab fi Tahriği Kitabi Rabbi’l-Erbab*, Necef, 1298, s.180-181’den naklen)

⁷⁵Demirci, Muhsin *Kur’an Tarihi*, s.224. (et-Tabresi, *Faslu’l-Hitab fi Tahriği Kitabi Rabbi’l-Erbab*, Necef, 1298, s.180-181’den naklen) Ayrıca Nurayn suresini ve bu surenin Kur’ana ait olmadığına dair ortaya konulan lugat, üslup ve içerik ayrılıklarını görmek için bkz. Nöldeke, *Kur’an Tarihi*, s.121 -134.

⁷⁶ Draz, Abdullah, *Kur’an’ın Anlaşılmasına Doğru*, s.36, dipnot 35.

⁷⁷ Kuleyni, *Usul*, I. 229.

heyetinin üyelerinden, gerekse aşıptan herhangi birinin bunu bilmemiş olması imkansızdı." ⁷⁸

Alusi Şia'dan bazı nakillerde bulunmaktadır. Onun sözlerini şöylece özetleyebiliriz: "Osman ve Ebu Bekir Kur'an'ı değiştirdiler. Ondandır pek çok ayet ve sure düşürdüler. Cebrail (as)'ın indirdiği Kur'an on yedi bin ayet idi. Onda Ahzap Suresi En'am Suresi kadardı. Ondandır Ehl-i Beytin faziletini ve velaye suresinin tamamını iskat ettiler. Bu gibi iddiaların delili yoktur. Şayet olsaydı bile hakikat ortaya çıkardı. Bu yüzden onlardan akıllı olanların Kur'an-ı Kerim'i bu iddialardan uzak tuttuklarını görüyoruz Tabersi -ki o bir Şii alimdir- *Mecmeu'l-Beyan* isimli kitabında şöyle diyor: Kur'an'da ziyadeye gelince hepsi batıldır. Bizim ashabımızdan ve haşeviyenin tamamından rivayet edilen Kur'an noksandır ifadeleri doğru değildir. Şayet Hz. Osman'ın yazdığı Kur'an'dan bir şeyler eksik olsaydı, Hz. Ali hilafeti döneminde bunu düzeltmez miydi?⁷⁹

Buraya kadar söz ettiğimiz iddialara Şia'nın hepsinin sahip olduğunu söyleyemeyiz. Onların geneli Kur'an'ın tahrif edilmediğini savunurken bilhassa aşırı gidenler bu konuda uç fikirler beyan etmişlerdir.

İşte onlardan aşırı bir guruba göre (Gulatu's-Şia olarak bilinirler) Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman Kur'an'ı tahrif etmişler, bazı ayet ve sureleri Kur'an'dan çıkarmışlardır. Örneğin: "Bir ümmet diğer bir ümmetten daha fazladır."⁸⁰ lafzının aslının "O imamlar sizin imamlarınızdan daha temiz daha masumdurlar" şeklinde olduğunu, Ahzap Suresi'nden, Enam Suresi uzunluğunda Ehl-i Beyt'le ilgili ayetleri çıkardıklarını, Kur'an'dan velayet suresini tamamıyla kaldırdıklarını iddia etmişlerdir.⁸¹

Bu sözler kanıtsız batıl sözlerdir. Bir takım Şii alimler, bu basit ve aslı esas olmayan söylemlerden uzaktırlar. Taraftarı olduklarını iddia ettikleri Hz. Ali'den nakledilenler bunun tam tersine mushafın iki kapak arasındaki Kur'an'ın tevatüründe icma bulunduğu delildir.

Hz. Ebu Bekir'in Kur'an'ı cem' etmesi hakkında Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilir: "Mushaflar hususunda insanların ecir bakımından en büyüğü Ebu Bekir'dir. Allah Ebu

⁷⁸ Nöldeke, *Kur'an Tarihi*, s.113-114.

⁷⁹ Alusi, *Ruhu'l-Meani*, I. 21-23, Muhammed b. Muhammed Ebu Şehbete, *el-Medhal li-Dirasetil Kur'anil-Kerim*, Beyrut 1992 / 1412, s.260-261.

⁸⁰ Nahl, 16/92.

⁸¹ Mennau'l-Kattan, *Mebahis fi-Ulumil-Kur'an*, s.137-138.

Bekir'e rahmet eylesin. O, Allah'ın Kitab'ını ilk bir araya getirendir." ⁸² Bir başka rivayet ise şöyledir: "Şayet Osman'ın yerinde ben olsaydım, muhakkak ki Mushaflar hakkında Osman'ın yaptığını yapardım." ⁸³

Kuleyni (329/940) "Ali evladında el-Cami denilen, yetmiş arşın uzunluğunda Hz. Peygamber tarafından Ali'ye yazdırılmış bir sahife bulunduğunu, ayrıca Hz. Fatıma'nın yanında da bugünkünün üç misli büyüklüğünde içinde bugünkü mushaftan tek kelime dahi bulunmayan bir mushafın mevcut olduğunu iddia eder." ⁸⁴ Söz konusu iddiaları Nöldeke şöyle dile getirmektedir:

"Onların inancına göre elimizdeki Kur'an Mesih gelene kadar yasak savar niteliktedir. Gerçek ve içinde yanlış bulunmayan Kur'an, Ali'nin esrarlı halefleri olan on iki imamın elindedir. On iki imam bu metni saklamaktadır. Şii mesihi olan son imam (onların deyimiyle el-Mehdi'l-Kaim) bu metni açığa çıkaracaktır. İmamiye gibi bazı Şii fırkaları bu konuda kendilerini rahat hissetmekte ve vaat edilen açıklamaları sabırla beklemektedir. ⁸⁵

Nöldeke, *Kur'an Tarihi* isimli eserinde bu açıklamayı yaparken İmamiye Fırkası'nın da bu Kur'an'ı beklediğini söyler, ancak 354 numaralı dipnotta ise şu bilgiye yer verir: "Kazım Bey' in ⁸⁶ *Journal Asiatic*'te bildirdiği bir itirafa göre İmamiyeye genellikle Osman metnini kabul etmekte, sadece 93 ile 94 ve 105-106 surelerini birleştirmektedir. Bu fırka mensupları Ubey'in Kur'an nüshasını esas almaktadır. İtikan'a göre söz edilen sureler Ubey'in Kur'an'ın da birleştirilmiştir."

Bu tespitin doğru olduğu kanaatindeyiz. Zira bugün Ehli Sünnet ile Şia'nın ellerinde bulunan Kur'an arasında en ufak bir fark bile yoktur. Kazım Bek'in dile getirdiği farklılıklar sadece teorik olarak mevcut olup pratikte söz konusu değildir. Hindistan'da Bankipore Kütüphanesi'nde apokrif kelime, cümle veya bütün sureleri ihtiva eden bir Mushaf mevcuttur. Bu nüshanın ihtiva ettiği apokrif parçalar 1913 senesinde *The Muslim World* mecmuasında W. St. Clair Tisdall tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir. Bu nüshada Kur'an-ı Kerim metninin muhtelif yerlerine bazı ilaveler

⁸² Mennau'l- Kattan, age, s. 137- 138.

⁸³ Zürkani, *Menahil*, I. 176.

⁸⁴ Kuleyni, a.g.e. I.239-240.

⁸⁵ Nöldeke-Scwally, *Kur'an Tarihi*, s.114.

⁸⁶ Bu kişi Kazan Üniversitesi profesörlerinden mutanassır (sonradan hristiyanlaşmış) Mirza (Alexandre Kazem Bek'tir.) Bkz. Demirci, Muhsin, *Kur'an Tarihi*, s.225, Draz, Abdullah, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, s.35.

yapıldığı gibi, tasnii edilmiş iki sure de bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Suretü'n-Nurayn yani iki nurun suresi (burada iki nurdan maksat Hz. Peygamber ve Hz. Ali dir) 41 ayetten mürekkeptir. İkinci apokrif sure yedi ayetten ibaret olan Suretü'l-Velayedir ki Hz. Ali ve imamlara gösterilmesi lazım gelen hürmet ve itaattan bahseder.⁸⁷

Tahrif iddialarının aşırı Şia fırkalarına ait olduğundan zaten söz ettik. Ancak yorum olarak bazı ayetleri kendi itikad ve görüşlerine göre tefsir ettiklerini dile getirdik. Birçok ayette Hz. Ali ve imametle ilgili yorumlar yapmışlar ayetleri bu doğrultuda te'vil etmişlerdir.⁸⁸

Bu bölümü bu tarz te'villerin isabetli olmadığını söyleyen Muhammed Abduh'un şu sözleriyle noktalamak istiyoruz: "Ben Kur'an'ın, mezheplerin ve dini görüşlerin dayandıkları bir esas olmasını isterim; yoksa, sapık bir takım kimselerin yaptıkları gibi, mezhepleri esas kabul ederek te'vil yada tahrif yoluyla, Kur'an'ın onlara tabii kılınmasını hiçbir şekilde istemem." ⁸⁹

⁸⁷ Okiç, Tayip, *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*, İst. 1995, s.94.

⁸⁸ Ebu Abdullah ve Ebu Cafer'den nakledilen birçok rivayette, Kur'an'ın bazı ayetlerinde Allah'ın sadece Şiileri kasteddiği iddia edilmiştir. Mesala: "*De ki hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*" (Zümer, 39/9) ayetiyle ilgili olarak, Ebu Abdillan şöyle demiştir: "Yüce Allah bu ayette "bilenlerle " bizi, "bilmeyenlerle" de düşmanlarımızı kastetmiştir. Bkz. Demirci, Muhsin, age. s. 219-220, Kuleyni, Usul, Tahran,1391, I, 49. Ayrıca Hz. Ali'nin velayeti ile ilgili ayetlerin olduğunu ileri sürmüşlerdir. Mesala: "Boş kaldın mı hemen başka işe koyul" (İnşirah, 94/7) ayeti Ebu Abdillan tarafından "Peygamberlik görevini tamamladıktan sonra, yerine Ali'yi halife olarak tayin et" şeklinde te'vil edilmiştir. Kuleyni, Usul, II.283.

⁸⁹ Reşid, Rıza, *el-Menar* I.71.

BİRİNCİ BÖLÜM

RİVAYETLERE GÖRE KUR'AN'IN CEM' EDİLME SÜRECİ

A. Hz. Peygamber Döneminde Kur'an'ın Yazılması ve Tespiti

Kur'an'ı Kerim asliyetini muhafaza ederek günümüze kadar ulaşan tek semavi kitaptır. Hiçbir zaman tahrif, tağyir ve tebdile uğramamıştır. Bunda en büyük etken vahy olunan Kur'an ayetlerinin yazıya geçirilmesi ve ezberlenmesi idi. Gerek Peygamberimiz gerekse Sahabe-i Kiram bu konuda çok titiz davranmışlar, üzerlerindeki bu ulvi vazifeyi layıkıyla yerine getirmişlerdir. Bu bakımdan Kur'an-ı Kerim İlahi kitaplar arasında hiçbir ilahi hitaba nasip olmayan bir mazhariyete ulaşmıştır.

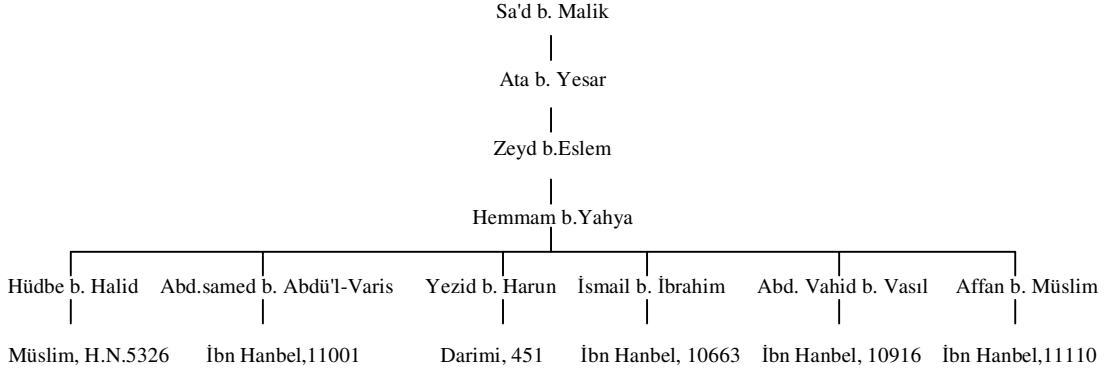
Her ne kadar yazı yazmayı bilen kişi sayısı sınırlı olsa bile Kur'an-ı Kerim'in Hz. Peygamber döneminde yazıya geçirildiğini gösteren bir çok deliller vardır.

1. Vahyin Yazıyla Tespiti

İslam'ın ortaya çıktığı yıllarda Mekke'de okuma-yazma bilenlerin halkın geneline kıyasla az da olsa, rakamlarla ifade edilmesi, yazının bölgede yaygınlaşmakta olduğunu gösterir. Kureyş'ten okuma-yazma bilenler arasında Ömer, Osman, Ali, Ebu Ubeyde b. Cerrah, Talha b. Ubeydullah, Ebu Süfyan b. Harb, Cüheym b. Salt, Abdullah b. Sad b. Ebi Serh gibi isimler yer alır. İslam'ın ilk geldiği yıllarda Medine'de okuma-yazma bilenlerin sayısı pek fazla değildi. İslam öncesi dönemde bazı Yahudilerin Arapça yazıyı bildiklerine ve onu Medine de çocuklara öğrettiklerine dair bazı kaynaklarda bilgiler vardır. İslam'ın geldiğinde Medine'de yazı bilenler arasında Ubey b. Ka'b, Evs

b. Havli, Sad b. Ubade, Ebu Abs b. Cebr el-Ensari, Beşir b. Sad b. Salebe, Sad b. Rebi gibi şahıslar bulunmaktaydı.⁹⁰

İlk Müslümanlardan olan Hz. Ömer'in Müslüman oluşunu, İbn Hişam anlatırken kız kardeşinin elinde Taha Suresi'nden yazılmış bir sahife olduğunu zikretmektedir.⁹¹ Hz. Ömer nübüvvetin 5. yılında müslüman olduğuna göre⁹² bu rivayet bize Kur'an'ın daha ilk dönemden itibaren yazıldığını göstermektedir. Yine hadis mecmualarında bulunan bir habere göre: "Biz düşman topraklarına sefere çıktığımızda, Kur'an nüshalarını taşımaktan nehy olunmuştuk. Bunun sebebi o nüshaların düşman eline geçme korkusu idi."⁹³ İlk günlerde Hz. Peygamber'in hadislerin yazımına yasak getirmesinin sebeplerinden biri de vahyin yazıya geçirilmesi konusundaki aşırı duyarlılığıdır. Bir rivayete göre Hz. Peygamber "Benden Kur'an dışında bir şey yazmayın. Kim benden Kur'an dışında bir şey yazarsa onu imha etsin." buyurmuştur.⁹⁴ Bu hadisin Kütüb-ü Tis'a'daki varyantlarının şeması şu şekildedir.

Hadisin senedinde yer alan ravilerin sıhhat durumlarını araştırdığımızda mecruh bir raviye rastlamadık. Hemmam b. Yahya'nın güvenilir olduğunu daha önce belirtmiştik. Yezid b. Harun hakkında Ahmed b. Hanbel ve İcli güvenilir olduğunu dile getirirken, Ebu Hatim benzeri olmayan bir imamı derdi.⁹⁵ Abdu'l-Vahid b. Vasil için, İcli, Ya'kup, İbn Şeybe, Ebu Davut, ve İbn Hibban güvenilir olduğunu

⁹⁰ Belazuri, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya, *Fütuhu'l-Büldan*, Beyrut, 1407/1987, s.459.

⁹¹ İbn Hişam, *es-Siretün-Nebeviyye*, I.343-344; Siret-i İbn Hişam Tercemesi, İslam Tarihi trc. Hasan Ege, I. 460-461.

⁹² Hamidullah, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s.41.

⁹³ Müslim, III.1491, Ebu Davut, II.35, İbn Mace, II.961, İbn Hanbel, II. 6,10,55.

⁹⁴ Müslim, *Zühd*, 72; Darimi, *Mukaddime*, 42; İbn Hanbel, III. 12, 21, 39, İbn Kuteybe, *Tevlilü Muhtelifü'l-Hadis*, s.286, Sicistani, Ebu Bekir Abdullah b. Ebi Davut Süleyman b. el-Eşas, *Kitabu'l- Mesahif*, s.24.

⁹⁵ Hazreci, a.g.e. s.435. İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XI. 366.

söylediler.⁹⁶ Bu hadisin varyantlarının hadis usulü kriterlerine göre sahih olduğunu söyleyebiliriz.

Nitekim daha sonraki dönemlerde de Kur'an çalışmalarına çok ağırlık verilmiştir. Zühri'den nakledilen bir habere göre Hz. Ömer hadisleri toplamayı istemiş, ancak bir ay kadar bu hususu düşündükten sonra, bununla fazla meşgul olmanın Kur'an'ı ihmale sevk edebileceği endişesiyle vazgeçmiştir.⁹⁷

“O elbette şerefli bir Kur'an'dır. Korunmuş bir kitapta yazılıdır. Ona yalnız temiz olanlar dokunabilir.”⁹⁸ Ayet-i Kerimesi'nde Yüce Allah, ona temiz olanlar dokunabilir dediğine göre, onun mutlaka bir şey üzerinde yazılı olması gerekirdi. Bunu çok iyi bilen Hz. Peygamber kendisine vahiy olunan ayetleri vahiy katiplerinden birini çağırarak, ait olduğu yeri de tayin ederek yazdırıyordu. Böylece vahiy nazil olduğu anda koruma altına alınmış oluyordu. Hz. Peygamber'in Kur'an'ı yazdığının delilleri kaynaklardaki bir çok rivayetlerde geçmektedir. Bu konuda birkaç örnek sıralayacak olursak şu rivayetlerden bahsedebiliriz.

Hz. Osman'ın şu sözü Kur'an'ın yazıldığını teyid etmektedir: “Peygamber (sav.)'e herhangi bir vahiy nazil olduğu zaman katiplerden birini çağırır ve ona şöyle derdi: Bu ayetleri falan ayetleri içine alan sureye koy.”⁹⁹ Hz. Osman'ın bu sözleri, Rasül-i Ekrem'in her ayeti yazdığını ve her ayeti ait olduğu yere sarahaten koydurduğunu göstermektedir.

Bera b. Azib'den yapılan bir nakilde de Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*la yestevil kaidune* ayeti¹⁰⁰ nazil olduğu zaman Rasulullah (s.a.v) bana falanı çağırın dedi. Çağırılan şahıs (Zeyd b. Sabit) mürekkep, kalem ve üzerine yazı yazılacak malzeme ile geldiğinde ona: *la yestevil kaidun* ayetini yaz” dedi.¹⁰¹ Bu hadisin varyantlarının senedlerini incelediğimizde cerh edilen bir raviye rastlamadık. Rivayetin bir çoğunda söz konusu ayetin nüzul sebebi de aktarılmaktadır. Sahabi Ümmü Mektum ama olmasından dolayı cihada katılamayışının üzüntüsünü dile getirmiş, bu olaya binaen Nisa 95. ayet nazil olmuş, Hz. Peygamber de "bana Zeyd'i çağırın! yanında kalem ve

⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI. 440.

⁹⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, III.287, Sezgin, Fuat, *Buhari'nin Kaynakları*, s.31.

⁹⁸ Vakıa, 56/77-79.

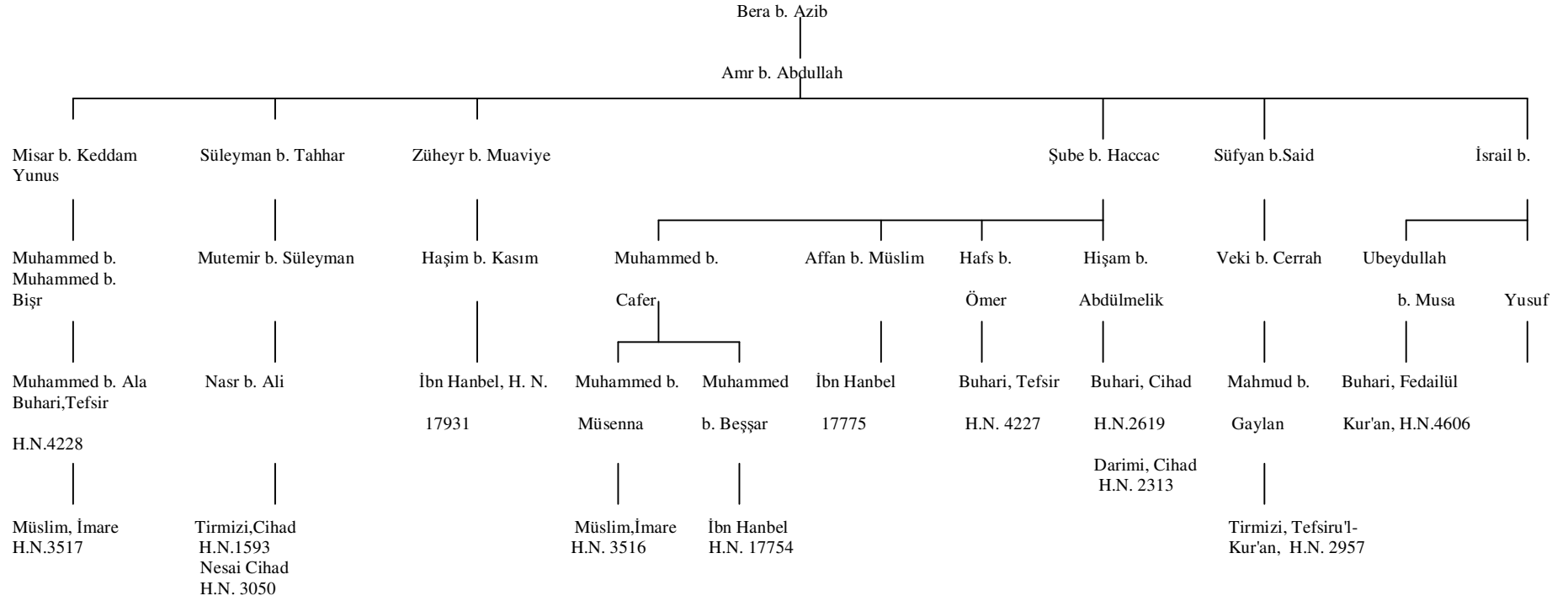
⁹⁹ İbn Hanbel, I.57.

¹⁰⁰ Nisa, 4/95.

¹⁰¹ Buhari, *Tefsir* 4/18 Ayrıca konu ile ilgili olarak Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*, V. 190-191 ayrıca VI. 240.

mürekkeple gelsin buyurmuştur." Bera b. Azib'ten gelen bu rivayetin hadis usulü kriterlerine göre sahih olduğunu söyleyebiliriz.

Bera b. Azib'den gelen rivayetin isnad şeması

Bütün bu deliller açıkça ortaya koyuyor ki Hz. Peygamber inen Kur'an ayetlerini yalnızca ezberletmekle kalmamış aynı zamanda da kayıt edilmesini sağlamıştır. Ayrıca sürekli namazlarda okuyarak sahabenin ezberlemesini de kolaylaştırmıştır. Şurasını da hatırdan çıkarmayalım ki en başta inen vahiy¹⁰² konu olarak beşeri ilimlerin tanınip bilinmesinde bir vasıta olan kalemin medhu senasına hasredilmiştir. İşte Hz. Peygamber'in, Kur'an'ın yazıyla tespit edilip muhafazasındaki gayreti ve titizliği buradan gelir.¹⁰³ Muhammed Hamidullah'ın bu tespiti gerçekten takdire şayandır. "Hz. Peygamber'in tebliğ görevini hiç aksatmadan yapması, inen vahiyleri de yazdırıp gelecek nesillere en doğru ve eksiksiz bir biçimde ulaştırmaya çalışması risaletinin güzelliklerindedir. Böylece Hz. Peygamber vefat ettiğinde Kur'an-ı Kerim'in tamamı yazıya geçirilmiş bulunuyordu. Ayrıca birçok sahabi, kendileri için Mushaf yazmayı da ihmal etmemişti."¹⁰⁴

a. Vahyin Yazıldığı Malzemeler

Zerkeşi (794/1392), Haris el-Muhasibi'nin (243/857) şu sözlerine yer verir: "Kur'an'ın yazımı sonradan ortaya çıkmış bir mesele değildir, zira Peygamber onun yazımını emretmekteydi. Ancak bu yazım işi dağınık bir biçimde taşlara, kürek kemiklerine ve hurma dallarına yapılmaktaydı."¹⁰⁵ Buhari'de yer alan, Zeyd b. Sabit'ten nakledilen şu rivayet de kullanılan yazı malzemeleri hakkında bilgi vermektedir: "Kur'an'ı taş parçaları, hurma dalları ve ashabin hafızlarından topladım." ¹⁰⁶

Şia ulemasından Abdullah Zincani, *Tarihu'l- Kur'an* isimli eserinde bu konuya şöyle değinmektedir: "Vahiy katipleri ayetleri hurma dallarına, yufka taşlara ve kağıda yazarlardı. Bazen ipek, deri parçaları ve kürek kemiklerine yazarlardı. Üzerine yazmak Arabın adeti olan her şeyi kullanırlardı. Bunlara suhuf derlerdi. Bu sayfeler Rasullah için yazılıp, onun evine konulurdu."¹⁰⁷

Tüm bu rivayetlerden Hz. Peygamber döneminde ayetleri yazmak için kullanılan malzemenin çok çeşitli olduğunu görmekteyiz. Tek tip malzeme kullanılmamıştır.

¹⁰² Alak, 96/1-5.

¹⁰³ Hamidullah, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s.41.

¹⁰⁴ Suyuti, *el-İtkan fi Ulumi'l Kur'an*, I.57.

¹⁰⁵ Zerkeşi el-Burhan, I.238, Zincani, *Tarihu'l-Kur'an*, s.45.

¹⁰⁶ Buhari, *Kitabu Fedailü'l- Kur'an*, VI.98.

¹⁰⁷ Zincani, Ebu Abdullah, *Tarihu'l- Kur'an*, Beyrut, s.44.

Yine Zeyd b. Sabit'ten gelen bir rivayet de şöyledir: “Bizler Hz. Peygamber'in huzurundayken Kur'an'ı kaygan taşlardan derlemektedir”¹⁰⁸ dediği nakledilmektedir ki bu da vahiylerin yazıldığı ve aynı zamanda da derlendiği yani Hz. Peygamber'in talimatına uygun olarak tertip edildiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber döneminde vahyin tespitinde kullanılan yazı malzemelerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Kat'ul-Edim, işlenmiş deri demektir.¹⁰⁹
- 2) Lihaf: Lahfetün kelimesinin çoğuludur. İnce beyaz taşlar anlamına gelir.¹¹⁰
- 3) Asibu'n-Nahl: Hurma ağacının dalları demektir.¹¹¹
- 4) Parşömen parçaları.¹¹²
- 5) Ruk'a: Kumaş yada bez parçaları demektir. Ahmed b. Hanbel'de geçen Zeyd b. Sabit'in : “Biz Kur'an'ı Rasulllah'ın yanında bez parçaları üzerine yazardık.” sözü de bu hususu teyid etmektedir.¹¹³
- 6) Ektaf: Ketf kelimesinin çoğuludur. Deve ve koyunların kürek kemiklerine verilen addır.¹¹⁴
- 7) Tahtadan yapılmış tabletler,¹¹⁵
- 8) Kırık seramik parçaları¹¹⁶
- 9) Edla: Dıl'un kelimesinin çoğuludur. Kaburga kemiği anlamına gelir.¹¹⁷

Rivayetlerden edindiğimiz bu bilgilere göre yazı için en elverişli malzemenin kağıdın henüz mevcut olmadığını görüyoruz. Sahabe-i Kiram'ın yazı malzemesi olarak tahta ve taş parçalarını kullandıklarını rivayetlerden öğrenmekteyiz. Ayrıca tüm bu vahiy yazılan malzemelerle ilgili rivayetler, Kur'an ayetlerinin Hz. Peygamber'in daha sağlıklıdayken yazıldığıının en güzel delillerindedir. Sahabe-i Kiram yukarıda saydığımız malzemeleri kullanarak kendileri için de Kur'an ayetlerini yazmaktaydılar. Söz konusu mesele ile ilgili olarak Muhammed Hamidullah şunları dile getirmektedir:

¹⁰⁸ Beyhaki, Ebubekir Ahmed b. Huseyn, *Şuabu'l-İman*, I. 197.

¹⁰⁹ Hamidullah, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s.43.

¹¹⁰ Zerkeşi, *el-Burhan*, I. 223.

¹¹¹ Zerkeşi, *el-Burhan*, I. 223, Hamidullah, age, s.43.

¹¹² Hamidullah, Muhammed, age, s.43.

¹¹³ Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, V. 185.

¹¹⁴ Ketf kelimesi büyük ve geniş kemik manalarına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, IX.294.

¹¹⁵ Subhi es-Salih, *Mebahis*, s.70.

¹¹⁶ Hamidullah, age, s.43.

¹¹⁷ Yazı malzemeleriyle ilgili olarak bkz. Theodor Nöldeke, Friedrich Schwally, *Kur'an Tarihi* s.18-19, Zincani, *Tarihu'l Kur'an*, s.44-45, Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s.43, Demirci, Muhsin, *Kur'an Tarihi*, s.125, Mennau'l Kattan, *Mebahis fi Ulum'il Kur'an*, s.126, Müessetü'r Risale Beyrut, 1991/1412, Keskioglu Osman, *Kur'an Tarihi Kur'an'ı Kerim Hakkında Ansiklopedik Bilgiler*, s.149, İstanbul.

"Daha Muhammed (as)'ın sağlığında, ayet ve sure yazılı malzemeler sahabelerden bazılarının elinde bulunmaktaydı."¹¹⁸

b. Vahiy Katipleri

Kur'an'ı Kerim indirilmeye başladığı ilk günlerden itibaren Hz. Peygamber'in vahiy katibi edildiği bilinmektedir. Vahiy katiplerinin sayısı ve isimleri hakkında kaynaklarda bir çok rivayet bulunmaktadır. İbn Hacer'in bildirdiğine göre Peygamberimizin Mekke'de ilk vahiy katipliğini yapan sahabi, Abdullah b. Sad b. Ebi Serh'tir. Medine'deki ilk vahiy katibi de Ubey b. Kab'tır.¹¹⁹

Vahiy katiplerinin sayısı hakkında farklı rakamlar bulunduğunu söylemiştik. el-Halebi yirmi altı ¹²⁰ kişiden bahsederken, İbn Asakir yirmi kişiden bahseder.¹²¹ Ancak bazı kaynaklarda vahiy katibi olarak takdim edilen kişilerin sayısının kırkı geçtiği belirtilmektedir.¹²² Bunların isimlerinden bahsederken Ömer Rıza Doğrul şunları zikreder: "Vahiy katipleri arasında Zeyd, Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Abdullah b. Sad b. Ebi Serh, Zübeyr b. el-Avvam, Halid, Eban b. Said, Ubey b. Kab, Muayk b. Ebi Fatıma, Hanzala b. Rebi, Abdullah b. Erkam, Şurahbil b. Hasene ve Abdullah b. Revaha'dır. Bununla birlikte sahabe arasında yazı yazmayı bilenler bunlardan ibaret değildi."¹²³

Zincani, *Tarihu'l-Kur'an* diye isimlendirilen eserinde vahiy katiplerinin sayısını kırk olarak verirken meşhur olanların isimlerini zikreder. Yukarıdaki sayılan isimlere ilaveten, Ebu Süfyan oğlu Muaviye, Yezid, Said b. el-As, oğlu Eban ve Halid, Zeyd b. Sabit, Talha b Ubeydullah, Said b. Ebi Vakkas, Sabit b. Kays, el-Ala b. Hadrami, Halid b. Velid, Amr b. el-As, Mugire b. Şube, Huzeyfe b. el-Yaman, Huvaytib b. Abdülaziz, el-Amiri'dir.¹²⁴

Vahiy katipliği konusunda bir çok ismin geçtiğini görüyoruz. Ancak sayı bunlarla sınırlı değildir. Muhtemelen bunlar vahyin yazımında sürekli olarak görev alanlardı.

¹¹⁸ Hamidullah, age. s. 43.

¹¹⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bari* IX, 22.

¹²⁰ Demirci, Muhsin, *Kur'an Tarihi*, s.127, (el-Halebî, *es-Siretü'l-Halebîye*, III. 326' dan naklen)

¹²¹ Keskioglu, Osman, *Kur'an Tarihi*, s.87.

¹²² Demirci, Muhsin, age. s.127, (el-Halebî, age, III. 326' dan naklen).

¹²³ Doğrul, Ömer Rıza, *Kur'an Nedir*, s.40-41, Vahiy Katiplerinin Kimler Olduğuyla İlgili Olarak bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, IX.22, Demirci, Muhsin, *Kur'an Tarihi*, s.126, Zürkani, *Menahil*, 1.246.

¹²⁴ Zincani, *Kur'an Tarihi*, s.42.

Vahyin tespitinde yazının öneminden bahsetmiştik. Bu rivayetler vahyin yazımı hususunda Hz. Peygamber'in titizliğini ve sahabenin bu konudaki ciddiyetini ortaya koymaktadır. Yine Hz. Ömer'den gelen bir rivayet de şöyledir: "Rasulullah bizim, yanımızda Kur'an'la birlikte düşman topraklarına yolculuk yapmamızı hoş görmezdi. Onun, düşmanların eline geçmesinden korkuyorum" dedi.¹²⁵ Muhtemelen Hz. Peygamber vahiy devam edip, henüz tamamlanmamış iken düşmanların Kur'an'da tahrife yol açacak bir şeyler yapmasından korkmuş olabilir. Bu rivayette konumuzla alakalı olarak bizi ilgilendiren husus Hz. Peygamber'in hayattayken vahyi yazıya aktardığını gözler önüne sermesidir. Araplar için aslanan hafıza idi. Hafızaya son derece önem verirdiler. Yazı ise ikinci planda yer alırdı.¹²⁶ Vahyin tespitinde hafızayla yetinmeyip yazı ile kayda geçirmeleri bu işe son derece önem verildiğinin ve vahyin kaybolmadığının delilidir.

2.Vahyin Ezberlenme ve Diğer Usullerle Tespiti

Hz. Peygamber'e vahiy inmeye başlayınca, kendisine gelen vahyin hepsini ezberlemek için kalbinden tekrar ediyordu. Şiirlerin darb-ı mesellerin ve mervi hutbelerin ezberlenmesinde, o vakitler, hafıza sağlam bir esastı. Rivayetler nesilden nesile sözlü olarak naklediliyordu. Zihinler temiz kalpler saftı. Arapların hıfz-ı melekesi darb-ı mesellere konu olacak kadar gelişmişti.¹²⁷ Okuma yazma bilmeyen bir kimse genellikle hafızasına güvenir. Çünkü o kimse okuma yazma bilmemektedir. O günlerde bir Arap yüzlerce şiiri ezberden okuyor, kabilelerin soylarını bilip ezberden sayıyor onların ve harplerin tarihlerini biliyordu.

Araplara Kur'an-ı Kerim gelince onun beyanının kuvvetli, hükümlerinin parlak, saltanat ve nüfuzunun büyük olması karşısında şaşırıyorlar ve Kur'an onların duygularına, akıllarına ve fikirlerine hakim oldu. Kur'an onların gayretlerini şanlı kitaba çevirdi. Onlar da yüzlerini Kur'an tarafına döndürdüler. Şiir ezberlemeyi bırakıp onun surelerini ezberlediler.¹²⁸ Sözlü kültürde yazının taşıdığı değer ikinci sıradadır. Yani yazı hıfz ile desteklendiği sürece değer ifade etmektedir.

¹²⁵ Sicistani, *Mesahif*, s.179-180, Buhari, *Cihad*, 129

¹²⁶ O dönemde Kur'an'ın ezberlenmesi ve muhafazası için hafıza, yazıdan daha pratik ve güvenilir bir yol olarak kabul ediliyordu. Çünkü tebliğe muhatab olan Arap toplumu ümmi olmakla birlikte, kuvvetli hafızaya sahipti. O dönemde hafızaya çok güvenilmesinden dolayıdır ki, İbnü'l-Cezeri (v. 833/1429) "Kur'an'ın naklinde itimat, Mushafların yazısına değil, hafızalarda yer alan metinlerdir." Bkz. Zürkani, *Menahil*, I.242.

¹²⁷ Sönmezsoy, Salahaddin, *Kur'an ve Oryantalistler*, Ankara, 1998, s.163.

¹²⁸ Sabuni, Muhammed Ali, *Kur'an İlimleri*, çev. Zeynel Abidin Tatlıoğlu, İst,1996, s.62.

Vahyin tespitinde ilk sırayı aslında hıfz yoluyla yapılan tespit almaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in Cebrail (as.)'dan Kur'an'ı ezber yoluyla alıp daha sonra vahiy katiplerine yazdırdığını öğreniyoruz. Buna göre diğer tespit usulleri hafızadan sonra gelir. Vahyin ilk indiği günlerde Hz. Peygamber'in inen ayetleri ezberleme konusunda sıkıntıya düştüğünü, İbn Abbas' tan gelen şu rivayette açık bir şekilde görülmektedir: "Melek Cebrail Hz Peygamber'e vahiy getirdiği zaman Rasulullah unutmamak maksadıyla gelen vahyi durmadan tekrar ettiği için sıkıntı çeker ve çektiği sıkıntı bilinirdi. Bunun üzerine Allah Teala Kıyame Suresi'ndeki "Onu çarçabuk almak için dilini depreme! şüphesiz onu toplamak ve okutmak bize düşer."¹²⁹ ayetlerini indirdi."¹³⁰

Kur'an ayetleri nazil oldukça sahabe tarafından ezberlenmekte, sürekli namazlarda okunmakta ve vahiy katipleri tarafından kayda geçirilmekteydi.¹³¹ Öyle ki içlerinde en saygın kişi olmanın ölçüsü en çok Kur'an'ı bilmektir. İnen vahiy ayetlerini ezberlemek işini her sahabe gücü nispetinde kendisi için bir görev addetmişti. Güçlü bir hafızaya sahip olmaları, Kur'an'ın birden değil peyderpey inmesi, Hz. Peygamber'in ezberlemeye teşvik etmesi, Kur'an öğrenimi ve öğretiminin her şeyden önce gelmesi, Hz. Peygamber'in öğretim işiyle bizzat meşgul olması, Kur'an ayetlerini namazlarda okuyup hayatlarında tatbik etmeleri vahiylerin hem ezberlenmesini, hem de sonraki nesillere aktarılmasını kolaylaştırmıştır. Sahabe-i Kiram'ın yaptığı iş en ulvi bir görevdir. Üstelik yazı malzemelerinin zor temin edildiği bir dönem olduğunu düşündüğümüzde ne kadar fedakarane davrandıklarını takdir etmemek mümkün değildir. Özellikle Mescid-i Nebevi'nin Suffa adıyla anılan bölümü Kur'an öğretimi için kullanılmış, toplu halde Kur'an öğretiminin sürdürüldüğü ilk mekan olarak tarihe geçmiştir ki, Muhammed Hamidullah burası için İslam'ın ilk üniversitesi tabirini kullanmıştır.¹³²

Kur'an'ın peyderpey indirilmesi, ortaya çıkan problemlerin yeni indirilen ayetlerle çözümlenmesi, toplum ile Kur'an arasında canlı bir iletişim kurulmasını sağlamış, Müslümanlar Kur'an'ı kucaklamış ve adeta onunla bütünleşmişlerdi.¹³³ Sahabe-i Kiram Kur'an'ı ezberleme konusunda birbiriyle yarışıyorlardı. Onu eşlerine ve çocuklarına ezberletip namazlarında okuyorlar, bilhassa geceleri okuyorlardı. Ta ki evlerinden arı

¹²⁹ Kıyame, 75/16

¹³⁰ Buhari, *et-Tefsir*, Sure,75, Müslim, *es-Salât* 148, Tirmizi, *et-Tefsir*, 75.

¹³¹ Keskioglu, Osman, *Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, s.89

¹³² Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, II.768.

¹³³ Şimşek Said, *I. Kur'an Sempozyumu*, s.395.

uğultusuna benzer sesler gelirdi. Rasulullah ensar evlerinin yanlarından geçerken onların evlerinden Kur'an seslerini dinlerdi.¹³⁴

Vahyin tespitinde kullanılan usullerinden birisi de Kur'an'ın arzı meselesidir. Bunu iki kısımda inceleyeceğiz.

1. Hz. Peygamber'in Kur'an'ı Cebrail (as)'a arz etmesi,
2. Sahabenin yazdıkları veya ezberledikleri Kur'an ayetlerini Rasulullah'a arz etmesi,

"Yıllık mukabele (karşılaştırma) diye tarif edebileceğimiz arza kavram olarak Hz. Peygamber'in her sene Ramazan ayında Kur'an'ın o zamana kadar nazil olan kısmını Cebrail (a.s) ile mukabele etmesi demektir."¹³⁵ Hz. Fatıma (r.a) dedi ki:

"Bana babam Rasulullah gizlice söyledi ki, her sene Cebrail, Kur'an'ı benimle bir kere mukabele ederdi. Bu sene iki defa mukabele etti. Öyle sanıyorum ki ecelim yaklaşmıştır." ¹³⁶ Rasulullah'ın vefat ettiği yıl arz olayı demek ki iki defa gerçekleşmişti. Buna son sunuş anlamında arza-i ahire denmiştir. Zeyd b. Sabit'in Kur'an'ın cem'ine tercih edilmesinin sebeplerinden biri de arza-i ahire de bulunmasıydı. Bu konuyla ilgili rivayetlerde Kur'an'ın arza-i ahire de baştan sona iki defa okunduğu ifade edilmektedir.

137

Hz. Peygamber Cebrail'e Kur'an'ı arz ederken sesli okuyor olmalı ki sahabe de yanında bulunup onu dinliyordu. Nitekim Muhammed Hamidullah'ın bu konudaki tespitleri önemlidir: "Rasülullah Ramazan ayına mahsus olmak üzere gündüzleri yüksek sesle, o güne kadar nazil olan ayetlerden oluşan Kur'an metnini baştan sona kadar tilavet ediyordu. Sahabe ise, yanlarına kendilerine ait Kur'an nüshalarını da alıp geliyorlar ve topluca girişilen bu mukabele esnasında varsa kelime yanlışlarını, ayet ve sure sıralarını onun okuduğuna göre tanzim edip düzeltiyorlardı. Bu yıllık karşılaştırmalar esnasında, Melek Cebrail'in de hazır bulunduğunu Rasülullah haber vermiş ve ömrünün sonuncu Ramazan ayına rastlayan ay için: "Cebrail bana (bir tedbir olarak) bütün Kur'an'ı

¹³⁴ Mennau'l-Kattan, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, s.120, Zürkani, *Menahil*, 1.242.

¹³⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II.698

¹³⁶ Buhari Muhtasarı Tecridindeki 1767 nolu hadis.

¹³⁷ Buhari, *Fedailü'l Kur'an*, 7, Müslim, *Fedailü's Sahabe*, 98-99 İbn Mace, *Cenaiz*, 64, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I. 273, 325, 405.

baştan sona iki defa tilavet ettirdi ki ben bundan, kısa bir zaman içinde vefat edeceğimi anladım.” demiştir.¹³⁸

Sahabe-i Kiram da gerek Hz. Peygamber’den gerekse diğer sahabeden öğrendiklerini Hz. Peygamber’e arz ediyorlardı. Zincani bu hususta şunları dile getiriyor: "Her hafız ezberleyip iyice belledikten sonra ezberlediklerini neşrediyor, evlatlarına, çocuklara, Mekke ve Medine çevresindeki insanlardan vahyin indirilişine şahit olmayanlara öğretiyordu. Vahiy nazil olup üzerinden bir iki gün geçer geçmez bir çok sahabe ezberlemiş oluyordu. Hafızlar ve Kurrular Kur’an’ı Hz. Peygamber’e arz ediyorlar ve ona onaylatıyorlardı. Bazen de onun emriyle Kur’an’ı okuyorlardı."¹³⁹ Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde geçen bir rivayet Hz. Peygamber’in sahabesine Kur’an okumayı emrettiği ve onları dinlediğini göstermektedir: İbn Mes’ud dedi ki: "Hz. Peygamber bana Kur’an oku dedi. Ben Kur’an sana nazil oluyorken ben mi sana okuyayım deyince Rasûlullah (sav) Evet ben Kur’an’ı başkasından dinlemeyi severim" buyurdu. Bunun üzerine Nisa Suresi’ni okumaya başladım. *Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine şahit yaptığımız zaman*¹⁴⁰ ayetine gelince Rasûlullah’ın gözünden yaş aktığını gördüm. Bana şimdilik yeter dedi."¹⁴¹ Alusi de bu konuda şunları dile getirmektedir: "Kur’an Hz. Peygamber zamanında tedris ediliyor ve hıfz ediliyordu. Sahabe onu Hz. Peygamber’e arz ediyordu. Onlardan bir grup Abdullah b. Mes’ud veya Ubey b. Ka’b gibileri defalarca Kur’an’ı Hz. Peygamber’in huzurunda hatmetmişlerdi."¹⁴²

Kaynakların bildirdiğine göre ashap arasında Kur’an’ı baştan sona ezberleyenler bulunduğu gibi, bir kısmını ezberleyenler de mevcuttu. Hz. Peygamber döneminde bir kısmını ezberleyip kalanı da onun vefatından sonra tamamlayanlar da vardı. Ashap arasında Kur’an’ı baştan sona ezberleyenlerden bazıları şunlardır: "Muhacirlerden dört halife, Talha, Sa’d, Abdullah b. Mes’ud, Huzeyfe, Salim, Ebu Hureyre, Abdullah b. Saib, Abadile, Hz. Aişe, Hafsa ve Ümmü Seleme’dir. Ensardan Kur’an’ı ezberleyenler ise, Ubade b. Samit, künyesi Ebu Halime olan Muaz, Mücemmi b. Cariye, Fudale b. Ubeyd ve Mesleme b. Muhalled’dir."¹⁴³

¹³⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II. 698.

¹³⁹ Zincani, *Kur’an Tarihi*, s.39.

¹⁴⁰ Nisa, 4/41.

¹⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I. 374.390.433.

¹⁴² Alusi, *Ruhu'l-Meani fi Tefsiri'l-Kur’an*, I. 21.

¹⁴³ Suyuti, *el-İtkan*. I. 93, Zürkani, *Menahilu'l İrfan*, I.242, Zincani, *Tarihu'l-Kur’an*, s.40-41.

Buhari Ashabtan Kurra olanlardan bahsederken bilhassa şu rivayete öncelik vermiştir: "Hz. Peygamber Kur'an'ı dört kişiden alınız dedi. Onlar da Abdullah b. Mes'ud, Salim, Muaz ve Ubey b. Ka'b'dır."¹⁴⁴ Bu hadisi Ayni şerh ederken bu kişilerin ne zamana kadar yaşadıklarından bahsetmiştir. Salim; Salim b. Ma'kil'dir. Ebu Huzeyfe'nin azadlısı Yemame savaşında şehit olmuştur. Muaz b. Cebel, Hz. Ömer'in hilafeti döneminde hakkın rahmetine kavuşmuştur. Ubey b. Ka'b ve İbn Mes'ud ise Hz. Osman'ın hilafeti döneminde vefat ettiler.¹⁴⁵ Bu izahlar hadiste adı geçen sahabelerin Hz. Peygamber'in vefatından sonra çok yaşadıklarını göstermektedir. Burada akla şöyle bir soru gelmektedir. Acaba hadiste ismi geçen bu sahabiler niçin özellikle zikredilmiştir? Bunlardan Abdullah b. Mes'ud ve Salim muhacirlere dendir. Diğer ikisi ise ensardandır.¹⁴⁶ Tabii ki Kur'an'ı ezberleyip öğretenler bunlardan ibaret değildi. Muhtemelen bunlar diğer sahabilere nazaran Kur'an kıraatında meşhur olmuşlardır. Zira onlar Kur'an tilavetini bizzat Hz. Peygamber'den öğrenmişler ve onun vefatından evvel Kur'an'ın tamamını ezberleyerek aynı gayretle diğer sahabilere nakletmişlerdir.¹⁴⁷

Sahabeden Kur'an'ı ezberleyenler sadece erkeklerle sınırlı değildir. Sahabe hanımları da bu işe gönül vermişlerdi. Bilhassa Peygamberimizin bazı hanımları hem Kur'an'ı ezberlemişler hem de onu sahabe hanımlarına öğretmişlerdi. Özellikle Ayşe, Hafsa, Ümmü Seleme ve Ümmü Varaka'nın isimleri zikredilmektedir.¹⁴⁸ Ayrıca İbn Mes'ud'un yetmiş tane sureyi bizzat Peygamberimiz'den öğrendiği kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁴⁹

Kur'an'ı hıfz eden kişilerin sayısının çok fazla olduğunu Bi'ri Maune Savaşı'nda yetmiş kadar kurra sahabenin şehit olmasından anlıyoruz. Ayrıca Yemame Savaşı'nda şehit¹⁵⁰ olanlar da bir bu kadar vardı.¹⁵¹

İbnu'l-Cezeri (833/1424): "Kur'an'ın naklinde sahife ve kitapların yazısına değil de kalp ve göğüslerin ezberine itimat edilmesi, Allah'ın bu ümmete bahsettiği en yüce hususiyettir." sözüyle Kur'an'ın muhafaza edilmesinde yazıdan çok ezbere önem verildiğine dikkat çekmektedir. Bu hususta şunları söylemektedir: "Kur'an'ın ezbere

¹⁴⁴ Buhari, *Kitabu Fedailül-Kur'an*, 8.

¹⁴⁵ Ayni, *Umdetü'l-Kari fi Şerhi Sahihi'l-Buhari*, IX. 313.

¹⁴⁶ Mennau'l-Kattan, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, s.119.

¹⁴⁷ Tetik, Necati, *Kıraat İlminin Talimi*, s.47.

¹⁴⁸ Doğrul, Ömer Rıza, *Kur'an Nedir* s. 42-43, Keskiöglü, age. s.90.

¹⁴⁹ Buhari, *Kitabu Fedailü'l-Kur'an*, 8.

¹⁵⁰ Suyuti, *el-İtkan*, 1.94 Sabuni, Muhammed Ali, *Kur'an İlimleri*, s.64.

¹⁵¹ Sicistani, *Mesahif*, s.7.

okunacağı onu hıfzedenin sayfalara ihtiyaç duymayacağı, bilakis onu her halukarda okuyabileceği haber verilir. Bu sebeptir ki Hz. Peygamber'in ümmeti için 'onların İncilleri göğüslerindedir' denilmiştir.¹⁵²

Vahyin tespitindeki usulleri özetlersek :

- 1) Yazı ile
- 2) Hıfz yoluyla,
- 3) Sahabe-i Kiram'ın Kur'an'ı Hz. Peygamber'e arz etmeleriyle,
- 4) Kur'an ayetlerinin namazlarda okunması suretiyle,
- 5) Kur'an öğretiminin en önemli iş olarak addedilmesiyle,
- 6) Ashabın Kur'an'ı çocuklarına öğretmeleriyle,
- 7) Ve Kur'an'ı bizzat yaşamaları suretiyle muhafaza etmişlerdir.

Bugünde Kur'an'ı ezberleyen kişilerin bulunması, Kur'an kıraati üzerine çeşitli enstitülerin olması, Kur'an'ın kayıt altına alındığı ilk dönemlerden itibaren aynı hassasiyetin devam ettiğini göstermektedir.

3. Vahyin Korunması Taahhüdü

Vahyin korunması denilince akla ilk gelen İlahi korumadır. Kur'an-ı Kerim'in orijinalitesini günümüze kadar muhafaza ettiği bir gerçektir. İncancımız odur ki kıyamete kadar da koruyacaktır. Biz bu konuyu yani vahyin korunmasını iki yönlü işleyecek, hem İlahi korumadan hem de beşeri korumadan sözedeceğiz. Şüphesiz ki beşeri olarak alınan önlemlerin arkasında İlahi lutfun ve korumanın olduğu bir gerçektir.

İlahi vahiyden maksat sadece Kur'an-ı Kerim'e iman etmek değil, herhangi bir devirde herhangi bir millete gönderilen ilahi vahiylerin tamamına iman etmektir. İlahi vahiy bütün semavi dinlerin esasını teşkil eder.¹⁵³ Bu bağlamda vahiy zincirinin son halkası Kur'an, önceki İlahi kitapları onaylar. "O, sana kitabı, hak olarak ve kendisinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi."¹⁵⁴ ayeti buna örnektir. Kur'an sadece İlahi kitapları onaylamakla kalmaz, aynı zamanda onlara da inanılmasını, imanın temellerinden sayar.¹⁵⁵ Hz. Adem'den Muhammed (as)'a kadar geçen devre içinde mübelliğler kesiksiz bir devamlılık içinde, muhtelif milletlere ve ülkelere gönderilmiştir.

¹⁵² Zürkani, *Menahil*, I.242.

¹⁵³ Doğrul, Ömer Rıza, age. s.19.

¹⁵⁴ Ali İmran, 3/2.

¹⁵⁵ Bakara, 2/136-285.

Hz. Muhammed ise işte bu aynı ebedi ve kadim tebliğin tasdikçisi ve insanlar arasında onu yenileyip tazeleyen bir resuldür.¹⁵⁶

İlahi koruma garantisıyla ilgili olarak bir çok kaynakta “Kur’an’ı biz indirdik, koruyacak olan da biziz.”¹⁵⁷ ayeti kerimesi gösterilir. Bir çok müfessir, bu ayet-i kerimeden yola çıkarak Kur’an’ın kıyamete kadar korunacağı İlahi koruma altında olduğunu söylemişlerdir. İşte bahsi geçen müfessirlerden bir kaçı şunlardır:

Bir çoğu gibi Zemahşeri de bu görüşte olup söz konusu ayetin tefsiriyle ilgili olarak : “Kur’an bütün zamanlarda diğer semavi kitapların hilafına, Allah tarafından korunacaktır.” demiştir. O, Kur’an’ın korunmuşluğuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Allah diğer kitaplarını rabbaniyyun ve ahbar gibi din adamlarının korumasına bırakmış, fakat onların aralarındaki çekişmelerden dolayı söz konusu kitaplar tahrife uğramıştır. Ancak Kur’an’ı bizzat kendi himayesine aldığı için onu tüm zamanlar için her türlü ilave ve eksiltmelerden korumuştur." ¹⁵⁸

Müfessir Alusi de Kur’an’ın korunmuşluğu ile ilgili görüşünü şöyle açıklamaktadır: “Allah hiçbir kitabı Kur’an gibi korumamıştır. Diğer semavi kitapların korumasını din adamlarına (ahbar, ruhban gibi) bırakırken, Kur’an’ın korunmasını bizzat kendisi üstlenmiştir ve böylece de Kur’an başından sonuna kadar hala korunmaktadır." ¹⁵⁹

Şimdi bu açıklamalardan, yorumlardan sonra zihinlere şöyle bir sorunun takılması muhtemeldir. Allah niçin diğer semavi kitapları korumayı üstlenmedi de sadece Kur’an-ı Kerim’i korumayı üstlendi? Bunlar aynı memban suyu değil miydi? Aynı kaynaktan gelmiyor muydu?

Bu soruları irdelemeden önce Kur’an’ın korunmasına yönelik beşeri önlemlerden kısaca bahsedelim. Zaten tezimizin Kur’an tarihi kısmını anlatırken bu önlemlere genişçe yer vermekteyiz. Kur’an-ı Kerim’in öncelikle Allah tarafından Hz. Peygamber’e ezberletilmesi, vahiy katipleri aracılığıyla kayda geçirilmesi, bir çok sahabe tarafından ezberlenip yazıya geçirilmesi, sürekli namazlarda okunması, üzerinde yorumlar yapılması ve sahabenin Kur’an’ı Hz. Peygamber’e arz etmeleri (yani denetim eksensiz koruma) yoluyla daha Hz. Peygamber döneminde bir çok beşeri önlem alınmıştı. Daha

¹⁵⁶ Hamidullah, *Kur’an-ı Kerim Tarihi*, s.24.

¹⁵⁷ Hicr, 15/9.

¹⁵⁸ Zemahşeri, *el-Keşşaf*. II.387.

¹⁵⁹ Alusi, *Ruhu’l-Meani fi Tefsiri’l- Kur’ani’l- Azim*, XIV.24.

sonra ise Halife Hz. Ebu Bekir döneminde cem' edilmesi, Halife Hz. Osman döneminde ise istinsah edilmesi yoluyla da bir çok önlemler alınmıştır.

Beşeri koruma olarak bahsettiğimiz bu önlemleri diğer ümmetlerin almadığını görüyoruz. Aynı zamanda pek çok İlahi kitap ancak Peygamberinin vefatından sonra kaleme alınmıştır. Peygamberinin hayatındayken kayda geçirilme sadece Kur'an'a nasip olmuştur. Şatibi *Muvafakat* adlı eserinde bu hususta şöyle bir olay anlatmaktadır: "Ebu Amr ed-Dani, *Tabakatu l-Kurra* adlı eserinde şöyle bir nakilde bulunur: "Ebu'l-Hasen b. el-Müntab anlatmaktadır: Bir gün Kadı Ebu İshak'ın yanındaydım. Ona Tevrat ehline, onu tebdil ve tahrif imkanı niçin verildi? Halbuki böyle bir imkan Kur'an ehline verilmemiştir? diye bir soru soruldu. Kadı şöyle cevapladı. Yüce Allah Tevrat Ehli hakkında "Allah'ın kitabını hıfza memur oldukları için" (Maide 5/44) buyurmakta ve Tevrat'ın korunması işinin onlara havale edildiğini bildirmektedir. Bu itibarla onların Tevrat'ı değiştirme imkanları doğmuştu. Kur'an hakkında ise, "Doğrusu Kitabı biz indirdik, onun koruyucusu da elbette biziz" (Hıcr 15/9) buyurmaktadır. Dolayısıyla hiç kimsenin Kur'an'da bir değişiklik yapmaları imkanı tanınmamıştır." Bu olayın ravisi diyor ki : "Bu cevabı işittikten sonra Ebu Abdullah el-Muhamili'ye gittim ve bu cevabı ona naklettim. O, bundan daha güzel bir söz işitmedim diyerek takdirini belirtti."¹⁶⁰

Konuyla ilgili olarak ciddi bir araştırma yapan Hasan Elik, şunları dile getirmektedir: "Kur'an İlahi koruma garantisinde olduğu için günümüze kadar orijinalitesini korumuş, diğer kutsal kitaplar ise bu korumadan yoksun olduğu için tahrife uğramış değillerdir. Zira İlahi kitapları yeryüzüne indirmek, lütfunun gereği Yüce Allah'a ait iken, yeryüzüne inmiş olan kitapları korumak, onlara ilgi duymak ve sahip çıkmak, vahye muhatap toplumun görevidir. Bu bağlamda Yüce Allah, vahyini Peygamber'inin kalbinde ve zihninde koruyarak onu insanlara hatasız olarak tebliğ etmesini sağlamıştır. İşte İlahi koruma bu aşamada olup bundan sonraki aşamada ise koruma olayı, İslam toplumunun görevidir. Zira Allah, Kur'an'ı indirdikten sonra kitabını Peygamber'ine ve ona inananlara emanet etmiştir. Kur'an'ın bugüne kadar asli şekliyle korunabilmesinde alınan ciddi ve başarılı önlemler diğer İlahi kitaplar için alınmadığından söz konusu kitaplar orijinalitesini koruyamamıştır."¹⁶¹

¹⁶⁰ Şatibi, *Muvafakat*, II. 58-58.

¹⁶¹ Elik, Hasan, *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine*, İstanbul, 1998, s.157.

Hasan Elik'in sözlerine ek olarak şunu da ifade etmeliyiz ki, Allah'ın indirdiği ilk sure Alak Suresi'dir. Kur'an'da kaleme yemin edilmektedir. Dolayısıyla Kur'an'ın korunmasına yönelik alınan beşeri önlemleri Peygamber'inin kalbine vahyeden sahabelerinin kalbine ilham eden Yüce Allah'tır. Bugün bile İslam dünyasında birçok hafız var ise Kur'an'ın kıraatine ve tefsirine yönelik okullar mevcut ise, hep Hz. Peygamber'in konuyla ilgili olarak teşvik edici sözlerindedir. Orjinalitesini muhafaza etmiş hem İlahi hem de beşeri önlemlerle korunan bir kitaba sahip olmak biz Müslümanlar için bir şeref ve bahtiyarlıktır. İlahi emanetle beşeri çabaları birleştirmek bu ümmete nasip olmuştur.

Kur'an'ı Kerim'i cem' etme vazifesi Zeyd b. Sabit'e verildi. Zeyd, böyle bir teşebbüsün yükleyeceği ağır mesuliyetin şuuruna sahip olduğundan, bu vazifeyi yüklenmekte önce tereddüt gösterdi. Fakat Hz. Ebu Bekir ısrar ederek ona şöyle dedi: "Sen akıllı bir kimsesin, doğruluğun hususunda da hiçbir şüphemiz yoktur; gelen vahiyleri de peygamberimizin dikte etmesiyle yazmıştın. Bundan dolayı Kur'an'ın cem'i işini kabul et."¹⁶² Leblois, bu sözleri hatırlatarak şunları söylemektedir: "Kim istemezdi ki, Hz. İsa'nın vefatından sonra yakın tilmizlerinden birisi onun talimini yazı ile kaydetmiş olsun."¹⁶³ Gerçeğin ve İslam'ın onca düşmanının olduğu bir dünyada ancak İlahi bir kitap on dört yüzyıl boyunca korunabilirdi.

B- Hz. Ebu Bekir Dönemi Kur'an Çalışmaları

Hz. Peygamber kendisine inen ayetleri yazdırmıştı. Ancak Kur'an onun döneminde iki kapak arasına alınmamıştı. Bununla ilgili farklı nedenler öne sürülmüştür. Hz. Ebu Bekir zamanında meydana gelen Kur'an'ı bir kitap haline getirme gerekçeleri, Hz. Osman zamanında yapılan istinsahın nedenleri o devirde mevcut değildi. Rasülullah'a inen vahiylerin hüküm ve tilavetinde nesh cereyanı mümkündü. Yani Kur'an nassının nihai şekli belirginleşmemişti. Kur'an bir defada toptan nazil olmadı. O, yirmi küsur yılda parça parça nazil olmuştu. Ayet ve surelerin tertibi ise nüzül sırasına göre olmayıp tevkıfidir. Vahyin tamamlanması ile Hz. Peygamber'in vefatı arasındaki sürenin vahiy malzemesini bir araya derleme imkanı tanyacak kadar geniş olmaması bu nedenler arasındadır.¹⁶⁴ Her ne kadar bazı kaynaklarda sahabeden bazılarının Kur'an'ı cem'

¹⁶² Buhari, *Fedailü'l-Kur'an*, 3.

¹⁶³ Draz, Abdullah, *Kur'an'a Giriş*, Akara 2000. s.32.

¹⁶⁴ Ayni, *Umdetü'l-Kari*, XI. 303, Zürkani, *Menahil*, I. 248, Zerkeşi, *el-Burhan*, I. 262, Suyuti, *el-İtkan*, I. 57

ettiği¹⁶⁵ rivayet edilse de bunun Hz. Ebu Bekir'in yaptığı gibi resmi bir iş olmadığını biliyoruz. Ayrıca giriş bölümünde de açıkladığımız hıfz ve cem' arasındaki münasebet değerlendirildiğinde görülecek ki asr-ı saadette bu iki kelime birbirinin yerine kullanılmış hatta Kur'an'ı cem' etti demek, Kur'an'ı hıfz etti manasında daha fazla kullanılmıştır. Ayrıca Nöldeke de bu hususta şöyle demektedir: "İbn Sa'd bu konuya bir bölüm ayırmıştır.¹⁶⁶ İbn Sa'd'ın kullandığı cemma'l- Kur'an (Kur'an'ı topladı) ifadesi dağınık vahiylerin tek bir kitapta derlendiği anlamına değil, yetkili İslam gelenek yorumcularının kabul ettiği gibi hafıza da koruma anlamına gelmektedir."¹⁶⁷

1- Kur'an'ın Cem'inin Nedenleri

Hz. Peygamber'in ahirete irtihal edip, Hz. Ebu Bekir'in halife olması üzerine İslam dünyasında bazı karışıklıklar meydana geldi. Halifeliğinin ilk yılında Yemame taraflarında Müseylime adında biri peygamberliğini ilan etti. Hz. Ebu Bekir'in gönderdiği ordunun içinde birçok kurra, hafız sahabe vardı. Savaş çok şiddetli geçti. Nitekim Hz. Ömer (r.a) savaşın şiddet ve dehşetinden bahisle: "Rasullah'ın ashabı Yemame'de pervanelerin ateşe yapışarak düşüp ölmeleri gibi ölüyorlardı."¹⁶⁸ dediği rivayet edilir. Bu savaşta birçok hafız şehid edildi. Bu savaşlarda Müslümanların kaybının on bin civarında olduğu bildirilmiştir.¹⁶⁹ Şehid olanların ne kadarının kurra hafız olduğu hakkında kaynaklarda farklı rakamlar zikredilmiştir. Rafii, bu rakamın yetmiş civarında olduğundan bahseder. Yetmiş kadar sahabe de Bi'ri Maune'de Peygamber hayattayken şehid düşmüştü.¹⁷⁰ Bu savaşta bu kadar sahabenin şehid olması bilhassa kurra sahabilerinin şehid olması vahim bir durumdu. Zira Kur'an sayfeleri henüz bir araya getirilmemişken birçok hafızın şehid olması son derece tehlikeliydi. İşin bu yanını ilk fark eden kişi Hz. Ömer olmuş, kurra sahabilerin şehid edilmesi onu telaşa düşürmüştü.

¹⁶⁵ Kur'an'ı cem' edenlerle ilgili olarak bkz. Zerkeşi, *Burhan*, I. 241, Cerrahoglu, *Tefsir Usulü*, s.68, Mennau'l Kattan, *Mebahis fi Ulumi'l Kur'an*, s.124, İbnü'l Esir, *Üsdu'l Gabe*, IV.216. Bu konuda örnek olarak şu rivayetleri verebiliriz. Katade'den rivayet edilmiştir: " Enes b. Malik'e Rasulullah zamanında Kur'an'ı cem' edenler kimlerdir? diye sordum. O şöyle dedi: Hepsi de ensardan olan dört kişidir. Ubey b. Ka'b, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sabit ve Ebu Zeyd'dir." Bir başka rivayette ise şöyle denilmektedir: "Peygamber vefat ettiğinde, Ebu'd-Derda, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sabit ve Ebu Zeyd'den başkası Kur'an'ı cem' etmemişti." Buhari, *Menakibu'l-Ensar*,17. Sahabenin Kur'an'ı cem' edişleri şahsi olduğundan usul ve tartipleri de farklı olmuştur. Bu bakımdan bu Mushaflar onları cem' eden sahabe isnad edilmiştir. Bkz. Sicistani, s.10.

¹⁶⁶ "Zikru men cemaal-Kur'an'a ala ahdi rasulillahi (Rasulullah zamanında Kur'an'ı cem' edenler bahsi) *Tabakat*, II.

¹⁶⁷ Nöldeke, *Kur'an Tarihi*, s.9.

¹⁶⁸ Rafi, Mustafa Sadık, *İcazü'l-Kur'an*, s.33.

¹⁶⁹ Bkz, Taberi *Tarih*, III.294, Çetin, *Kur'an İlimleri*, s.94.

¹⁷⁰ Rafii, Mustafa Sadık, *İcazü'l Kur'an*, s.33.

Hız. Ömer hafızların şehid edilmesinden neden endişe etti? Evvela Kur'an yazılıydı, hafızların şehid olmalarından Ömer niye endişe ediyor denemez. Yazılı olduğu bir gerçek ancak bir cilt halinde değildi. Nasıl ki Zeyd toplarken 'yazılı oldukları şeylerden, kurrânın hafızlarından topladım' diyor. Bu durum önemli olduğundan yalnız yazılı olan kafi görülmeydi. Kurrânın hafızasına da müracaat edildi.¹⁷¹ Bu şekilde yapılan titiz bir incelemeyle Kur'an hatadan salim bir şekilde cem' edildi.

Hız. Ömer görüşünü ilk olarak Hız. Ebu Bekir'e açtı. Çünkü Hız. Ömer'e göre Yemame savaşı gibi vuku bulacak birçok savaşta hayatta olan diğer kurra da ölebilirdi. Bu ise Kur'an metnine çok ciddi bir şekilde zarar verebilirdi. Hız. Ebu Bekir, Hız. Ömer'in teklifine ilk anda sıcak bakmadı. Bu konuda tereddüt gösterdi. Hız. Peygamber'in yapmadığı bir işi yapmaya çekindi. Tereddüdünün sebebi, Kur'an'ı derleme sorumluluğundan kaçmak değil, muhtemelen insanların bundan böyle Kur'an'ı ezberlemede gevşeklik gösterebilecekleri endişesiydi.¹⁷² Ancak bir süre düşündükten sonra aklı buna yatmış ve Hız. Ömer ile bu iş için Zeyd b. Sabit'i seçmişlerdi. Kur'an'ı derleme işinin kendisine verilmesini şöyle anlatmaktadır:

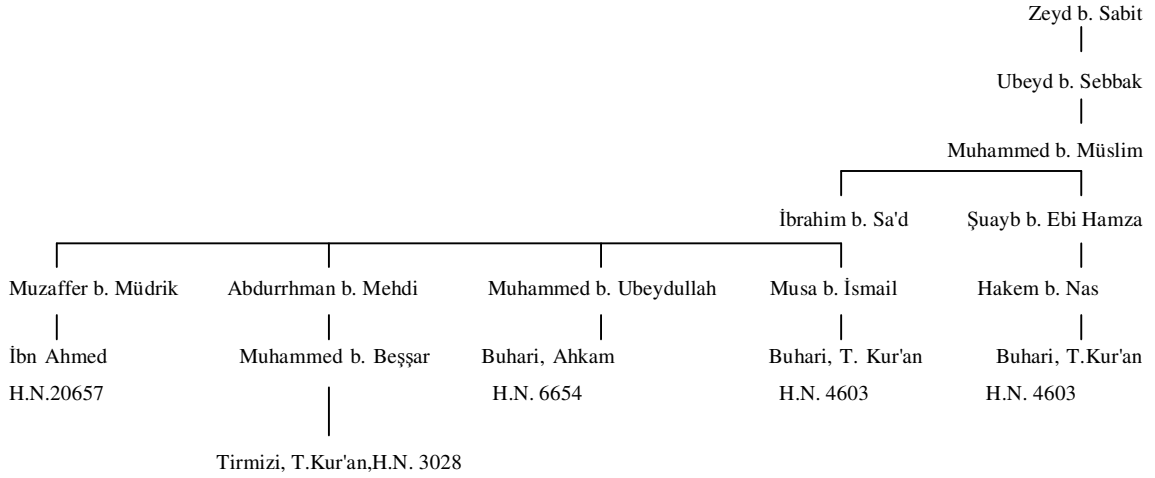
"Yemame Ehlinin ölüm haberi Ebu Bekir'e ulaştığında, Ömer b. Hattab da onun yanındaydı. Ömer, Ebu Bekir'e: Yemame savaşı kurrayı alıp götürdü. Ben vatanın diğer yerlerinde vuku bulacak savaşların da kalanları alıp götüreceğinden korkuyorum. Kur'an'ın cem'ini emretsen dedi. Ebu Bekir: 'Rasulullah'ın yapmadığı bir şeyi ben nasıl yaparım' deyince, Ömer bu isteğini tekrarlamaya devam etti ve nihayet Allah bu işi Ebu Bekir'in de aklına yatırdı, gönlüne ferahlık verdi. Ebu Bekir beni çağırttı ve bana şöyle dedi: Sen gençsin, akıllısın, seni itham edecek herhangi bir söz yoktur. Sen Rasulullah'ın vahiylerini yazıyordun. Kur'an'ı araştırarak topla. Zeyd b. Sabit bunun üzerine şöyle dedi: Vallahi bir dağı taşımaya teklif etseler, dağı taşımak Kur'an'ı taşımaktan ağır gelmezdi. Ben Ebu Bekir'e dedim ki: Rasulullah'ın yapmadığı bir şeyi nasıl yaparsınız. O da: Vallahi bu hayırlıdır dedi ve isteğini tekrarlamaya devam etti. Nihayet Allah benim aklımı da bu işe yatırdı. Böylece Kur'an'ı yazılı olduğu hurma dallarından, beyaz taşlardan ve insanların hafızalarından araştırdım " ¹⁷³

¹⁷¹ Rafi, Mustafa Sadık, age. s.18.

¹⁷² Demirci, *Kur'an Tarihi*, s.144.

¹⁷³ Sicistani, *Mesahif*, s. 6-9. Ayrıca bu rivayetle ilgili olarak bkz. Buhari, *Fedailü'l Kur'an*, 8, Tirmizi, *Kitabu Tefsiri'l-Kur'an*,10.

Rivayetin Buhari, Tirmizi ve İbn Hanbel'de geçen varyantlarının şeması aşağıdaki gibidir.

Bu hadisin senedinde yer alan ravileri incelediğimiz de cerh edilen bir raviye rastlamadık. Tirmizi'nin Rivayet ettiği hadisin senedinde yer alan Ravi Muhammed b. Beşşar hakkında İclicli güvenilir olduğunu, hadisinin çok olduğunu, Ebu Hatim doğru sözlü olduğunu söyledi. Nesai sadukun, (doğru sözlü) la be'se bihi (hadisinde bir sakınca yoktur) dedi.¹⁷⁴ Buhari'nin varyantında yer alan İbrahim b. Sa'd hakkında Ahmed b. Hanbel güvenilir olduğunu söyledi.¹⁷⁵ Hadis Usulü kriterlerine göre, bu hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

Bu rivayetten şu sonuçlar çıkarılabilir: Kur'an'ı Kerim Hz. Peygamber döneminde yazılmıştı ancak sayfalar halinde dağınmıştı. Öyleyse cem' işinin Hz. Ebu Bekir döneminde gerçekleştiğini gösterir. Bazı sahabe Kur'an'ı her ne kadar cem' etmiş olsa da bu cem' edişleri şahsi olduğundan usul ve tertipleri de farklı olmuştur. Bu bakımdan bu Mushaflar onları cem' eden şahıslara isnad edilmiştir. Mesela İbni Mesud'un Mushafı, Ali'nin Mushafı,¹⁷⁶ Ubey b. Ka'b'ın Mushafı gibi. Ayrıca bu mushaflar da sahiplerinin kendilerine ait şerh ve tefsirleri de mevcut idi.

Bu rivayetten çıkarılabilecek bir başka sonuç ise Hz. Ömer'in endişesi hafızların şehid olmasından dolaydı. Kur'an sayfaları yazılı olsa bile kurra sahiplerinin vefatı o

¹⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzip*, IX. 70-72.

¹⁷⁵ Hazreci, Ahmed b. Abdullah, *Hulasatu Tehzibu Tehzibu'l-Kemal fi Esmi'r-Rical*, Halep, s.173.

¹⁷⁶ Sicistani, s.10.

zamana kadar hem yazı hem ezber kanalıyla muhafazası gerçekleşen vahiy malzemesinin bu dayanaklarından birini kaybetme endişesiydi. Demek ki hafıza da bu işte çok önemli bir kaynaktı. Rivayetten çıkarılan diğer bir sonuç ise bu iş için Zeyd b. Sabit'in¹⁷⁷ seçildiğidir. Peki, niçin Zeyd seçilmişti? Kaynaklar Zeyd'in bu iş için seçilmesini şöyle aktarıyor:

- 1) Zeyd'in genç olması.¹⁷⁸ Zeyd, genç olması nedeniyle bu işi daha bir şevk ve zevkle yapabiliyordu.
- 2) Zeki olması.¹⁷⁹ Bu sebeple Kur'an'ı daha fazla hıfz etmişti.
- 3) Vahiy katipliği yaptığından Kur'an'a daha çok vakıftı.
- 4) Son arzda bulunmuş olması.¹⁸⁰
- 5) Zeyd yazı işlerini iyi bilirdi. Hatta en iyi yazı yazan sahabe olduğu zikredilmektedir.¹⁸¹ Hz. Peygamber'in sekreteriydi. Süryani ve İbrani dillerini okuyup yazmayı bilirdi. Hz. Peygamber ona: "Ben çeşitli kavimlere mektuplar yazdırıyorum, ancak onların (katiplerin) yazdıklarında fazlalık ve eksiklik yapmalarından korkuyorum. Sen Süryanice'yi öğren dedi. Zeyd şöyle diyor: On yedi gün içinde öğrendim."¹⁸² Ayrıca Hz. Peygamber'in hususi katibi mesabesindeydi. İbn Abbas onun üzengisini tutar: "Ulemaya ve küberaya böyle yapılır" derdi. Ashabın fukahasındandı. Manaya vakıf anlayışlı bir zattı.¹⁸³
- 6) Her ne kadar rivayetle belirtilmese de Zeyd'in merkez şehir Medine'de bulunuyor olması da bu seçimde tercih sebebi olabilir.¹⁸⁴

Rivayetlerde Hz. Zeyd'in cem' işi için seçilmesinden dolayı İbn Mes'ud'un hoşnut olmadığı zikredilmektedir. Hatta Sicistani, *Mesahif*'te "*Kerahiyetü Abdullah b. Mesud*" diye bir bab zikretmektedir. Orada Abdullah b. Mes'ud'un şöyle dediği nakledilir: "Ben Rasulullah'tan yetmiş sure öğrendim. Zeyd, o zamanlar bir çocuktur. Şimdi Rasulullah'ın bana öğrettiklerini terk mi edeyim."¹⁸⁵ Kaynaklarda bu ve buna

¹⁷⁷ İsmi Zeyd b. Sabit Dahhak el-Ensari, künyesi Ebu Harice el-Hazreci'dir. Dinde ilim ve anlayış sahibi idi. Medine'de kadılık yapmıştır. Kıraat ve Feraiz ilmine sahiptir. Hz. Peygamber döneminde Kur'an'ı cem'edenlerden biriydi. Hz. Osman döneminde de Kur'an'a hizmetleri vardır. Hicri kırkbeş senesinde vefat etmiştir. Bkz. İbn Hacer, *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, I.561.

¹⁷⁸ Buhari, *Fedailü'l-Kur'an*, 8.

¹⁷⁹ Aynı yer.

¹⁸⁰ Zürcani, *Menahil*, I. 250.

¹⁸¹ Sicistani, *Kitabu'l-Mesahif*, s.24.

¹⁸² İbn Hacer, *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, III.23.

¹⁸³ Keskiöglü, *Kur'an Tarihi ve Kur'an Hakkında Ansiklopedik Bilgiler*, s.158.

¹⁸⁴ Nitekim Kevseri, bu görevin İbn Mesud'a verilmeyiş sebebi olarak onun Kufe'de bulunuşunu göstermektedir. Kevseri, İbn Mes'ud'un, Kufe eğitim-öğretim faaliyetinin bel kemiğini oluşturduğunu, onun uzun bir zaman dilimi Kufe'den ayrı kalmasının anılan faaliyetlerin aksamasına neden olacağına bildirmektedir. Bkz. Kevseri, *Makalat*, 10.

¹⁸⁵ Sicistani, s.15.

benzer birçok rivayet vardır.¹⁸⁶ Bu rivayetlerde Abdullah b. Mes'ud'un daha önce müslüman olması nedeniyle bu görevin kendisine verilmesi gerektiği ile ilgili bir serzenişi vardır. Hatta Tirmizi'nin Sünen'indeki rivayet aynen şöyledir: "Kur'an'ın cem' edilip çoğaltılması esnasında beni bırakarak ben İslam ile şereflendiğimde henüz kafir babanın sulbünde olan bir adama görev verdiler."¹⁸⁷ Bu iş için Zeyd'in seçilmesi İbn Mes'ud'dan daha faziletli olduğu anlamında değildir. Niçin tercih edildiğini yukarıda maddeler halinde sıraladık. Ebu Bekir el-Enbari, Kur'an'ın cem' işinde, Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın Zeyd'i, İbn Mes'ud'a tercih etmelerinin sebebi hakkında şöyle demektedir: "İbn Mesud, Zeyd'den daha efdal, İslamlığı daha evveldir. Fakat Zeyd, Kur'an'ı İbn Mes'ud'dan daha iyi hıfz etmiştir. İbn Mes'ud Peygamber'in sağlığında yetmiş kadar sure ezberlemişti. Geri kalanını Peygamber'in vefatından sonra öğrenmişti. Halbuki Zeyd, Peygamber zamanında Kur'an'ı hatim ve hıfz etmişti. Bu zamanda ezberleyenler daha makbuldüler. Ama bu demek değildir ki Zeyd, İbn Mes'ud'tan daha efdaldır. "¹⁸⁸

İbn Mes'ud'un hoşnutsuzluğuyla ilgili olarak zikrettiğimiz rivayetlerden hareketle İbn Mes'ud'un Kur'an'ın cem'ini onaylamadığını düşünerek bundan hareketle Kur'an'ın cem'i işinde sahabenin icmandan nasıl bahsedebiliriz? dersek;

İbn Mes'ud'un bu sözü Kur'an'ın cem'ine muhalif olduğu anlamına gelmez. Kendisini bu işe seçmediklerinden dolayı bir gönül kırgınlığı olmuştur. Bu söz ise bir kırgınlık anında söylemiş olmalı. Daha sonra bundan vazgeçtiğini 'Ben sizin en hayırlınız değilim' sözüyle anlatmıştır. Zeyd b. Sabit'in bu işle görevlendirilmiş olması, fazilet bakımından İbn Mes'ud'dan, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'den daha faziletli olduğu anlamına gelmez. Sadece bu işe daha ehil olduğunu gösterir.¹⁸⁹

İbn Mes'ud'un bu sözleri Kur'an'ın tevatürüne herhangi bir zarar vermez. Zira tevatür kesinliği için aranan şartlar bu meselede gerçekleşmiştir. Tevatür de herhangi bir muhalifin bulunmaması gerekir gibi bir şart yoktur.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I. 379,389,405, Hâkim, *Müstedrekü Ale's-Sahihayn*, II. 248, Ebu Ya'la, *Müsned*, VIII. 466.

¹⁸⁷ Tirmizi, *Sünen*, V.284.

¹⁸⁸ Kurtubi, *Tefsiru'l-Kurtubi*, I,53.

¹⁸⁹ Muhammed b.Ebu Şehbete, *el-Medhal li-Dirasati'l-Kur'ani'l-Kerim*, Beyrut, 1412/1992, s.256-257.

¹⁹⁰ Zürkani, *Menahil*, I. 284.

2. Kur'an'ın Cem' i Yöntemi

Kur'an'ın derlenme yöntemiyle ilgili olarak kaynaklarda çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bir rivayette Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Ömer ve Zeyd b. Sabit'e Mescid-i Nebevi'nin kapısında beklemelerini ve kendilerine iki şahit ile gelenlerin getirdiklerini yazmalarını emrettiği bildirilmektedir.¹⁹¹ Konuyla ilgili olarak yine bir başka rivayette şöyle denilmektedir. Müslümanlardan, Allah'ın Rasülün'den bizzat aldıkları vahiy malzemelerini getirmelerinin istendiği, getirilenlerin de ancak iki şahidin şahadetiyle kabul edildiği ve söz konusu malzemelerin sayfalara, hurma dallarına ve yapraklara kaydedildiğinden bahsedilir.¹⁹² Yani Zeyd b. Sabit getirilen her Kur'an nassının Hz. Peygamber'in huzurunda yazılmış olmasına, bunu tespit ettikten sonra söz konusu sahabinin getirdiği ayeti ezberleyip ezberlemediğine dikkat ederdi. Aynı zamanda iki de şahit istendi. Suyuti *İtkan*'ın da bu konuyla ilgili olarak şunları söylüyor: "Zeyd, yazılı olanla yetinmiyordu. Kendisi ezbere bilmekle birlikte, metni getirenin sema yoluyla aldığına dair şahit de istiyordu. Bunu kemal-i ihtiyattan yapıyordu."¹⁹³

İki şahidin ne olduğu konusunda rivayetlerdeki açıklama yeterli değildir. Bu husustaki açıklamaları genellikle hadis şarihleri yapmaktadır. İbn Hacer iki şahitten maksadın "hıfz ve kitabet" olduğunu söylemektedir.¹⁹⁴ Sehavi ise iki şahitten maksadın "ayetin Hz. Peygamber'in huzurunda yazıldığına dair iki kişinin şahitlik etmesidir" der.¹⁹⁵ Demirci ise, "İbn Hacer'in iki şahitten maksat ezber ve yazı olduğu konusundaki değerlendirmelerinin vakıya uygun düşmediğini belirtir." Ona göre böyle bir iddianın doğru olduğunu ileri sürmek, herhangi bir sahabinin ezberlemiş olduğu bir Kur'an metnini yazılı olarak Zeyd'e sunmasını yeterli görmek demektir. Halbuki burada esas olan, getirilen bir Kur'an nüshasında yer alan metnin, Hz. Peygamberin huzurunda okunmuş ve yazdırılmış bir metin olduğunu iki şahitle ispat etmektir.¹⁹⁶ Suyuti ise söz konusu metnin Hz. Peygamber tarafından son arzda okunduğuna dair iki kişinin tanıklıkta bulunması şeklinde değerlendirir.¹⁹⁷

¹⁹¹ Sicistani, s. 6.

¹⁹² Sicistani, s.10.

¹⁹³ Suyuti, *İtkan*, I. 59-60.

¹⁹⁴ Suyuti, *İtkan*, I. 60.

¹⁹⁵ Suyuti, *İtkan*, I. 60. Ayrıca Ebu Şame de bu kanaattedir. O, Tevbe Suresi'nin son iki ayetinin yalnızca Ebu Huzeyme el-Ensari'de bulunduğu yönündeki rivayetlerin de bu yargıyı teyid ettiğini belirtmektedir. Bkz. Suyuti, age, I. 60.

¹⁹⁶ Demirci, Muhsin, age. s.147.

¹⁹⁷ Suyuti, age. s.60.

Salih Akdemir ise ashabın Mescid-i Nebi'nin kapısına oturup Kur'an ayetlerini beklemelelerini ve iki şahit meselesini şu şekilde eleştiriyor: "Kur'an'ı Kerim bizzat Hz. Peygamber'in sağlığında yazılmış ise vahiy katipleri bunu yapmışlarsa bu takdirde camiye gidip Ey Müslümanlar! kimde Kur'an varsa getirsin demeleri bir çelişkidir. Eğer Hz. Peygamber Kur'an'ı yazdırmışsa, bu takdirde sağda solda Kur'an aramaya, cami önüne gidilip kimde Kur'an varsa getirsin denilmesine gerek yok. Sonra iki şahit meselesi nereden çıkıyor? Aslında hiçbir gerekliliği yok. Birisi bunu çıkarıyor. Şunu söyleyeyim aslında bu olayların hiç birisi de olmamıştır. Ama nedense bizim kaynaklarımız konuyu çıkmaza sokuyor."¹⁹⁸

Biz burada Salih Akdemir'in görüşlerine katılmıyoruz. Tabi ki Kur'an'ı Hz. Peygamber yazdırmıştı. Bir çok sahabe ve Zeyd'in kendisi Kur'an'ı ezbere biliyordu. Ancak bu konuda izlenen yöntem, vahyin derlenmesi konusunda ne kadar titiz davranıldığını gözler önüne sermektedir. Kaynaklardaki rivayetler olayın çıkmaza sokulduğunu değil, bilakis faaliyetin ümmetin tamamının onayına sahip olduğunu göstermektedir. İki şahit meselesi bu hususta ne kadar dikkatli davranıldığının en büyük göstergesidir. Burada takip edilen söz konusu metodun sebebi ise ortaya çıkma ihtimali bulunan herhangi bir şüpheye imkan vermemektir. Yoksa Zeyd b. Sabit ya kendi hafzasından ya da Hz. Peygamber'in evinde yazılı bulunanlardan Kur'an'ı derleyebilirdi. Böylece bu işi kısa sürede bitirebilirdi. Halbuki cem' konusunda izlenen yöntemle bu işi ancak bir yılın sonunda bitirebilmişti. Tüm yapılanlar kemal-i ihtiyattandır.

Burada Tevbe Suresi'nin son iki ayetiyle ilgili rivayet üzerinde biraz durmak istiyoruz. Zeyd b. Sabit, Tevbe Suresi'ndeki söz konusu ayetleri yalnızca bir kişide bulduğunu ve bunun üzerine de mushafa yazdığını bildirmektedir.¹⁹⁹ Söz konusu kişinin kimliğiyle ilgili olarak Sicistani'de geçen rivayet Huzeyme b. Sabit şeklindedir. Buhari'de Kitabu Fedailü'l-Kur'an'da geçen rivayette ise Ebu Huzeyme el-Ensari olarak geçmektedir. Kitabu't-Tefsir'de ise söz konusu kişinin Huzeyme el-Ensari olduğu belirtilmektedir.²⁰⁰ Buhari şarihi İbn Hacer ise isim farklılığını belirttikten sonra söz konusu kişinin Ebu Huzeyme künyesi ile maruf İbn Evs b. Yezid b. el-Esram olduğunu belirtir.²⁰¹ Ayni de Umdetü'l-Kari'de bu hadisi şerh ederken şöyle diyor: "Tevbe Suresi'nin son ayetleri

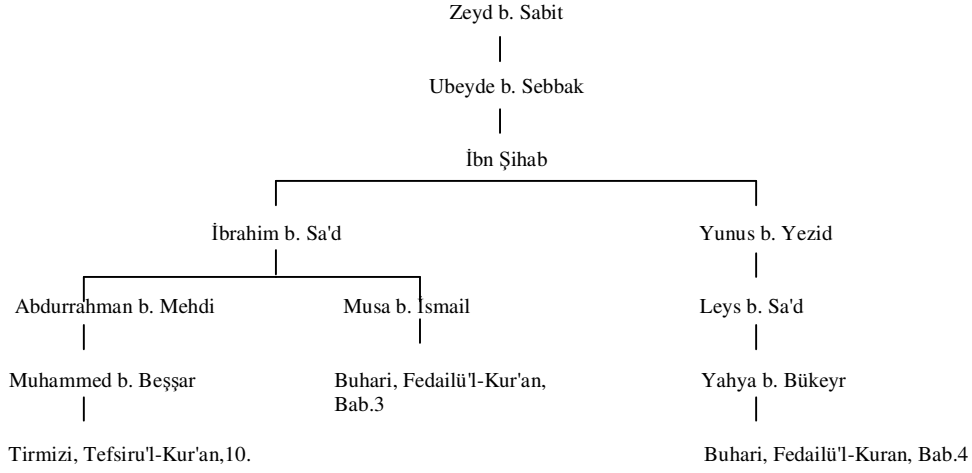
¹⁹⁸ Akdemir, *Salih, I. Kur'an Sempozyumu Kur'an'ın Toplanması ve Kıraati Meselesi*, s.25-26.

¹⁹⁹ Buhari, *Fedailü'l-Kur'an*, Bab.3, Sicistani, s.7.

²⁰⁰ Buhari, *Tefsir*,199.

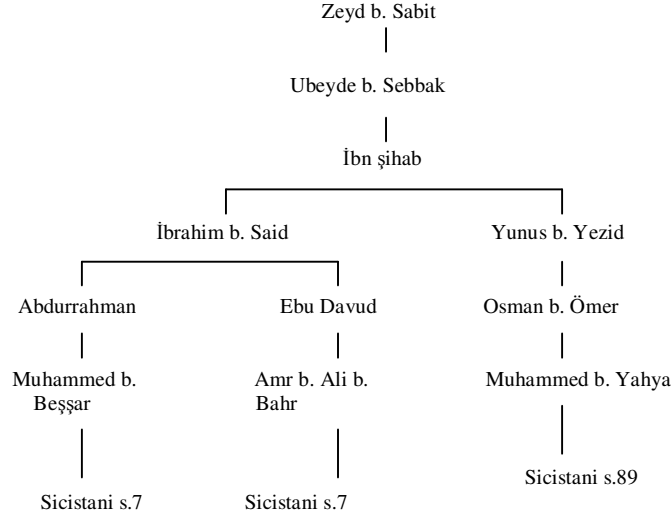
²⁰¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bari* IX.12.

bulunan kişinin adı mı yoksa künyesi mi Ebu Huzeyme olduğu tam olarak bilinmemektedir. Ebu Huzeyme künyesi ile meşhur olmuş İbn Evs b. Yezid b. Efram diye tanınmaktadır." ²⁰²Kaynaklarda farklılık olduğunu görüyoruz. Ancak sadece Ebu kelimesi üzerinde farklılık vardır. İki ayrı isim geçmiyor. Ya Huzeyme el-Ensari yada Ebu Huzeyme deniliyor. Bu iki farklı isimle belirtilen kişinin aynı kişi olması daha çok ihtimal dahilinde görülüyor. Ravilerin Ebu ismini unutmuş olmaları muhtemeldir. Buhari ve Tirmizi'de geçen rivayetin isnad şeması şöyledir.(Şemasını verdiğimiz bu rivayette de Tevbe Suresi'nin son iki ayetinin bulunduğu şahsın Ebu Huzeyme el-Ensari olduğu rivayet edilmektedir.)

Rivayetlerin genelde Sahabi Zeyd b. Sabit kanalıyla geldiğini görüyoruz. Sicistani'nin Mesahif'in de Zeyd b. Sabit varyantıyla gelen Tevbe Suresiyle ilgili rivayetlerin tarikleri de şöyledir.

²⁰² Ayni, *Umdetü'l-Kari*, IX. 305.

Ayrıca ayet olduğu iddia edilen söz konusu rivayetin bir varyantı daha vardır. Ebu Aliye, Rebi, Ebu Cafer, Muhammed, Abdullah b. Muhammed b. Numan varyantıyla gelmektedir. Bu hadisin metninde Mushaf cem’ edilirken Ubey b. Ka’b’ın imla ettirdiğini Tevbe Suresi’nin yüz yirmi yedinci ayetine geldiğinde bir süre ara verdiğini, yazan kişilerin surenin bununla bittiğini zannettiklerini, halbuki Ubey b. Ka’b Rasulullah bana iki ayet daha okuttu diyerek Tevbe Suresi’nin son iki ayetini okuduğu belirtilir. Bu rivayet bize söz konusu ayetleri Ebu Huzeyme’den başka kimselerin de bildiğini gösterir. Bu rivayetlerden başka Kitabu’l-Mesahif’de konuyla alakalı iki rivayet daha vardır. Ancak içerik olarak isnad şemasını verdiğimiz rivayetlerle aynı muhtevaya sahiptir.²⁰³

Rivayetleri değerlendirdiğimizde görürüz ki ayetlerin kendisinde bulunduğu söylenen kişinin ismi her yerde aynı geçmemektedir. Bir ikinci problem ise söz konusu kişide bulunduğu söylenen ayetlerin hafızadaki varlığından mı söz ediliyor yoksa yazılı kaydından mı? Bu konuda sarıh bir rivayet yoktur. Ancak biz Zeyd b. Sabit’in “Tevbe Suresi’nin son iki ayetini Ebu Huzeyme’de buldum.” sözünden bu ayetleri Zeyd’in de ezbere bildiğini ancak yazılı olarak bulamadığını sadece Ebu Huzeyme el-Ensari’de bulunduğunu anlıyoruz. Ubey b. Ka’b’la ilgili olan rivayetten de onun da bu ayetleri ezbere bildiğine şahit oluyoruz. Bunlar bizim bu rivayetle ilgili değerlendirmelerimizdir. Eminiz ki sahabeden daha bir çokları bu ayeti ezbere biliyorlardı. Son arzda bulunan, Kur’an’ı ezbere bilen Zeyd b. Sabit’in bu ayetleri bilmemesi mümkün değildir. Zaten

²⁰³ Sicistani, s.30.

rivayetlerin bazılarında geçen ‘kaybettim’ ifadesi kendisinin daha önce söz konusu ayetlere yazılı olarak sahip olduğunu gösterir. Muhtemelen Zeyd b. Sabit, Kur’an’ı cem’ etme işini bitirip de baştan sona bir değerlendirmesini yaparken Tevbe Suresi’nin son iki ayetinin bulunmadığını görüp ashab arasında bunları aramaya çıkmış olabilir.

Huzeyme ya da Ebu Huzeyme’nin şahitliğiyle bu ayetlerin mushafa yazılması derlemede iki şahit meselesinin ihlali olarak düşünülebilir. Ancak bu hususta Ebu Huzeyme ile ilgili bir başka rivayetten²⁰⁴ bahsedilir ki söz konusu rivayete binaen onun şahitliğinin iki kişinin şهادetine tekabül ettiği görülür. Meseleyi bu şekilde hallettiğimizi düşünürken müsteşriklerin bu hususta kuşkularını hemen serdettiklerine şahit oluyoruz. Nitekim Nöldeke, Tevbe Suresi’nin anılan ayetleriyle ilgili olarak Zeyd’in iki şahit meselesinin dışına çıkmasında keyfi davrandığını açıkta kalan bu sureleri büyük bir surenin ardına ekleyiverdiğini belirtmektedir.²⁰⁵ Eğer burada İbn Hacer’in iki şahitten maksat ezber ve yazıdır değerlendirmesini kabul edersek Nöldeke’nin eleştirisinde haksız olduğunu görürüz. Kaldı ki iki şahitten maksat ezber ve yazı değil de bizzat Hz. Peygamber’in huzurunda imla edilmesi şeklinde olsa bile Huzeyme b. Sabit hakkındaki Hz. Peygamber’in sözü bizim için yeterli bir delildir.

Huzeyme b. Sabit’in isminin Hz. Osman dönemindeki istinsah faaliyetinde de Ahzap suresinin 23. ayetiyle ilgili olarak geçtiğine şahit oluyoruz. Konuyla ilgili değerlendirmeyi ilgili kısma bırakıyoruz.

3. Kur’an’ın Cem’iyle Görevlendirilenler

Hz. Ebu Bekir ve Hz.Ömer Kur’an’ı derleme işini Zeyd b. Sabit’e verdiklerini, Zeyd’in önce tereddüt edip daha sonra kabul ettiğini bir önceki bölümde aktarmıştık. Zeyd’in bu işe genç, akıllı, kimsenin kendisini itham etmediği, Hz. Peygamber’in vahiy katibi olması hasebiyle seçildiğini söylemiştik. Öte yandan Zeyd b. Sabit, Hz. Peygamber (sav) hayatta iken Kur’an’ın tamamını ezberlemiş sahabilerden birisidir.²⁰⁶

²⁰⁴ Rivayete göre Resulullah (sav) Sevap el-Kays isimli bir bedeviden bir at satın almıştı. Bedeviyle fiyat üzerinde anlaşmıştı. Fakat bedevi, bir başkası daha fazla para verince Hz. Peygamber’le aralarındaki alış- verişi inkar etmiş ve aralarında alım-satım olduğuna dair Hz Peygamber’den şahit istemişti. Bunun üzerine o esnada oraya gelen Huzeyme b. Sabit, Hz. Peygamber’in lehinde şahitlik ederek bedevinin atı Peygamberimize sattığını söyler .Hz. Peygamber de bu söze binaen ‘ Huzeyme kimin lehinde ve aleyhinde şahitlik yaparsa Onun şahitliği kafidir’ buyurdu. Bkz. İbnü’l –Esir, *Usdu’l-Gabe*, XI.133. Zehebi, *Siyeru-Alam*, XI. 486. Kamil Miras, *Tecrid Tercemesi*, VIII. 275, Muhsin Demirci, *Kur’an Tarihi*, s.149. Ayrıca Hz. Ebu Bekir döneminde Kur’an’ın cem’iyle ilgili olarak bkz. Ömer Rıza Doğrul, age. s.41-42, Mennau’l-Kattan, *Mebahis fi-Ulumi’l-Kur’an*, s.126-127.

²⁰⁵ Nöldeke, *Kur’an Tarihi*, s.25

²⁰⁶ Buhari, *Fedailül-Kur’an*, 24–25.

Şüphesiz Kur'an'ın cem'i sahabenin tümünün çabalarıyla meydana gelmiştir. Hz. Osman dönemindeki istinsah faaliyetindeki gibi bir heyetten ve bu heyette yer alan kişilerle ilgili bir sayıdan bahsetmek pek mümkün görünmemektedir.

Ancak bazı rivayetlerde derleme faaliyetinde Zeyd'e yardımcı olan sahabilerden bahsedilmektedir. Bu kimselerin başında Hz. Ömer ile Ubey b. Ka'b'ın isimleri geçmektedir.²⁰⁷ Zeyd b. Sabit'in kızı Harice'den gelen bir rivayette ise Hz. Ebu Bekir'in Said b. el-As'ı Zeyd b. Sabit'e yardımcı olarak atadığından bahsedilir.²⁰⁸ Musa Carullah bu konuda şöyle demektedir. "Hz. Ebu Bekir zabt ve itkanıyla meşhur hafızları topladı. Bunların en önemlileri Zeyd, Ubey b. Ka'b, Osman, Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Saib, Halid b. Velid, Talha, Sa'd, Huzeyfe, Salim, Ebu Hureyre, Samit, Ebu Zeyd, Ebu'd-Derda, Ebu Musa el-Eşari, Amr b. el-As, idi. Bunlar Zeyd b. Sabit'in başkanlığında Hz. Ömer'in evinde cem' işinin keyfiyetini ve işlerin tahsisi için toplanmış bulunuyorlardı".²⁰⁹

Elinde vahiy malzemesi yazılı tüm sahabenin Zeyd b. Sabit'e yardımcı olup son derece titiz bir çalışma ortaya koydukları zaten tarihi bir vakıadır.

Kur'an'ın cem' edilme zamanı: Kur'an'ın cem' edilmesi Hz. Peygamber'in vefatından altı ay sonraya tekabül etmektedir.²¹⁰ Bu da demektir ki Hz. Peygamber'in vefatından çok kısa bir süre geçmişti ki Müslümanlar Kur'an'ı cem' etmişlerdi. Her ne kadar bazıları Kur'an'ı ilk cem' edenin Hz. Osman olduğunu söyleseler bile tarihi vak'a bu işin Hz. Ebu Bekir döneminde yapıldığını göstermektedir. Sicistani'de geçen bir rivayet şöyledir. "Ebu Bekir Kur'an'ı iki levha arasına cem' edenlerin ilkiydi."²¹¹

Nöldeke, *Kur'an Tarihi* isimli eserinde Zeyd'in derlemesine suhuf adının verildiğini bu kelimenin Habeş, özellikle Güney Arabistan kökenli sahafa (yazmak)'dan türetildiğini, anlamının üzerine yazı yazılmış şey demek olduğunu, bu sözcüğün İslam öncesi şiirde de karşımıza çıktığını, ayrıca Arapların bunu Mushaf şeklinde alet adı

²⁰⁷ Sicistani, s.9.

²⁰⁸ Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s.57, (Arthur Jeffery, *Mukaddimetan fi 'ulumi'l-Kur'an*, Mısır, 1375/1954, s.21'den naklen)

²⁰⁹ Carullah, Musa Bigiyev, *Tarihu'l-Kur'an ve'l-Mesahif*, s.57.

²¹⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.69-71.

²¹¹ Sicistani, s.5-6.

durumuna soktuklarını, gündelik konuşmada kelimenin Mushaf olduğunu Habeşçe’de Mushaf sözcüğünün kitap kodeks anlamına geldiğinden bahseder.²¹²

Hiz. Ebu Bekir’in Kur’an’ın cem’ etmesiyle ilgili olarak Haris el-Muhasibi de şunları söylemektedir: "Kur’an’ın yazılması muhdes, yeni bir şey değildir. Rasulullah onun yazılmasını emretmiştir. Lakin dağınık bir halde sayfalarda idi. Ebu Bekir onun yazılı şeylerden istinsah edilerek toplu bir yere yazılmasını emretti. Bu şuna benzer, birisi Rasulullah’ın hanesinde Kur’an yazılı yaprakları dağınık bir halde bulsa da onları toplayıp bir araya bağlasa, işte Ebu Bekir’in yaptığı budur. Şirazesi kopmuş sahifeleri bir cilt haline getirmekten ibarettir."²¹³

Hiz. Ebu Bekir döneminde Kur’an cem’ edilirken sahabenin bu husustaki tavrı ne oldu? Sahabenin hepsi Hiz. Ebu Bekir’in yaptığını onaylayıp destekledi mi? "Tarih bize sahabeden hiç kimsenin buna karşı çıktığından bahsetmiyor. Abdullah b. Mes’ud’un hoşnutsuzluğu derleme işine değil cem’ işine seçilmediğinedir. Sahabenin her biri yanında Kur’an’dan yazılı olan ne varsa onu gönül hoşluğuyla Zeyd b. Sabit’e getirmiştir. Kur’an’ın cem’ edilme fikrinin babası, Ömer b. Hattab ve bu işi uygulamaya koyan Zeyd b. Sabit, her ikisi de sosyal bir konumu olan, sahabe içerisinde söz sahibi olan kişilerdi."²¹⁴

Derlenen mushafın özellikleri ise şunlardır: Bu nüsha çok titiz bir çalışmayla toplandı. Bu nüshaya ancak tilaveti mensuh olmayan ayetler alındı. Bu nüsha yedi harfi içine almaktadır.²¹⁵ Bu Mushaf hem metin icmasıyla hem de tevatüren bize kadar gelmiştir.²¹⁶

Sonuç olarak Kur’an’ın Mushaf haline getirilmesi ile ilgili Hiz. Peygamber’in bir emri olduğu bilinmemektedir. Hiz. Peygamber ashabını öyle güzel yetiştirmişti ki onlara böyle bir emir vermeyi bile gerekli görmedi. Onlar basiret sahibi kişilerdi. Hiz. Peygamber’in bu hususta şayet bir emri olsaydı cem’ işini Hiz. Ömer, Hiz. Ebu Bekir’e teklif ettiğinde, Ebu Bekir de Zeyd b. Sabit’e teklif ettiğinde çekingenlik göstermezlerdi. Bu emri hemen yerine getirmek için adeta yarış ederlerdi.

²¹² Nöldeke, Theodor-Schwally, Friedrich, *Kur’an Tarihi*, s.32, 72 nolu dipnot.

²¹³ Zerkeşi, *el-Burhan*, I. 238, Muhammed Salim Muhiş, *fi-Rahabi Kur’ani’l-Kerim*, I. 146.

²¹⁴ Muhammed Salim Muhiş, *fi-Rahabi Kur’ani’l-Kerim*, I. 146-147.

²¹⁵ Zürkani, *Menahil*, I. 253.

²¹⁶ Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Nüzülü*, s.175.

Demek ki Kur'an'ın dağınık parçalarının bir araya getirilerek elimizdeki Mushaf haline getirilmesi, ne İlahi, ne de Nebevi bir emrin sonucu değil, sahabenin bir ictihadıdır.²¹⁷

C. Hz. Osman Dönemi Kur'an Çalışmaları

1. Kur'an'ın Çoğaltılması

Bütün ihtimam ve ihtiyatlarla derlenen ve Mushaf haline getirilen bu malzeme, hilafeti boyunca Hz. Ebu Bekir'de kaldı. Vefatını müteakiben halefi olarak seçtiği Hz. Ömer'e geçti. Onun vefatından sonra Hz. Peygamber'in zevcesi, Hz. Ömer'in kızı ve müminlerin annesi olan Hz. Hafsa'ya intikal etmiştir.²¹⁸ Bu Mushaf tekti. Bundan herhangi bir çoğaltma işlemi yapılmamıştı. Kur'an sadece resmi olarak toplanmıştı. Bu mushafın dışında sahabilerin kendilerine ait mushafları bulunmaktaydı.

Hz Ebu Bekir ve Hz Ömer döneminde fetihlerle genişleyen İslam coğrafyası, Hz. Osman döneminde oldukça geniş bir sahaya ulaşmıştı. Müslümanlar yeni toplumlarla yeni insanlarla karşılaştılar. Bunlar yeni Müslüman olmuşlardı. İslamı Kur'anı bilmiyorlardı. Yeni bir dinle karşılaşmışlardı. İşte burada İslamla müşerref olan yöre halkının dini eğitimini hafız sahabiler üstlenmişti. Ancak bilindiği üzere Kur'an yedi harf üzerine indirilmiştir. Sahabiler farklı kıraatler öğrenmişler dolayısıyla aralarında okuyuş farklılıkları mevcuttu. Her sahabi bulunduğu yöreye Kur'an eğitimi verirken kendi bildiği kıraati öğretiyordu. Bunun sonucunda her bir yörede belli bir okuyuş ve Mushaf yaygınlık kazanmıştı. Kufe halkı Abdullah bin Mes'ud'un, Basra halkı Ebu Masa el-Eşari'nin, Şam halkı Ubey bin Ka'b'ın, Dimeşk halkı ise Mikdad bin Esved'in okuyuşunu benimsemiş onu temel olarak almıştı.²¹⁹ Farklı kıraatlere mensup insanlar karşılaşmadıkça bir problem yoktu. Ancak aralarında kıraat farklılıkları bulunan kişiler bir araya geldiklerinde, ümmet arasında birliği bozacak boyuta ulaşmıştı. Özellikle rivayetlerde belirtilen Ermenistan ve Azerbaycan savaşlarında vuku bulan tartışmalardı. Farklı bölgelerden okuyuşları farklı olan insanlar bu savaşta karşılaştıklarında kıraat ihtilafları ortaya çıkmış kumandan Huzeife b. el-Yeman durumu halifeye ileten kişi olmuştu.²²⁰ Nöldeke, *Kur'an Tarihi* isimli kitabında Huzeife b. el-Yeman'ın Hz. Osman'ın yanına gelmeden Ermenistan ve Azerbaycan seferi sonrasında Kufe'ye

²¹⁷ Elik, Hasan, *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine*, İstanbul, 1998, s.202.

²¹⁸ Buhari, *Fedailü'l- Kur'an*, 8, Sicistani, s.9, *el-İtkan*, s.60, Zerkeşi, *el-Burhan*, I. 239

²¹⁹ Rafi, *İcazu'l-Kur'an*, s.34, Sicistani, *Mesahif (Mukaddime)*, s.6.

²²⁰ Sicistani, s.19.

uğradığını orada Amr b. el-As'la görüşüğünü fikrini ona ve orada bulunanlara açıkladığını Abdullah b. Mes'ud ve taraftarları haricinde teokratik (dinine bağlı, dindar) soyluların kabul ettiğini anlatır.²²¹ Ancak kaynağı hakkında herhangi bir bilgi vermez. Nöldeke bu işi teokratik soyluların önce planlayıp daha sonra halifeye ilettiklerini anlatmak istemiş, kaldı ki anlattığı olay doğru bile olsa bu hayırlı bir işti. Ümmeti ihtilafтан kurtarmak için böyle bir şeye önce kendi aralarında karar vermiş olmaları mümkündür. Hem Hz. Osman bu işi yaparken halka bir hutbe irad ederek niyetini açıklamıştı.²²²

Huzeyfe b. el-Yeman'ın sefer sonrası Hz. Osman'a gelerek durumu izah etmesi kaynaklarda şu şekilde geçmektedir. Buhari'deki rivayet Enes b. Malik'ten gelmektedir. Huzeyfe b. el-Yeman, Ermenistan ve Azerbaycan'ın fethinde Suriyeli ve Iraklı askerlerle birlikte bulunan onların kıraat ihtilafları konusundaki çekişmelerinden korkarak Hz. Osman'a geldi ve ona : "Ey Mü'minlerin Emiri! Yahudi ve Hristiyanların kitaplarında ihtilafa düştükleri gibi bu ümmet de ihtilafa düşmeden onlara yetiş" dedi. Bunun üzerine Hz. Osman, Hz. Hafsa'ya "Sahifeleri bize gönder onları Mushaflarda çoğaltalım, sonra sana iade ederiz diye haber yolladı." Hafsa sahifeleri gönderdi. Hz. Osman, Zeyd b. Sabit'e, Abdullah b. Zübeyr'e, Said b. el-As'a ve Abdurrahman b. el-Haris b. Hişam'a emir verdi. Onlar da Kur'an'ı çoğalttılar. Hz. Osman Kureyşli olan kişilere hitaben siz ve Zeyd b. Sabit Kur'an'da bir hususta ihtilaf ederseniz onu Kureyş lisanıyla yazın çünkü Kur'an onların diliyle inmiştir dedi. Sayfalar, Mushaflarda çoğaltılınca nüshalardan çeşitli beldelere birer Mushaf gönderdi. Gönderdiği Mushafların dışındaki bütün Mushaf ve sayfaların ise yakılmasını emretti."²²³

Bir başka rivayette ise şöyle denmektedir: "Hz. Osman'ın hilafeti döneminde bir öğretmen başka bir adamın kıraatini, diğer öğretmen ise farklı bir kıraati öğretiyordu. Öğrenen çocuklar, aralarında ihtilaf edince hocalarına başvurdular. Hadise birbirlerini tekfir edecek boyuta ulaşmıştı."²²⁴ Aynı de eserinde şöyle bir rivayete yer vermiştir. Huzeyfe, gazveden döndüğünde evine girmeden Hz. Osman'a gelerek şöyle dedi : "Ya Emirel-Mü'mininin yetiş! Hz. Osman neler oluyor deyince Huzeyfe, Ermeniyye'de savaşırken Şam ehli, Iraklıların bilmediği Ubey bin Kab'ın kıraatini okuyor, Irak ehli

²²¹ Nöldeke, *Kur'an Tarihi*, s.61-62.

²²² Sicistani, s.21.

²²³ Buhari, *Kitabu Fedailü'l-Kur'an*, Bab: 3, Sicistani, s.18-20, Zincani, *Tarihu'l-Kur'an*, s.65-66.

²²⁴ Sicistani, s.21.

ise Şamlıların bilmediği Abdullah bin Mes'ud'un kıraatini okuyorlar. Onların bir kısmı diğerini tekfir ediyordu." ²²⁵ İşte bu, Hz Osman'ın kıraat farklılıklarını gidermek için yaptığı işin en önemli sebebiydi. Halife, problemi bertaraf edecek şeyin, ümmet arasında Mushaf birliğinin sağlamak olduğunu idrak etmiş ve bu konudaki düşüncesini hemen gerçekleştirmeye koyulmuştu. Zira çözüm getirilmezse Müslümanlar arasında korkunç bölünmeler ve savaşlar kaçınılmazdı. Aslında Enes bin Malik'ten nakledilen rivayet, ²²⁶ bu olaylarla ilgili olarak tabiri caizse bardağı taşıran son damla olmuştur.

Hiz. Osman'ın istinsah heyetinde görevlendirdiği kişiler az önce Buhari hadisi olarak naklettiğimiz kimselerdi. Farklı rivayetler olsa da çoğunluk bu kanaattedir. Bu kişiler ensardan Zeyd bin Sabit(45/665), Kureyş'ten, Abdullah bin Zubeyr(73/692), Said bin El-As(59/679), Abdurrahman bin El-Haris bin Hişam(43/663)'dir. ²²⁷ O sıralar tarih hicri 24 yılının sonunu, hicri 25 yılının ise başını gösteriyordu. ²²⁸ Bir rivayette Hiz. Osman'ın istinsah faaliyetine girişmeden evvel halka bir hitapta bulunduğu ve "Ey İnsanlar! Peygamber (sav) ile aranızda onbeş yıllık bir süre var, fakat sizler Kur'an hakkında tartışıyorsunuz" dediği belirtilmektedir. ²²⁹ Bu rivayet ise istinsah faaliyetinin yaklaşık hicri 26 yılında başladığına delalet etmektedir.

Komisyonunda yer alan üye sayısını Buhari hadisine dayanarak dört olduğunu söyledik. Ancak Zincani, *Tarihu'l-Kur'an* adlı eserinde bu sayının önce dört olduğunu ancak peşinden de bazı güvenilir isnatlarla gelen rivayetlerde Hiz. Osman'ın on iki kişiyi görevlendirdiğini belirtiyor. ²³⁰ Bunların arasında Ubey b. Ka'b'ın bulunduğu da rivayetlerde geçmektedir. ²³¹ Ancak Ubey b. Ka'b'ın vefat tarihinin istinsah faaliyetinden önce olduğu konusunda bir takım rivayetler mevcuttur. ²³²

Kur'an'ın çoğaltılmasında yer alan üyelerin kişiliği hakkında Nöldeke, *Kur'an Tarihi* isimli eserinde genişçe yer vermiştir. Özetle söyleyecek olursak Zeyd b. Sabit'in Neccar boyundan bir Medineli olduğunu çok genç yaşta Hz. Peygamber'in vahiy katipliği yaptığını, Hafsa nüshasını yazdığını, Hiz. Osman zamanında da kadılık yaptığını söyler.

²²⁵ Ayni, *Umdetü'l-Kari*, IX. 306.

²²⁶ Buhari, *Fedailü'l-Kur'an*, Bab.3.

²²⁷ Buhari, *Fedailü'l-Kur'an*, Bab: 3, Sicistani, s.19, Muhammed Salim Muhis, *Fi Rahabi Kur'ani'l-Kerim*, I. 150.

²²⁸ el-Askalani, İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, IX. 17.

²²⁹ Sicistani, s.24.

²³⁰ Zincani, *Kur'an Tarihi*, s.66, Sicistani s.24-25, Çağdaş araştırmacıardan Sasi Salim el-Hac da istinsah heyetini oluşturan dört kişinin önce bir derlemede bulunduğunu, ardından bu derlemenin Hz.Ebu Bekir'in cem' ettirdiği sahifelerle karşılaştırdığını, sonrasında da istinsahın gerçekleştirdiğinin ifade etmektedir. Bkz. Mehmet Emin Maşalı, *Ku'an'ın Metin Yapısı*, 275 nolu dipnot.

²³¹ Sicistani, s.25.

²³² Ayrıntılı bilgi için bkz. Maşalı, age. s.68.

Bütün bunların komisyonda görev alması için yeterli sebepler olduğunu da ilave eder.²³³ Said b. el-As'ın Emevi kabilesine mensup olup, Hz.Osman'ın yakını ve sevdiği biri olduğunu, Abdurrahman b. el-Haris'in ise Mekke'nin ileri gelenlerinden Mahzumi ailesinden olduğunu, siyasi yönden ön planda olmadığını, fakat Emevilerden iki kız aldığını bu sebeple aralarının iyi olduğunu belirtir. Abdullah b. Zübeyr'in ise Mekke'nin ileri gelen bir ailesine mensup olduğunu sadece asker olarak değil, dindarlığı ve devamlı namaz kılıp oruç tutan bir kişi olması hasebiyle de üstün bir kişi olduğunu anlatır.²³⁴ Nöldeke Kur'an'ın istinsah komisyonuna bu üç Kureyşli'nin seçilme sebeplerini araştırırken bunların Kureyş Lehçesini en iyi bilen kişiler olduğu ile ilgili rivayetlere yer vermektedir. Hz.Osman da Kur'an'ı istinsah ettirirken takıldığı bir yer olunca onu Kureyş Lehçesiyle yazın, demişti. Bize göre de seçilme sebepleri bu olsa gerekir. Fakat Nöldeke, "bu Kureyşli kişilerin yüksek sosyal mevkileri dolayısıyla, girişimi kamuya aktarmada büyük bir otorite sağlayacakları düşünülmüş olmalı diyor."²³⁵ Belirtildiğine göre Hz.Osman istinsah heyetini tespit amacıyla sahabe arasında dili en fasih olan kimse ile yazısı en güzel olan kimseyi tespitte çalışmış ve dili en fasih olanın Said b.el-As, yazısı en iyi olanın da Zeyd b. Sabit olduğunu tespit etmiş, Kur'an'ın onlar tarafından yazılmasını emretmiştir.²³⁶ Kaynaklarda Said b. el-As'la ilgili olarak lehçesi Peygamber lehçesine en yakın olan kişi nitelenmesinde bulunmaktadır.²³⁷ Bundan dolayıdır ki Hz.Osman heyetteki üç Kureyşli ile Zeyd b. Sabit arasında yazıma ilişkin bir ihtilaf söz konusu olması durumunda yazımı Kureyş Lehçesiyle yazmalarını emretmiştir.²³⁸ Kaynakların ifadesine göre söz konusu komisyon bu faaliyetleri esnasında yalnız bir kelimenin yazımında ihtilafa düşmüştür ki o da Bakara Suresi 2/248 ayetindeki 'tabut' kelimesinin yazımı hususundadır. Zeyd bu kelimeyi 'kapalı ta' ile diğerleri de 'açık ta' ile yazılmasının doğru olacağını iddia ediyordu. Ancak durum Hz.Osman'a intikal ettiği zaman o 'açık ta' ile yazılmasını emretmişti.²³⁹

Yukarıda Nöldeke'nin üç Kureyşli'nin seçilme sebebinin yüksek sosyal mevkileri sebebiyle girişimi kamuya aktarmada otorite sağlayacakları düşünülmüş olmalı görüşünden bahsetmiştik. Hz.Osman'ın böyle bir kabule aslında ihtiyacı yoktu. Zaten ümmet arasında kabul görmüş olan imam mushaf örnek alınmış, bu Mushaf içerisindeki

²³³ Nöldeke, *Kur'an Tarihi*, s.68-70.

²³⁴ Nöldeke, s.69.

²³⁵ Nöldeke, s.74.

²³⁶ Sicistani, s.24.

²³⁷ Zehebi, *Siyeru Alam*, III. 447, Sicistani, s.24

²³⁸ Buhari, *Fedailü'l-Kur'an*, 9, Sicistani, s.20

²³⁹ Sicistani, s.20

yedi harften son arzda kesinleşmiş olan kıraat esas alınarak istinsah yapılmıştı. Sicistani'den aktarılan bir rivayette Hz. Osman'ın istinsah faaliyetine başlamadan önce şöyle dediği nakledilir: "Ey İnsanlar! Peygamber(sav)'le aranızda on beş yıllık bir süre var ve sizler Kur'an hakkında tartışıp 'yok Ubey'in kıraati yok Abdullah'ın kıraati' diyorsunuz hatta kimileri 'senin kıraatin doğru değil' şeklinde ifadelerde bulunuyor. Bu sebeple sizden Allah'ın kitabına ilişkin bir şeye sahip olanınızın onu getirmesini istiyorum."²⁴⁰ Bu rivayetin devamında üzerinde Kur'an ayetlerinin yazılı bulunduğu sahife ve deri gibi malzemeleri getiren kimselerin teker teker çağrıldığı belirtilmektedir. Şimdi akla şöyle bir soru gelebilir. Zaten elde bir imam Mushaf vardı. İstinsahın da sonradan yapıldığı düşünülürse, sahabenin elinden tek tek ayetler toplanıp Kur'an-ı Kerim yeniden mi cem' edilmiştir? Aslında bu ve buna benzer rivayetler Kur'an'ın istinsah edilirken ne kadar titiz davranıldığına bir göstergesidir. Bu eleştirilecek değil, takdir edilecek bir husustur. Kur'an'ın cem' edilmediğini farz edersek, ya da cem' edilip de tek kıraat üzerinde istinsah edilmediğini varsaysak, şu anda İslam dünyasında hep farklı Kur'an'lar bulunur bu da müthiş bir ihtilafa yol açardı. Hz. Osman bu ümmet için en hayırlı işi yapmıştır. Basiret sahibi insanlar gelecekte endişe edip İslam ümmeti içerisinde kıraat ihtilaflarını giderip birliği sağlamışlardır. Nöldeke bu konuda şöyle diyor: "İbn Mes'ud, kendi Kur'an metninin bir tarafa bırakılması dolayısıyla o kadar kırgın olduğu halde Osman metninin yanlış olduğuna dair hiçbir itiraz yükseltmedi. Başka bir örneği görülmeyen ve genellikle sevilmeyen halifenin öbür sayısız düşmanları, Hz. Osman'a karşı en küçük şüpheli sevinçle istismar edip, İslam dünyasına haykırmışlardır. Eski mezhepler ve muhalefet grupları içlerinde büyük ölçüde hafızlar da bulunmasına rağmen anlaşıldığına göre Osman için Kur'an yırtıcı (şakkaku'l-Kur'an) ve Kur'an yakıcı (harraku'l-Kur'an) sıfatlarından daha ağırını bulamamışlardır. Her şey Osman Kur'an'ının eksiksiz ve doğru olduğunu göstermektedir. Bu imtiyazları dolayısıyla Osman metni İslam topluluğunda çok çabuk ve kolayca kabul edilmiştir."²⁴¹

2. Kur'an'ın Çoğaltılmasında İzlenen Yöntem

- İstinsah için Hz. Hafsa'nın elindeki Mushaf dikkate alınmıştır.²⁴²
- Hz. Osman, mushafın yazımında kurra ve hafızların büyüklerinden dört kişilik komisyona itimat etmiştir. Bunlar arasında Hz. Ebu Bekir'in en çok itibar ettiği

²⁴⁰ Sicistani, s.23-24.

²⁴¹ Nöldeke, *Kur'an Tarihi*, s.110-111.

²⁴² Buhari, *Fedailü'l Kur'an*, 3, Sicistani, s.18-19.

Zeyd b. Sabit de vardı. Bu dört kişinin hepsi sahabenin güvenilir ve faziletli kimselerindendi.

- İhtilaf ettikleri konularda Kureyş Lehçesi esas alınmış, diğer lehçeler terk edilmiştir.²⁴³
- Kur'an'ın aslından olmayıp da sahabe tarafından bazı kelimelere şerh ve tefsir mahiyetinde yazılmış olan ibareler alınmamıştır.²⁴⁴
- Kur'an'ın herhangi bir hususu ile ilgili olan şeylerde tevatürle tespit olunanlarla yetinilip bu konuda ahad haberlere itimat edilmemiştir.
- Tilaveti nesh olunan ayetler bu nüshalara kaydedilmemiştir.
- İstinsah edilecek Mushaflara son arzda tespit edilmiş olanlar yazılacaktır. Yani Hz. Peygamber'in son arzda okumuş olduğu bir harf alınıp diğer altı harf terk edilecektir. Surelerin ve ayetlerin tertibi şu an bilinen şekil üzeredir. Ayrıca istinsah edilen nüshalardan her biri büyük şehirlerden birine gönderilmiş ve ihtilaflar önlenmiştir. Hz. Hafsa'nın nüshası ise kendisine gönderilmiş ihtilaflara sebep olabilecek diğer tüm nüshalar yakılmıştır.²⁴⁵

Mushafların Yakılması Meselesi

Hz. Osman'ın yakılmasını emrettiği Mushaflar ve sahifeler sahabelerin kendileri için yazmış oldukları tertipleri farklı, üzerlerinde kendilerine ait şerh ve haşiyeler bulunan eksik ve fazlalıkları olan nüshalardı. Bunlar Hz. Ebu Bekir zamanında derlenen, Hz. Osman zamanında ise çoğaltılan nüshanın dışında kalan Kur'an'dı. İleride ihtilaf çıkmaması için yakılması görüşü benimsenmişti. Yakıldığı konusundaki rivayet birçok kaynakta geçmektedir.²⁴⁶ Bazı kaynaklarda yıkıldığı²⁴⁷ hususunda da rivayetler vardır. Nöldeke ise bazı rivayetlerde yazmaların parçalandığından bahsederek bu haberleri doğru bulmaz. Ona göre mushafların parçalanma olayı, İslamın en kutsal varlığına karşı, Hz. Osman'ı davranışıyla küçük düşürmüş olacaktı. Belki de sırf bu yüzden böyle bir iddia ortaya atılmış olabilir. Hz. Osman, İslamlıkta Tanrı kelamına karşı duyulan aşırı çekince ve korkunun, yanlış, eksik ve değişik olduğu düşüncesiyle istenmeyen veya kullanılmayacak ayetleri ortadan kaldırmanın tek çıkar yolunu onları yakmakta

²⁴³ Buhari, *Fedailü'l Kur'an*, 3.

²⁴⁴ Zürkani, *Menahil*, I. s.257-260.

²⁴⁵ Zıncani, *Kur'an Tarihi*, s.66.

²⁴⁶ Sicistani, s.20 Buhari, *Fedailü'l Kur'an*, 3, Ayni, *Umdetü'l Kari*, IX. 306.

²⁴⁷ Zıncani, *Kur'an Tarihi*, s.67.

görmüştü.²⁴⁸ Bundan sonra görüşünü şöyle sürdürür: “Her şeyden önce eski edisyonların ortadan kaldırılmasıyla Sünni metnin²⁴⁹ kabul ettirilmesi gibi bir ereğe ulaşamadığı, çünkü birçok kişinin Kur’an’ı ezbere tekrar ettiklerinden bahseder.”²⁵⁰ Hz. Osman’ın istinsah ettiği Kur’an’daki kıraate hemen ulaşlamamış olabilir. Ama bugün herkesin okuduğu Kur’an aynıdır. Diğer kutsal kitapları gibi farklılık arzetmez. Aynı zamanda İslam dünyasında harfiyen Kur’an’ı ezbere bilen binlerce hafız varsa bunlar hep o zamanki ashabin ileri görüşlü olmasından dolayıdır.

Mushafların yakılması hususunda ashabtan Hz. Osman’ı hayırla yad eden çoğunluktadır. Onlardan biri de Hz. Ali’dir. İbn Ebi Davud’un naklettiği bir habere göre Hz. Ali: “Osman hakkında iyilikten başka bir suretle bahsetmeyiniz. Kur’an nüshalarını bizimle istişare etmeden yakmadı ve bize şu kıraat hakkında ne dersiniz diye sordu. Bunu da şu sebepten diye izah etti, bana haber verildiğine göre bazıları diğerlerine benim kıraatim seninkinden daha iyidir diyordu. Bu gibi hallerin küfre kadar varabileceğini söylüyordu. Bunun üzerine biz de Osman’a ne gibi bir tedbir düşündüğünü sorduk. O da herkesi bir kıraat üzerinde toplamak icab ettiğini söyledi. Biz de “evet muvafıktır, seninle aynı görüşteyiz” dedik.”²⁵¹ Aynı kaynakta geçen bir başka rivayette ise Hz. Ali şöyle demektedir: “Allah’a yemin olsun ki eğer ben halife tayin edilseydim Osman’ın yaptığını yapardım.”²⁵² Aynı de şerhinde konuyla ilgili hadisleri ve görüşleri nakleder. Hz. Ali’nin bu hususta şöyle dediğini söyler: “Hz. Osman’ın mushafları yakma hususunda ancak hayır söyleyiniz.”²⁵³ İyaz’dan şöyle bir nakilde bulunur: “Önce su ile yıkadılar sonra yaktılar.”²⁵⁴ Bu rivayet pek mantıklı görünmüyor. Eğer su ile yıkayıp yazıyı sildilerse ne diye yaksınlar. Zaten yazı malzemelerinin çok bol olmadığı, yıkanan malzemenin daha sonra kullanılabilceği bir dönem olduğunu düşünürsek bu rivayetin pek isabetli olmadığını anlarız. Ama yıkandıktan sonra bozulacak türden bir malzemeyse yani tekrar kullanılması mümkün değilse o zaman nakledilen doğru olabilir. Ebu Davud ve Taberani’den gelen bir rivayette Hz. Osman’ın kendi gönderdiği mushafın dışındaki Mushafların yakılmasını emrettiğinde, “Irak’ta Mushaflar ateşle yakıldı” deniliyor.²⁵⁵ Aynı’nin aktardığı rivayetlerin devamında Hz. Osman’ın bu emri

²⁴⁸ Nöldeke, *Kur’an Tarihi*, s.137.

²⁴⁹ Maksudı bugün elimizde bulunan Kur’an’dır.

²⁵⁰ Nöldeke, *Kur’an Tarihi*, s. 139.

²⁵¹ Sicistani, s.22.

²⁵² Sicistani, s.23.

²⁵³ Ayni, *Umdetü’l Kari*, IX. 306.

²⁵⁴ Ayni, a.g.e. IX.306.

²⁵⁵ Ayni, a.g.e. IX.306.

vermesinden dolayı insanların karşı çıkmadığını, emrolunanı yerine getirdiklerini ve bu yapılan işlemin Mushafların yakılmasının caiz olduğu görüşüne götürdüğünü nakleder.

Mushafların yakılması emrine sahabenin genelinin pek karşı çıkmadığı bilinmektedir. Ancak Sicistani'de Abdullah ibn Mes'ud'un karşı çıktığına ve halka da bu yönlerde tavsiyelerde bulunduğu dair rivayetler yer almaktadır. Rivayetlerden birinde İbn Mes'ud, Irak ahalisine şöyle seslenir: "Ey Irak Ehli! Yanınızdaki Mushafları gizleyiniz. Çünkü Allah Teala 'kim hıyanet ederse, kıyamet günü, hıyanet ettiği şey ile gelir'(3/161) buyurmaktadır. Sizler de mushaflarla Allah'a kavuşun"²⁵⁶ dediği nakledilmektedir. Ancak İbn Mes'ud'un bu karşı çıkışı mushafların istinsahına değil, özel (kişilere ait) mushafların yakılması konusudur. Bu insan tabiatında vardır. Zira İbn Mes'ud bizzat Hz. Peygamber'den öğrenip yazdığı Kur'an-ı Kerim'i yakmak istemiyordu. Bu ona ağır geliyordu. Bu sebepten de yukarıda bahsettiğimiz sözleri söylemektedir. Elindeki kendine ait mushafın özel bir değeri ve anısı vardır. Karşı çıkışı Hz. Osman'ın mushaflar hususunda gösterdiği titizliğe değil, elindekini kaybedeceğine yöneliktir. Daha sonra bu sözlerini ve davranışlarını sürdürdüğüne dair rivayetlere rastlamadık. Demek ki bu tutumundan vazgeçmiştir. Aynı zamanda İbn Şihab'tan nakledilen bir başka rivayet ise şöyledir: "Bana ulaştı ki ashabin ileri gelenleri İbn Mes'ud'un bu sözlerinden hoşlanmadılar."²⁵⁷ Alkame'den nakledilen konuyla ilgili rivayet ise şöyledir: "Şam'a geldiğimde Ebu'd-Derda ile karşılaştım ve bana şöyle dedi. Biz Abdullah'ı merhametli bilirdik. Ona ne oluyor ki emirlere böyle karşı çıkıyor."²⁵⁸ Bu rivayetlerden çıkardığımız sonuç şu ki, Hz. Osman'ın Mushaflar konusundaki kararı ashab arasında genel kabul görmüş, İbn Mesud'un serzenişleri alınan kararın ihlaline neden olmamıştır. Hz. Osman istinsah işlemini sahabenin bütününe onayını alarak gerçekleştirmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Hz. Ali'nin görüşünü daha önce nakletmiştik.

Osman Keskiöglü ise Hz. Osman'ın bozuk ve yanlış kıraatlara yol açan Mushafları yaktırdığını, Ali, Abdullah b. Mesud, Ubey b. Kab gibi ashabin Mushaflarına asla dokunmadığını, sebebinin ise onların düzgün yazılı olmasından dolayı bunu yapmadığını söyler. Hz. Osman'ın Mushafları yaktırdığına dair kaynaklarda geçen rivayetlerin doğru olmadığını da belirtir.²⁵⁹ Hz. Osman'ın bu konudaki kararı geneldir.

²⁵⁶ Sicistani, s.15.

²⁵⁷ Sicistani, s.17. Fehr b. Abdurrahman b. Süleyman, *Dirasat fi Ulumi'l Kur'an'il Kerim*, s.104.

²⁵⁸ Sicistani, s.18.

²⁵⁹ Keskiöglü, Osman, *Nüzulünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, s. 100-101

Ancak neshedilen mushafın dışındaki kişilere ait özel Mushafın ortadan kaldırılmasının birdenbire olmadığı kanaatindeyiz. Muhtemelen bu kararın uygulanması yavaş yavaş gerçekleşmiştir.

Hz. Osman'ın istinsah işine başlamadan önce Hz. Ebu Bekir döneminde yazılan mushafı Hz. Hafsa'dan istettiğini daha önce belirtmiştik. Hz. Hafsa ise mushafı, Osman'a geri almak şartıyla vermişti. Acaba bu Mushaf neden Hafsa'nın elindeydi? Mushafın Hafsa'nın elinde bulunmasıyla ilgili olarak müsteşriklerden bazı itirazlar gelmiştir. Örneğin Nöldeke şunları söylemektedir: “Derlemenin Ömer'den kızı Hafsa'da kalması, onun cemaat veya devlete ait gibi değil de özel mülk gibi görüldüğü sonucunu vermiştir. Yoksa resmi veya kamu malı niteliğindeki bir belge, akrabadan sevilen bir kişiye miras olarak bırakılamaz ve bu kişi Peygamber'in eşi de olsa bir kadın olamazdı. Bu bakımdan derleme ancak daha sonra gelen halifenin eline geçebilirdi.”²⁶⁰ Watt ise Hafsa'nın elindeki mushafın Ebu Bekir'in derlediği Mushaf olmayıp bunun kendisine ait bir Mushaf olduğunu belirtirken tepkisini şu şekilde dile getirir: “Eğer Zeyd'in koleksiyonu resmi bir koleksiyonsa bunun halifenin kızının elinde bile olsa resmi muhafaza dışında tutulması muhtemel değildir. Hafsa'nın suhuf üzerine yazılı bir Kur'an nüshasına sahip olduğunun kesin olduğu anlaşılıyor, ancak bunun hadisin belirttiği şekilde hazırlanan resmi bir nüsha olması muhtemel değildir.”²⁶¹ Mushafın Hz. Ebu Bekir döneminde derlenip Hz. Ömer'den sonra kızı Hafsa'ya intikal etmesi mushafın resmîyetine gölge düşürmez. Her ne kadar Hafsa Ömer'in kızı olsa bile Hz. Peygamber'in zevcesi olduğu, yazı yazmayı ve Kur'an'ı ezbere bildiği unutulmamalıdır.²⁶² Bütün ihtimam ve ihtiyatlarla Kur'an-ı Kerim'i cem' eden Zeyd, onu halife Ebu Bekir'e teslim etti. O da bütün hilafeti boyunca bu Kur'an'ı evinde sakladı. Ölümünden evvel ise halefi seçtiği Hz. Ömer'e emanet etti. O da, vefatından çok kısa bir süre önce Hz. Peygamber'in eşlerinden biri olan kızı Hafsa'ya teslim etti. Çünkü o sıralarda üçüncü halife seçilmemişti.²⁶³

İstinsah faaliyeti son bulup da Mushaf Hafsa'nın eline teslim edildikten sonra bu mushafın akibeti ne olmuştu? Bu konuda Sicistani kitabında şöyle bir rivayete yer verir:

²⁶⁰ Nöldeke, *Kur'an Tarihi*, s.26-27.

²⁶¹ Watt, W.Montgomery, *Kur'an'a Giriş*, s. 56-57.

²⁶² Keskiöglü, Osman, a.g.e. s.89-90 , Yazı yazabilen kadınlar içerisinde ise Şifa b. Abdüladeviyye, Hz. Hafsa, Ümmü Gülsüm b. Ukbe, Ferve b. Aişe, Kerime b. Mikdad'ın isimleri zikredilebilir. Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'nin okuma bildikleri fakat yazı yazamadıkları bildirilir. Bkz. Altundağ, Mustafa, *Hata İddiaları Çerçevesinde Kur'an'ın Dil ve Yazım Özelliği*, s. 34, Nurlar Neşriyat, 2004, (Belazuri, *Fütuhu'l-Büldan*, s.458-459'dan naklen)

²⁶³ Draz, Abdullah, *Kur'an'a Giriş*, s.34.

“Mervan (Emevi hükümdarı) söz konusu mushafı Hafsa’dan istedi ancak Hafsa mushafı Mervan’a vermek istemedi. Fakat Hafsa vefat ettikten sonra Mervan, mushafı Abdullah b. Ömer’den tekrar istedi ve o da mushafı Mervan’a gönderdi. Mervan ise onda Hz. Osman zamanında istinsah edilen mushafların yazısına uymayan kimi yönlerin bulunabileceğini, dolayısıyla da bu durumun bazı kimseleri yanlış kanaatlere sevk edebileceği endişesiyle imha etmiştir.”²⁶⁴ Buhari ise bu mushafın Hz. Hafsa’ya geçtiğini bildirmekte fakat akibeti hakkında bir bilgi vermemektedir.²⁶⁵

Zeyd b. Sabit’in başkanlığını yaptığı komisyon istinsah işlemini bitirip mushafları Hz. Osman’a teslim etmişlerdir. Ancak kaç adet mushaf istinsah ettikleri konusunda kaynaklarda farklı rakamları ihtiva eden rivayetler yer almaktadır. Ayrıca bu mushafların gönderildiği şehirler konusunda rivayetler farklılık arz etmektedir. Mesela; Musa, İbrahim, İbn Şihab, Enes b. Malik varyantıyla gelen hadiste sadece çoğaltılan mushafları Hz. Osman’ın “küllü ufukın” her tarafa gönderdiği ifade edilir.²⁶⁶ Ayni, Hz. Osman’ın dağıttığı mushafların sayısı hakkında ihtilaf edildiğini ancak bunlardan en meşhur olanının beş tane olduğunu belirtir.²⁶⁷ Rafi ise bu sayının yedi olduğundan bahseder ve gönderildiği şehirlerin de; Mekke, Şam, Yemen, Bahreyn, Basra ve Kufe olduğunu söyleyerek bir tanesinin “imam mushaf” olarak isimlendirilip Medine’de bırakıldığını zikreder.²⁶⁸ Sicistani, kitabında bu konuya özel bir başlık altında yer verdikten sonra rivayetleri sıralar. İlk rivayet Hamza ez-Zeyyad kanalıyla gelmektedir ve mushafların sayısının dört olduğunu bu mushaflardan birinin Kufe’ye gönderilip Murad kabilesinden birinin yanına konulduğundan bahseder. İkinci rivayette ise bu sayının yedi olduğundan bahseder ve gönderildiği şehirlerin de Mekke, Şam, Yemen, Bahreyn, Basra ve Kufe olduğunu birinin de Medine’de bırakıldığından bahseder.²⁶⁹ Ebu Amr ed-Dani, “*Mukni*” adlı eserinde âlimlerin çoğunluğuna göre Hz. Osman’ın çoğalttığı mushafların dört nüsha olduğunu Kufe’ye, Şam’a, Basra’ya gönderilip birinin de Medine’de bırakıldığını söylemektedir. Bazıları ise bu rakamın yedi olduğunu, ismi geçen şehirlere ilaveten Mekke’ye, Yemen’e ve Bahreyn’e gönderildiğini ancak sahih olanın birinci görüş olduğunu söylemektedir.²⁷⁰ Diğer taraftan istinsah edilen

²⁶⁴ Sicistani, s.21.

²⁶⁵ Buhari, *Fedailü'l Kur'an*, 8, Mehmet Emin Maşalı ise sadece Sicistani ve İbn Şebbe’de geçen bu rivayetin sahih olmadığını belirtir. Bkz. Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 64–65.

²⁶⁶ Buhari, *Fedailü'l Kur'an*, 9, Ayni, *Umdetü'l Kari*, IX. 305.

²⁶⁷ Ayni, a.g.e. IX. 306.

²⁶⁸ Rafi, *İcazu'l Kur'an*, s.38.

²⁶⁹ Sicistani, s.34.

²⁷⁰ Zerkeşi, *el-Burhan*, I. 240. Ayrıca bkz. Mennau'l Kattan, *Mebahis fi Ulumi'l Kur'an*, s.134, Draz, *Kur'an'a Giriş*, s.34.

mushafların beldelelere, birer muallim eşliğinde gönderildiği de bilinmektedir. Bu çerçevede Zeyd b. Sabit Medine’de kalmış, Abdullah b. Saib Mekke’ye, Muğire b. Ebi Şihab Şam’a, Ebu Abdurrahman es-Sülemi Kufe’ye, Amr b. Kays ise Basra’ya gönderilmiştir.²⁷¹ Hz. Osman’ın “imam mushaf” adını verdiği bir mushafı kendisine ayırdığını, kaynaklarda da beş rakamının en meşhur olduğunu düşünürsek mushafların sayısı altı olmalıdır. Günümüz âlimleri de bu görüştedir.²⁷² İstinsah edilen bu mushaflar, kısa sürede İslam dünyasında çoğaltılmıştır. Öyle ki Ali b. Ebi Talib ile Muaviye b. Süfyan arasında meydana gelen Sıffin Savaşında Amr b. el-As’ın işaretleriyle beş yüz tane Kur’an nüshası havaya kaldırılmıştır. Mushafların çoğaltılması (30/650) ile Sıffin Savaşı (36/656) arasında geçen altı sene gibi kısa bir süre içerisinde istinsah edilen Kur’an nüshalarının sayısına bakılırsa, ümmetin bu işe nedenli bir ihtimam gösterdiği kolayca anlaşılabilir. Kaldı ki söz konusu savaşta komutanın emriyle havaya kaldırılan mushaflar, o dönemde istinsah edilen mushafların tamamı da değildir.²⁷³ Bütün bunlar ümmetin bu işe önem verdiğini ve kısa zamanda hususi mushaflar edindiğini göstermektedir.

Daha önce Hz. Ebu Bekir döneminde Kur’an’ın derlenmesinden bahsederken Zeyd b. Sabit’in Kur’an’ın cem’ ederken Tevbe Suresi’nin son iki ayetini arayıp bulamadığını, yazılı olarak sadece Huzeyme b. Sabit’in yanında bulduğunu ve onun şahitliği ile mushafa kaydettiğinden bahsetmiştik. Buna benzer bir rivayet de Ahzap Suresi ile ilgilidir. Söz konusu rivayet Hz. Osman döneminde geçmektedir. Sicistani, Ahzab Suresi 33/23. ayetinin tespitiyle ilgili rivayeti zikrederken söz konusu ayetin ensardan birinde bulunduğunu belirtmektedir.²⁷⁴ Buhari ise ayetin tespitiyle ilgili problemin Hz. Osman döneminde gerçekleştirilen istinsah faaliyeti esnasında gündeme geldiğini belirtir ve Sicistani’nin ensardan biri olarak takdim ettiği şahsın da Huzeyme b. Sabit olduğunu zikretmektedir. Rivayet şöyledir. İbn Şihab, Harice b. Zeyd’ten o da Zeyd b. Sabit’in şöyle dediğini nakleder: “Mushafları istinsah ederken Ahzab Suresi’nden bir ayeti kaybettim. Ben onu Rasulüllah okurken işitmiştim. Aradıktan sonra onu Huzeyme b. Sabit’in yanında buldum. “*Minel mü’minine ricalun sadaku*” ayetini mushaftaki suresinin yanına ilave ettim.”²⁷⁵ Bu rivayeti değerlendirdiğimizde ister istemez akla şöyle bir soru geliyor. Zeyd b. Sabit, Hz. Osman döneminde Ahzab Suresi’nin 23.

²⁷¹ Carullah, age. s.29.

²⁷² Keskiöglü, Osman, *Nüzulünden Günümüze Kur’an-ı Kerim Bilgileri*, Ankara 1987, s.133.

²⁷³ Demirci, *Kur’an Tarihi*, s. 157–158

²⁷⁴ Sicistani, s.8.

²⁷⁵ Buhari, *Fedailü’l-Kur’an*, 9.

ayetini bulamadığını daha sonra Huzeyme b. Sabit'in yanında bulduğunu söylemektedir. Hz. Osman döneminde Mushaflar istinsah edilirken, Ebu Bekir dönemindeki Mushaf dikkate alınarak yapılmıştı. O zaman bu rivayet Hz. Ebu Bekir döneminde derlenen mushaftan bazı şeylerin kaybolduğu sonucuna götürmez mi? Tüm bunlar nasıl izah edilecektir?

Salih Akdemir Buhari'de geçen bu rivayeti doğru kabul etmemektedir. Ona göre rivayet doğru kabul edilecek olursa Zeyd b. Sabit, Ebu Bekir döneminde işini eksik yapmış olacak ve aradan on iki yıl geçtikten sonra bu eksikliği gidermiş olacak, şayet bu arada ölmüş ya da komisyonda görevlendirilmemiş olsa Ahzab Suresi'nin söz konusu ayeti bize kadar ulaşmamış olacaktı.²⁷⁶

Aynı, bu hadisin şerhinde hadisin isnadının mevsul olduğunu belirtmektedir. Zeyd b. Sabit'in, Hz. Ebu Bekir dönemindeki derlemede de Tevbe Suresi'nin son iki ayetini kaybettiğini ve daha sonra bulduğunu, bu hadisin de sahih olduğunu söylemektedir. Tüm bunların Kur'an'ın tevatürüne zarar vermediğini zira mütevatir olması için yazılı olma şartının aranmadığını Zeyd'in "kaybettim" sözünün yazılı olarak kaybetme şeklinde anlaşılması gerektiğini, söz konusu ayetlerin vicdanlardan kaybolmadığını, hafızalarda saklı olduğunu ifade etmektedir.²⁷⁷ Bu konuyla ilgili olarak derin bir araştırma yapan Mehmet Emin Maşalı, Buhari ve Tirmizi'nin rivayetlerindeki ifadelerin iki ihtimali içerdiğini birincisinin Hz. Ebu Bekir döneminde derlenen ve Hz. Hafsa'nın yanında bulunan sayfelerden Ahzab Suresi'nin 33/23. ayetinin kaybolduğunu, istinsah faaliyeti esnasında fark edilmesi üzerine bu ayetin tespitine yönelik araştırma yapıldığını ve Huzeyme b. Sabit'in yanında bulunduğunu belirtmektedir. İkinci olarak da istinsah faaliyeti öncesinde bir derleme gerçekleştirildiğini ve bu derleme esnasında söz konusu ayetin Huzeyme b. Sabit'te olduğunu ifade etmektedir. İlk ihtimalin kabul edilemeyeceğini zira bunun Hz. Ebu Bekir döneminde yapılan derlemenin iyi muhafaza edilmediği sonucuna götürdüğünü, bu ihtimalin kabulünün müsteşriklerin eleştirilerine kapı açtığını dile getirmektedir. Derleme tarzında dile getirdiği ikinci ihtimalinde ise Ubey b. Kab'ın buna iştirak etmesinin imkânsız olması neticesinden hareketle kabul edilemeyeceğini belirtmektedir. Netice olarak şöyle bir kanaate varmaktadır: "Gerek Buhari, Tirmizi ve Sicistani tarafından nakledilen ve İbn Şihab ez-Zuhri'nin Enes b.

²⁷⁶ Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümelere*, Ankara 1989, s.23.

²⁷⁷ Aynı, *Umdetu'l Kari*, IX. 307

Malik'ten aktardığı rivayette Ahzab Suresi'nin 33/23. ayetinin tespiti çerçevesinde aktarılanlar, gerekse İbn Şebbe ve Sicistani'nin istinsah faaliyeti öncesinde bir derlemede bulunduğunu belirtir nitelikteki nakilleri, bizi ister istemez hem Buhari ve Tirmizi'nin, hem de İbn Şebbe ve Sicistani'nin Hz. Ebu Bekir dönemindeki derlemeyi dile getiren rivayetlerle, istinsah faaliyetlerini dile getiren rivayetleri birbirine karıştırdıkları veya iç içe kaydettikleri şeklindeki bir sonucu kabule sevk etmektedir.²⁷⁸ Söz konusu ifadeler biz de katılıyoruz. Zira Sicistani'nin Tevbe Suresi ve Ahzab Suresi ile ilgili rivayetleri iç içe naklettiğini tespit ettik.²⁷⁹ Aslında bu rivayetlerle ilgili son noktayı Musa Carullah'ın koyduğu kanaatindeyiz. O, Zeyd b. Sabit'in Kur'an'ın tamamını kayda geçirdiğini, akabinde gerçekleştirdiği taramada Tevbe Suresi'nin anılan ayetlerinin kaydedilmediğini tespit ettiğini, araştırma sonucunda onları Huzeyme b. Evs b. Sabit el-Ensari'de bulunduğunu taramayı sürdürmesi üzerine bu sefer de Ahzab Suresi'nin anılan ayetinin kaydedilmediğini gördüğünü ve söz konusu ayeti de yine bu zatta bulunduğunu, bununla birlikte de derlemenin tamamlandığını belirtmektedir.²⁸⁰

Hz. Ebu Bekir'in Kur'an'ı toplaması ile Hz. Osman'ın Kur'an'ı istinsahı arasındaki farklar şunlardır: Hz. Ebu Bekir Kur'an hakkında muhtemel bir ihtilafı önlemek için, ashabın ittifakı ile Rasulüllah'tan kalan sayfeleri Mushaf halinde yazdırdı ve ona resmi bir hüviyet verdi. Hz. Osman ise genişleyen ülkenin ihtiyacı için onu çoğalttı. Hz. Osman bazı kelimeleri mahalli lehçelere göre okuma imkânı veren geçici iznin sona ermesi sebebiyle, bu durumu bilmeyenlerin ve arap olmayan Müslümanların sayısı artınca işi mazbut tutmak için ümmeti bir harf (lehçe) etrafında topladı.²⁸¹

Çoğaltılan Mushafların Akıbeti

Mushaflardan üçünün günümüze ulaştığına dair bilgiler vardır. Muhammed Hamidullah, halen mevcut olan bu üç nüsha hakkında şunları söylemektedir: "Denildiğine göre Birinci Dünya Savaşı sonunda Türk askerleri, Medine'den çıkarken beraberinde bazı kitaplar almışlardı. Bunların içinde Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflardan biri de bulunmaktaydı. Sevr Antlaşmasına götürülen bu mushafın Şerif Hüseyin'e iadesi şartı

²⁷⁸ Maşalı, a.g.e. s.74-75.

²⁷⁹ Sicistani, s. 7-8-9.

²⁸⁰ Carullah, *Tarihu'l Kur'an ve'l Mesahif*, s.27.

²⁸¹ Yıldırım, Suat, *Kur'an İlimleri*, s. 70, Ensar Neşriyat, İstanbul 1983. Ayrıca bkz. Mehmet Soysaldı, *Nuzülünden Günümüze Kur'an ve Tefsir*, s.132 Muhammed Ali Sabuni, *Kur'an İlimleri*, çev. Zeynel Abidin Tathioğlu, s. 77 İnsan Yayınları, İstanbul, 1996 Zerkeşi, *el-Burhan*, I. 235, Mennau'l Kattan, *Mebahis fi Ulumi'l Kur'an*, s. 132.

da konulmuştu. Ancak Türkler buna resmi olarak: “Bu kitaplar falan yerde duruyordu. Bir sel felaketi sonucu yok olup gitti” şeklinde cevap vermişlerdir. Bu mushafta: “Onlara karşı Allah kâfi gelecektir” (Bakara 2/137) ayetinin üzerinde Hz. Osman’a ait olduğu söylenen kan lekeleri bulunmaktadır." Hamidullah, Topkapı Sarayı’nda olan mushafın bu nüsha olduğundan bahsetmektedir.²⁸²

"İkinci nüsha Taşkent’tedir. Osmanlı ordularıyla savaştan ve Şam’a giden Timur, oradaki mushafı ganimet olarak almış ve Semerkant’a götürmüştür. Daha sonra Ruslar Semerkant’ı işgal edince, bu mushafı oradan alıp Leningrad’a naklettiler. Rus askerleri içinde bulunan Ali Topçu isimli bir subay tarafından Türkistan’a kaçırılarak Taşkent’teki bir camiye konulmuştur."²⁸³

Üçüncü nüsha da “İndia Offica” kütüphanesindedir. Bu mushafı İngilizler Moğol hükümdarlarından sonraki hükümdarlardan alarak İngiltere’ye götürmüşlerdir. Hamidullah, söz konusu Mushafı incelediğini, boyutları ve imla özellikleri bakımından aralarında tam bir benzerlik olduğunu söylemektedir.²⁸⁴

²⁸² Hamidullah, *Kur’an-ı Kerim Tarihi Ders Notları*, s.30, Demirci, Muhsin, s. 158.

²⁸³ Hamidullah, a.g.e. s.31, Demirci, Muhsin, s. 158–159.

²⁸⁴ Hamidullah, a.g.e. s.31, Demirci, Muhsin, s. 159.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA EKSİKLİK VEYA FAZLALIK OLDUĞUNA DAİR RİVAYETLERİN TAHRİÇ VE TENKİDİ

A-Kur'an'da Eksiklik Olduğuna Dair Rivayetler

Bugün yeryüzünde yaşayan Müslümanlar Kur'an'ın tahriften uzak olduğuna, Hz. Peygamber'den günümüze kadar eksiklik ve fazlalıktan salim bir şekilde geldiğine inanmaktadırlar. Ancak kaynaklarımızda Kur'an'da eksiklik ve fazlalık bulunduğuna dair birçok rivayet mevcuttur. Araştırmamız neticesinde eksiklik bulunduğuna dair rivayetlerin, fazlalık bulunduğu konusundaki rivayetlere münasebetle daha fazla olduğuna şahit olduk. Oryantalistler, bu rivayetleri Kur'an'la ilgili iddialarını ispat için kullanmaktan çekinmemişlerdir. Kimi yazarlar bu tür rivayetleri tenkide tabi tutarak şunları dile getirmişlerdir: “Maalesef kaynaklarımız Kur'an'ın bütünlüğüne zarar veren rivayetler ihtiva etmektedir. Artık sened tenkidinin yeterli olamayacağı bir vakıadır. Bu itibarla metin tenkidi bir bakıma İslam'ın geleceği için kaçınılmazdır. Şu halde acil olarak yapılması gereken söz konusu rivayetlerin tenkide tabii tutularak, İslam'ı gerçek şekliyle sunan asrın ihtiyaçlarına cevap veren eserlerin bir an önce yazılmasıdır.”²⁸⁵

Kaynaklarda bu tür rivayetlerin bulunduğu bir gerçek. Fakat biz, bu rivayetlerin hiçbir tenkide tabi tutulmadan toptan reddedilmesine karşıyız. Zira bu rivayetler doğrusuyla, yanlışıyla, eksikliği ve fazlasıyla bizim kültürel mirasımızdır. Bu rivayetlerin Kur'an'ın bütünlüğüne zarar verdiği kanaatinde değiliz. Kur'an-ı Kerim bize kadar tevatüren gelmiştir. Bu rivayetler ise ancak ahad haberdir. Bu zamana kadar İslam âlimleri rivayetlerden bazılarının eleştirisini yaparak, islami tenkide kalkanlara gereken cevabı vermişlerdir. Sözlerimiz bu rivayetleri sahih kabul ediyoruz şeklinde algılanmamalıdır. Biz kültürel mirasımızın toptan reddine karşıyız. Rivayetleri incelerken tarafsız bir tutum sergilemeye özen göstereceğiz. Zira bilgiler islami kaynaklarda olunca “acaba”

²⁸⁵ Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümelere*, Ankara 1989, s.24.

diyerek bir hikmet aramayı din karşıtı olunca da, başka bir tavır takınmayı doğru bir yaklaşım olarak görmediğimizi ifade etmek isteriz. Yanlış nerede olursa olsun yanlıştır. Doğru bilgiye giden yol bütün kaynaklarda eleştirel yaklaşımı gerektirir.

Bu bölümde Kur'an'da eksiklik veya fazlalık olduğu söylenen rivayetlerden kaynaklarda tespit edebildiklerimizi inceleyerek tenkide tabii tutacağız.

1- Recm ile ilgili Ayet Olduğuna Dair Rivayetler

a. Rivayet ve kaynakları

حدثنا علي بن عبد الله حدثنا سفيان عن الزهري عن عبيد الله عن ابن عباس رضي الله عنهما قال عمر لقد خشيت ان يطول بالناس زمان حتي يقول قائل لا نجد الرجم في كتاب الله فيضلوا بترك فريضة انزلها الله الا وان الرجم حق علي من زني وقد احصن اذا قامت البينة او كان الحمل او الاعتراف قال سفيان كذا حفظت الا وقد رجم رسول الله صلى الله عليه وسلم ورجمنا بعده.

Buhari'nin Sahih'inde de yer alan bir rivayete göre Hz. Ömer bir gün şöyle demiştir: "İnsanların üzerinden uzun bir zaman geçer, korkarım ki biri kalkıp "Biz Allah'ın kitabında recmi bulamıyoruz" der de Allah'ın indirdiği farizayı terk ederek sapıklığa düşerler. Gerçekten erkeklerden ve kadınlardan zina eden kimse üzerine muhsan olmak, beyyine veya gebelik yahut itirafta bulunmak şartıyla recm Allah'ın kitabında sabit bir haktır." Süfyan da şu ifadeyi ekledi: "Ben ezberledim ki Rasulüllah recm ediyordu, ondan sonra bizde recm ettik."²⁸⁶

Recm ile ilgili olarak kaynaklarda çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Ancak biz burada konumuzla ilgili olanlarına yer vereceğiz. Bazı kaynaklarda Hz. Ömer'in şöyle dediği de rivayet edilmektedir: "Eğer insanların; "Ömer Kur'an'dan olmayan bir şeyi Kur'an'a ziyade ediyor" demeyeceklerini bilseydim onu (recmi) Kur'an'a yazdırırdım."²⁸⁷

Bu konuda birçok rivayetin bulunmasından dolayı, daha çok recm ayeti olarak zikredilen veya 'Kur'an'da recmi bulamıyoruz' ifadesi geçen rivayetlere yer vererek sened ve metin açısından inceleyeceğiz. Kaynak olarak bu hadisimizde Buhari ve Müslim'in Sahih'lerini, Malik'in Muvatta'sını, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ini,

²⁸⁶ Buhari, *el-Hudud*, 30, İbn Mace, *el-Hudud*, 9, Ahmed b. Hanbel, *Müsned* I. 23, İmam Malik, *el-Hudud*, 10, Darimi, *el-Hudud*, 16, Tirmizi, *el-Hudud*, hadis no:1431-1432.

²⁸⁷ İmam Malik, *el-Hudud*, 10, Ebu Davud, *el-Hudud*, 16, İbn Mace, *el-Hudud*, 9, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* V. 183

Tirmizi, Darimi, İbn Mace ve Ebu Davud'un Sünen'lerini kullandık. Biz sadece bu kaynaklardaki ile yetindik. Özellikle metin bakımından yukarıda verdiğimiz hadise benzeyenleri tercih ettik. Varyantlarda ise bazı farklılıklar bulunmaktadır.

Buhari'nin rivayetinde bulamadığımız ancak Malik ve İbn Mace'nin rivayet ettikleri ve daha birçok kaynakta geçen recm ayeti olarak zikredilen metin şöyledir:

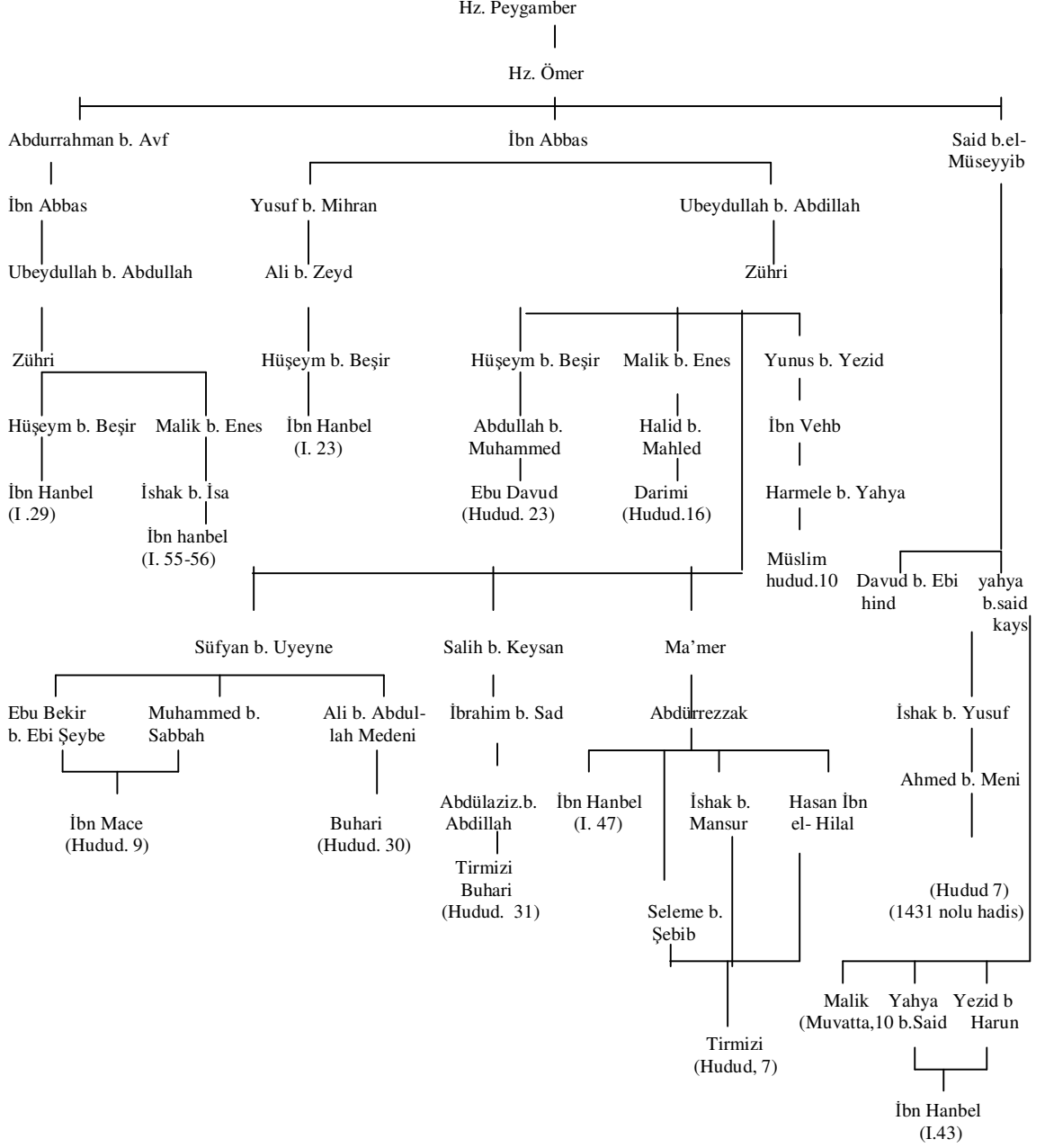
الشيخ والشيخة اذا زنيا فارجموها البتة نکالا من الله والله عزيز حكيم

“Evli erkek ve evli kadın zina yaptıkları zaman Allah'tan bir ceza olarak muhakkak onları recm edin. Allah mutlak galip ve hikmet sahibidir.”²⁸⁸ Ancak şunu belirtelim ki söz konusu metin üzerinde kaynaklarda tam bir metin birliği bulunmamaktadır.

²⁸⁸ İbn Mace, *Hudud*, 9, Muvatta, *Hudud*,10.

İsnadı ve Ricali

Recm ayetiyle ilgili rivayetlerin şeması

c- Sıhhati

Biz bu rivayeti değerlendirirken sadece Hz. Ömer'den gelen varyantların şemasını yaptık. Rivayetin diğer varyantları, pek çok hadis, tefsir ve sünen kitaplarında geçmektedir.²⁸⁹ Bu konu, İslam âlimleri tarafından; recm var mıdır, yok mudur? Ayet mensuh mudur, değil midir? Gibi birçok görüşün vücut bulmasına neden olmuştur.

İki şahit meselesiyle ilgili olarak, Leys b. Sad'dan gelen bir rivayete göre Hz. Ömer (v. 23/644) recm ayetini getirmiş ancak ikinci bir şahit getiremediği için kabul edilmemiştir.²⁹⁰ Oysa Hz. Ömer Kur'an'ın cem' edilmesini ilk teklif eden kişidir. Üstelik söz konusu ayeti sahabeden başkaları da biliyordu. Şayet bunun Kur'an'dan olduğu kesin olsaydı, Ubey b. Kab ve Zeyd b. Sabit'in şهادetleri yeterdi.

Hadisteki; insanların, "Ömer Allah'ın kitabında olmayan bir şeyi yazdı" demeleri olmasa ifadesi, Said b. el-Müseyyib (v. 93/711) tarihiyle gelen bazı rivayetlerde "Allah'ın kitabına ek yapmayı kerih görsem (recm ayetini) mushafa yazardım"²⁹¹ şeklindedir. Recm ayetinin metni, Said b. el-Müseyyib ve Süfyan b. Uyeyne (v.198/814) tarihiyle gelen bazı rivayetlerde geçmekte diğer tariklerde ise ayet metnine yer verilmemektedir.

Recmi inkâr eden gruplar Mutezile ve Haricilerdir. Mutezililerin bu konuyla ilgili görüşü şöyledir: "Bu kadar şiddetli bir ceza meşru olsaydı, Kur'an'da yazılı bulunurdu. Kur'an'da bu konunun yazılı olmaması recmin meşru olmadığını gösterir."²⁹² Demek ki, Hz. Ömer'in korktuğu başına gelmiş, kendisinden sonra bazı gruplar recmi inkâr etmiştir.

Hz. Ömer'den birden fazla tarikte gelen recm ayetiyle ilgili rivayetin senetlerindeki bir çok ravi, cerh ve ta'dil alimlerince sika kabul edilmiştir. Ancak aralarında tenkide uğrayan bazı ravilerde vardır. Bu ravilerden Hüseyim b. Beşir, çokça tedlis yapmakla itham edilmiştir.²⁹³ Yusuf b. Mihran, bazı âlimlerce sika kabul edilirken, Ebu Hatim

²⁸⁹ Ubey b. Ka'b'dan gelen rivayet, İbn Hanbel, V.132, Hakim, *Müstedrek*, IV. 359, Beyhaki, *Sünen*, VIII, 211, Suyuti, *İtkan*, II.32, Abdürrezzak, VII. 329-330, (H.N.13363), Zeyd b. Sabit'ten gelen rivayet, Darimi, *Hudud*, 16, İbn Hanbel, V.183, Beyhaki, *Sünen*, VIII. 211, Hakim, *Müstedrek*, IV.360, el-Acma'dan gelen rivayet, Tabarani, *Kebir*, XXIV;350, Heysemi, *Zevaid*, VI. 265, Suyuti, *İtkan*, II.32, Hz. Ali'den gelen rivayet, İbn Hanbel, I.143, Hz. Aişe'den gelen rivayet, İbn Hanbel, VI.269, İbn Abbastan gelen rivayet, Hakim, *Müstedrek*, IV,359.

²⁹⁰ Suyuti, *İtkan*, I. 78, Tayyib Okıç, *Tefsir ve Hadis Usûlüniün Bazı Meseleleri*, s. 91-92 İstanbul 1995.

²⁹¹ Tirmizi, *Kitabu'l Hudud*, Hadis No:1431.

²⁹² Gürkan, Ahmet, *Kur'an'ın Nasih ve Mensuh Ayetleri*, s. 18 Yeni İlahiyat Kitabevi 1980.

²⁹³ Zehebi, *Mizan*, IV. 306, İbn Ebi Hatim, *el-Cerh*, IX. 115.

(v.277/890) ve Ahmed b. Hanbel (v.241/855) onun meçhul biri olduğunu söylemişlerdir.²⁹⁴ Halid b. Mahled, bazı âlimlerce sika kabul edilmekle beraber Ebu Hatim ise “hadisi yazılır, fakat onunla ihticac edilmez”²⁹⁵ demiştir. Said b. el-Müseyyib, kibar-ı tabiundandır. Takvası ve ibadeti ile meşhurdur. Bazı hadisleri Hz. Ömer’den semai hususu ihtilaflıdır.²⁹⁶ Aralarında tenkid edilenler bulunmakla birlikte Hz. Ömer’den gelen rivayetlerin isnadı; hadis kriterlerine göre sahihtir.²⁹⁷ Ancak Sahihayn’daki rivayetlerde bu hadisin Kur’an’dan olduğu hiç belirtilmemiştir. Ancak ayet olduğu ileri sürülen hadisteki ziyade kısım, Muvatta rivayetinde ve İbn Mace’ de geçmektedir.

Usulcülere göre ise, “*eşşeyhu ve’ş-şeyhatü*” kısmı lafzı mensuh olup hükmü baki olan ayetlerdendir. Bu hadisi; Buhari, Müslim, Malik, Ahmed b. Hanbel, Ebu Davud, Nesai ve Tirmizi rivayet etmiştir. Bu ahad rivayetlerle bir şeyin Kur’an’dan olduğu sabit olmaz. Kat’i sabit ve mütevatir olanla çelişmez. Bu rivayetler Peygamberimiz’in hadislerinden bir hadis, sünnetlerinden bir sünnettir. “*kane fima enzele aleyhi*” sözünde ise her hangi bir çelişki yoktur. Zira Cebrail, tıpkı Kur’an’ı indirdiği gibi sünnetin bir kısmını da indiriyordu. Bunun “ayet” diye isimlendirilmesi ise ıstılahi değil lugavidir. Aynı şekilde “*fe kara’nahe ve veaynahe*” sözü de böyledir. Bundan maksat; “Rasulüllah’tan rivayet ediyorduk” demektir. Rivayeti kıraat lafzıyla ifade etmişlerdir.²⁹⁸ Hz. Ömer’in: “Şayet Ömer, Allah’ın Kitab’ına ziyade yaptı” denmeyeceğini bilseydim bunu Kitab’a yazardım” sözü bile “*eşşeyhu*” hadisinin Kur’an’dan ayet olmadığını göstermektedir. Şayet ayet olmuş olsaydı ziyade yaptı denmezdi. İnsanlar bundan gafil değildi zira Kur’an’ı hıfz ediyorlardı.

O Ömer ki, Kur’an’dan bir şey zayi olmasın diye Yemame harbinden sonra, herkesten önce halife Ebu Bekir’e müracaat ederek Kur’an’ın cem’i işini sağlamış, bu işe Ebu Bekir’i razı etmiş ve işin başında bulunmuştu. Şimdi o kalkıp da “Kur’an’dan hazif olunanlar var” diyecek. Bunu hiç akıl kabul eder mi? Mescid kapısında durup: “Kur’an’dan kimde ne varsa getirsin” diye bağırın o idi. Hz. Ömer’in recm hakkındaki sözü onunla, ameli takrir içindir. Söylediğine göre Hz. Ömer, recm hükmüne çok

²⁹⁴ İbn Ebi Hatim, *el-Cerh*, IX.229.

²⁹⁵ İbn Ebi Hatim, *el-Cerh*, III. 354.

²⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzib*, IV. 84-87.

²⁹⁷ Söz konusu rivayetle ilgili olarak Doğrul, Ömer Rıza şunları söylemektedir: “Hz. Ömer’in böyle bir söz söylemesine imkân tasavvur olunamaz. O halde bu rivayet de asılsızdır. Unutmamalıyız ki, bu gibi rivayetler bilahare zındıklar tarafından uydurulmuştur. Bkz. Ömer Rıza Doğrul, Kur’an Nedir? s.57

²⁹⁸ Muhammed b. Muhammed Ebu Şehbete, *el-Medhal fi Dirasati’l Kur’ani’l Kerim*, Darul-Cem’il, Beyrut, 1412\1992, s.270-273.

ehemmiyet verirdi.²⁹⁹ “Eşşeyhu ve’ş-şeyhatü” diye başlayıp ayet olduğu iddia edilen kısmının Kur’an’ın güzel uslubu ile bağdaşmadığı ve seciden başka bir şey olmadığı dile getirilmiştir.³⁰⁰

Nöldeke, söz konusu hadisin ayet olduğu iddia edilen kısmının, değişik kafiyesi nedeniyle otuz üçüncü surenin bir ögesi olamayacağını, bu cezanın Hz. Muhammed’in ölümünden sonra getirilmiş olabileceğini söylemektedir.³⁰¹

Suyuti’nin *İtkan*’ında recm ayeti olduğu iddia edilen birkaç tane rivayet geçmektedir. Onlardan biri ise şöyledir: İsmail b. Cafer, Mübarek b. Füdale’den, onun Asım b. Ebi Cenud’tan, onun da Zirr b. Hubeyş’ten rivayet ettiğine göre şöyle dediği nakledilmiştir: "Ubey b. Ka’b bana, “Ahzab Suresi’ni kaç ayet olarak sayıyorsunuz?” diye sordu. Ben de: “Yetmiş iki veya yetmiş üç ayet” dedim. Bunun üzerine Ubey b. Ka’b: “Eğer elimizde olsaydı, Bakara Suresi’ne denk olurdu. Biz Ahzab Suresi içinde recm ayetini okurduk” dedi. Ben de:”Recm ayeti hangisidir?” diye sordum. O da: "Evli erkek ve evli kadın zina yaptıkları zaman Allah’tan bir ceza olarak muhakkak onları recm edin. Allah, mutlak galip ve hikmet sahibidir” dedi."³⁰²

Verdiğimiz rivayetler içerisinde bu rivayetin Kur’an olduğunu en sarih bir şekilde gösteren, Ubey b. Kab yoluyla gelen rivayetlerdir. Bunlar da gayr-i sahihtir. Çünkü isnadındaki Asım b. Ebi Cenud, zayıf bir ravidir. Âlimler, onun güvenilirliği ve zayıflığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Onun adalet yönünden değil de hıfz yönünden zayıf olduğu görüşündedirler. Onun hakkında İbn Aliyye: “Hıfzı kötüydü. Ahir ömründe karıştırmaya başlamıştı”³⁰³ demiştir.

Suyuti, *İtkan* adlı eserinde bu rivayetleri, hükmü baki tilaveti mensuh olanlar babında zikretmiştir.³⁰⁴ Bu anlayışa göre söz konusu metin, önce ayet olarak nazil olmuş fakat daha sonra Yüce Allah, hükmünü baki bırakarak tilavetini nesh etmiştir. Bu görüşe göre Cenab-ı Hak, hayati önem taşıyan, toplumsal niteliği olan bir ayeti önce nazil ediyor daha sonra lafız olarak geri çekip hükmünü baki bırakıyor. Eğer hükmü baki ise lafzı niye geri çekilsin? Eğer nesh edilecek ise her ikisinin de yani hem lafzının hem de

²⁹⁹ Keskiöglü, Osman, *Kur’an Tarihi ve Kur’an Hakkında Ansiklopedik Bilgiler*, s.325.

³⁰⁰ Keskiöglü Osman, *Kur’an-ı Kerim Bilgileri*, s.311.

³⁰¹ Nöldeke, *Kur’an Tarihi*, s.57.

³⁰² Suyuti, *İtkan*, II. 25 Konuyla ilgili diğer rivayetler için de aynı bölüme bakınız.

³⁰³ İbn Hacer, *Tehzibu’t Tehzib*, V. 38-40.

³⁰⁴ Suyuti, *İtkan*, II.25.

hükümünün nesh edilmesi gerekmez miydi? Ayrıca, eğer söz konusu metin (eşşeyhu ve'ş şeyhatu) ayet olsaydı o zaman metin birliği olması gerekirdi. Hâlbuki ayet olduğu iddia edilen cümleler farklı lafızlarla zikredilmiştir. Lafızlarının farklı olması, ayet olmadığını göstermektedir.

Ayrıca Darekutni'nin (v. 385/995) Sünen'inde Hz. Aişe'den (v. 58/677) gelen bir rivayette recm ayetinin indiği, bir kâğıtta yazılı olup yatağının altında olduğu; ancak Rasulüllah vefat ettiğinde defni ile meşgul olduklarından, bir ev haşeresinin onu yediği zikredilmektedir.³⁰⁵ Ancak bu hadisin senedinde yer alan İbn İshak hakkında bazı âlimler sika derken, bazıları da onu yalancılıkla itham etmişlerdir. İbn Kuteybe, Hz. Aişe'den gelen rivayetin, mecruh olan İbn İshak sebebiyle zayıf olduğu görüşündedir.³⁰⁶ Ayrıca İbn Atiyye, Hz. Ömer'in tavrıyla ilgili olarak; "Eğer Ömer bunun ayet olduğunda gerçekten ısrarlı ve emin olsaydı en azından kendi halifeliği döneminde onu yazardı"³⁰⁷ demiştir.

Şimdi bu kadar görüşten sonra geriye iki şey kalmaktadır: Ya Zerkeşi'nin naklettiği İbn Zafer³⁰⁸ veya Ömer Rıza Doğrul³⁰⁹ gibi bu rivayetleri inkâr edip uydurma olduklarını söylemek ya da sahih kaynaklarda geçmesi nedeniyle ve incelediğimiz üzere bu rivayetleri sahih kabul edip yorumlamaktır. Biz bu konuda en güzel yorumu Muhammed Hamidullah'ın yaptığını düşünüyoruz. Onun görüşü şu şekildedir: "Allah Teala, Peygamberlere muhtelif kitaplar göndermiştir. Tevrat, Zebur, Suhuf-i İbrahim ve İncil de Allah'ın kitaplarıdır. Öyleyse Hz. Ömer bu sözle, daha önceki kitaplarda veya bunlardan birinde recm hükmünün mevcut olduğunu kastetmiş olabilir. Çünkü Hz. Ömer'in açık ifadesi bize gösteriyor ki o, recmin Kur'an'dan bir ayet olmadığını biliyordu. Ancak bunun ayet olmadığını iddia etmemekle beraber, insanların ileride recm hükmünü reddetmelerinin önüne geçmek için bu hükmün zeyl ve not kabilinden Kur'an'da yer almasını arzu ediyordu."³¹⁰

Şunu iyi biliyoruz ki, dinimizin bazı hükümleri Kur'an ayetleriyle sabit olurken, bazıları da Hz. Peygamber'in sünnetiyle sabit olmaktadır. Recm gibi toplumsal hayatı ilgilendiren bir mesele ise Kur'an ayetiyle değil, Hz. Peygamber'in sözleri ve

³⁰⁵ Darekutni, *Sünen*, IV.179.

³⁰⁶ İbn Kuteybe, *Te'vil*, s.314-315.

³⁰⁷ Jeffrey, *Mukaddemetan*, s. 38, (Şaban Karataş, a.g.e. s. 189'dan naklen)

³⁰⁸ Zerkeşi, *el-Burhan*, II. 36.

³⁰⁹ Doğrul, Ömer Rıza, *Kur'an Nedir*, s. 50.

³¹⁰ Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Ders Notları*, s. 27-28, Demirci, a.g.e. s. 229.

uygulamaları ile sabit olmuştur. Recm konusu, Kur'an'da geçmiyor diye inkâr etmek doğru değildir.

Recm ayetiyle ilgili olarak lafzının mensuh hükmünün baki olduğuna dair açık bir ifade, rivayetlerde geçmemektedir. Ancak Beyhaki'nin (v. 994/1066) de belirttiği gibi³¹¹ rivayetlerde bu hususa delalet vardır. Bu delaletten hareket eden İslam âlimleri, recm ayetinin hükmünün sabit, lafzının mensuh olduğunu kabul etmişlerdir. Çünkü lafzının sabit, hükmünün mensuh olduğu kabul edilirse Hz. Peygamber'in recm uygulamaları hakkındaki rivayetlerden şüphe edilecektir. Lafzının mensuh, hükmünün sabit olduğu kabul edilerek böylece ara bir formül bulunmuştur.³¹²

Recm konusuyla ilgili çok geniş bir araştırma yapan Yusuf Ziya Keskin, İslam âlimlerinin recm ayeti hakkındaki, lafzının mensuh hükmünün baki kalması şeklindeki açıklamalarını tatmin edici bulmamaktadır. Kendisi şu kanaattedir: “Recm ayetinin, hem lâfzen hem de hükmen neshedilmesi; daha sonra bu cezanın Hz. Peygamber'in ichtihadı ile sabit olması muhtemeldir.”³¹³

2- Emzirme Ayetiyle İlgili Rivayetler

a- Rivayet ve kaynakları

Müslim'in Sahih'inde geçen süt emzirme ile ilgili rivayetlerden birinin metni şöyledir:

حدثنا يحيى بن يحيى قال قرأت على ما لك عن عبد الله بن أبي بكر عن عمرة عن عائشة أنها قالت كان فيما أنزل من القرآن عشر رضعات معلومات يحرم من ثم نسخت بخمس معلومات فتوفي رسول الله صلى الله عليه وسلم وهن فيما يقرأ من القرآن

Yahya b. Yahya bize dedi ki: Malik, Abdullah b. Ebi Bekir'den, o Amra'dan, o da Aişe'den rivayet ederek onun şu sözleri söylediğini rivayet etmiştir: “Kur'an'da yapıldığı bilinen on emmenin haram kılındığına dair ayet vardı. Sonra bu beşle değiştirildi. Rasul-ü Ekrem, irtihal ettiği zaman bunlar Kur'an içinde okunuyordu.”³¹⁴

³¹¹ Beyhaki, *Sünen*, VIII. 211.

³¹² Keskin, Yusuf Ziya, *Recm Cezası*, s. 109 İst. 1997

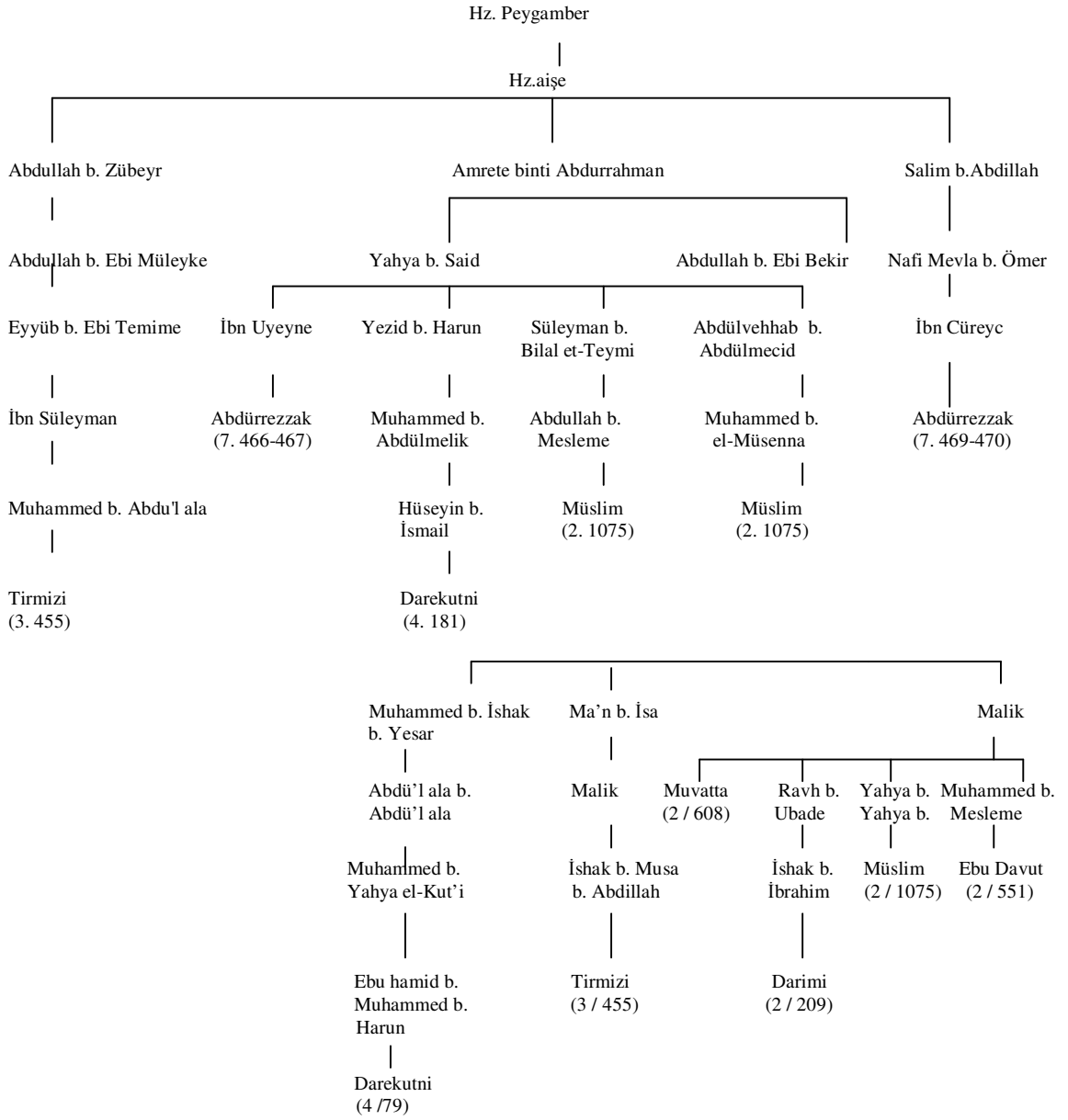
³¹³ Keskin, Yusuf Ziya, a.g.e. s. 116-117 Bu eser bu konuyla ilgili en geniş çaplı araştırmadır. Konuya karşı ilgisi olanların bu esere müracaat etmeleri gerekmektedir. Biz bu kadarıyla yetiniyoruz.

³¹⁴ Müslim, *Radaa*, 2/1075.

Bu bölümde faydalandığımız diğer kaynaklar ise Tirmizi'nin Sünen'i, Abdurrezzak b. Hemmam'ın Musannef'i, Darekutni, Darimi, Ebu Davud'un Sünen'i ve İmam Malik'in Muvatta'sıdır. Rivayetler, Müslim'den naklettiğimiz metne az çok benzerlik göstermektedir. Ancak sadece Darimi'nin Sünen'inde geçen bir rivayet biraz farklıdır. O rivayet de şu şekildedir: "Ebu Hamid Muhammed b. Harun, Muhammed b. İshak'tan o, Abdullah b. Ebi Bekir'den o, Amra'dan o da, Aişe'den rivayetle onun şöyle dediğini söyledi. "Recm ayeti ve on emzirme indirilmiştir. O, bir sahifede yatağımın altındaydı. Rasulullah vefat ettiği zaman biz onun ölümüyle meşgul iken bir evcil hayvan gelip onu yemiş."³¹⁵ Bu hadiste ve diğer varyantlarda söz konusu ayetin metnine rastlamadık. Ayrıca bu rivayeti Buhari'nin Sahih'inde bulamadığımızı ilave etmek isteriz. Yukarıda verdiğimiz hadisin, belirttiğimiz kaynaklarda geçen rivayetlerinin isnad şeması şöyledir.

³¹⁵ Darekutni, *Sünen*, 4/179.

Süt emzirme ile ilgili rivayetlerin isnad şeması

c- Sıhhati

Hadisin Tirmizi’de geçen Aişe, Abdullah b. Zübeyr kanalıyla gelen varyantında zayıf bir ravi bulamadık. Muhammed b. Abdüla’la el-Kaysi es-San’ani için Ebu Zür’a güvenilir olduğunu söylemiştir.³¹⁶ Şube, Eyyüb b. Ebi Temimi Keysan için “fukaha’nın seyyidi”dir demiştir. İbn Uyeyne, Eyyüb’ün benzerini görmediğini belirtirken İbn Sad onun hakkında sikatün, sebtün, (güvenilir) hüccetün (rivayetleri delil olarak kullanılabilir) demiştir.³¹⁷ Hadisin bu varyantının isnad bakımından sahih olduğunu söyleyebiliriz.

Abdürrezzak b. Hemmam’ın Musannef’inde geçen Aişe, Salim b. Abdillah kanalıyla gelen varyantında ise hakkında kötü bir şey söylenen raviye rastlamadık. Salim b. Abdillah b. Ömer tabiundan olup yedi fakihten biridir. Zamanının en faziletlielerindendir. Nafi’nin Salim vefat etmeden önce hadis rivayet etmediği söylenir. Ahmed b. Hanbel ve İbnu Rahuveyh isnadların en sahihi; Zühri, Salim ve babası kanalıyla gelen rivayetlerin olduğunu söylemektedirler.³¹⁸ Nafi Mevla İbn Ömer’in ise hadisi çoktur. Buhari, isnadların en sahihinin Malik, Nafi ve İbn Ömer kanalıyla geldiğini söylemektedir. Ömer b. Abdülaziz kendisini Mısır’a hadis öğretmeye göndermiştir. Nesai, kendisi için esbetü (en sağlam) ifadesini kullanmıştır.³¹⁹ İbn Cüreyc ise kitapları tasnif edenlerin ilkidir. İbn Main, İbn Cüreyc’in güvenilir olduğunu söylemiştir.³²⁰

Bu hadis, kitaplarda daha çok Aişe, Amrete binti Abdurrahman (v.106/724) kanalıyla gelmektedir. Amrete binti Abdurrahman, tabiunun fukahasıdır. Hz. Aişe’den çokça hadis öğrenmiş ilim taleb etmiş onun cemaatinden biriydi.³²¹ Ayrıca İbn Ebi Meryem, İbn Main, Icli ve İbn Hıbban kendisi için sikatün (güvenilir) demişlerdir.³²² Tariklerin isnadında yer alan diğer ravilerin de genelde güvenilir olduğunu gördük. Sadece iki kişi hakkında olumsuz görüşlere rastladık. Onlardan biri Muhammed b. İshak b. Yesar’dır. Ahmed b. Hanbel kendisine hasenü’l-hadis derken Yakub ve İbn Şebbe hadisuhu münkerun (hadisi makbul değildir) demişlerdir. Bu, ihtilafı bir ravidir. Icli ise güvenilir olduğunu söylemiştir.³²³ Hakkında olumsuz söz söylenen diğer bir ravi ise Abdülvehab

³¹⁶ Hazreci, Ahmed b. Abdullah, *Hulasatu Tehzibu Tehzibu’l Kemal fi Esmair Rical*, Mektebetül Matbuatul İslamiyye, Halep, s. 347.

³¹⁷ Suyuti, *Tabakatul-Huffaz*, Daru’l-Kütübül-İlmiyye, Beyrut, 1403/1983, s.59.

³¹⁸ Suyuti, *Tabakatul-Huffaz*, s. 40–41.

³¹⁹ Suyuti, *Tabakatul-Huffaz*, s. 47.

³²⁰ Hazreci, a.g.e. s. 244.

³²¹ Zehebi, *Kaşif*, III. 476.

³²² İbn Hacer, *Tehzibu’t Tehzib*, XII. 438–439.

³²³ Hazreci, a.g.e. s. 32.

b. Abdülmecid es-Salt'tır. İbn Main, onun güvenilir olduğunu söylerken ahir ömründe karıştırdığını söylemiştir.³²⁴ Bunların dışında hadislerin senedinde cerh edilen bir raviye rastlamadık. Bu durumda hadisi tenkit edenler bulunmakla birlikte hadis usulüne göre isnadının sahih olduğunu söyleyebiliriz.

Osman Keskiöglü bu rivayetin yorumunda şunları dile getirmektedir: "Evvela bu hadisten Kur'an'dan bir şey hazfolundu diye bir şey çıkarmaya çalışmak asla doğru bir hareket olmaz. On emzirme, beş emzirme ile nesh olunmuş. İncelendiği üzere neshi kabul ettikten sonra bu hadisten böyle bir şey çıkarılamaz. Kur'an'da nesih olunanlar vardır. On emzirmenin hem hükmü, hem tilaveti mensuttur. Beş emzirmenin ise tilaveti mensuh, hükmü bakidir."

Bu hadisi reddeden âlimler, isnad yönünden değil de daha ziyade akıl ve mantık kurallarına vurarak metin açısından reddetmişlerdir. Çünkü bu hadisin kabulünün, tahrifi çağrıştıracağı endişesini dile getirmişlerdir. Zaten bir kısım ulema bu sebepten dolayı tilavet neshini kabul etmemişlerdir. Mesela Serahsi (v.490/1090) bu çeşit neshin kabul edilmesi yüzünden bir kısım mulhidlerin İslamı fesada uğratmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Delil olarak söz konusu rivayetleri kullandıklarını belirterek Şafi'yi, Hz. Aişe'den nakledilen bu hadisi kabul etmekle eleştirmiştir. Bu hadisin batıl olduğunun delili olarak da "Kur'an'ı biz indirdik onu yine biz koruyacağız" ayetini delil olarak sunmuştur. Serahsi, bu tür rivayetleri sahih kabul etmez. Ancak o, şu şekilde bir yorumda da bulunmuştur: "Bunlar sahih kabul edilecek olursa, eğer bir kimse "recm ayeti Allah'ın kitabındandır" derse bu Allah'ın hükmündendir demektir. Eğer Hz. Aişe'nin yatağının altındaki ayeti hayvanın yediği rivayeti kabul edilecek olursa, malumdur ki hafızalarda mevcut olan silinemez. Aynı ayetin başka bir sayfada da yazılı olması gerekirdi. Öyleyse biz de biliyoruz ki bu hadisin aslı yoktur."³²⁵

Osman Keskiöglü da bu hadisi reddederek şöyle demiştir: "Arap ictimai hayatında, sütkardeşliği son derece yaygın ve önemli bir şey olduğundan bunlar herkesin bildiği şeylerdendi. Gizli kalacak rivayetlerden değildi. Kur'an cem' ve istinsah olunurken Hz. Aişe sağdı. Onun böyle bir şey ortaya attığına dair en zayıf bir rivayet bile yoktur. Münadiler: "Kimde Kur'an'dan bir şey varsa getirsin!" diye çağırırken, böyle bir şey olsa Hz. Aişe durur mu? Demek ki ortada böyle bir iddia yoktur. Hz. Aişe de

³²⁴ Suyuti, *Tabakatü'l-Huffaz*, s. 139.

³²⁵ Serahsi, *Usul*, II. 79-80.

Kur'an'dan on veya beş emzirmenin haram kılındığına dair ayetin hazf olunduğu iddiasında değildir. Bu hadisten öyle bir rivayet çıkarılamaz. Bu gibi rivayetler sonradan çıkarılmıştır. İşte bu nedenle Hanefiyye uleması bunları reddetmektedir.³²⁶

İmam Nevevi de *Şerhu Müslim*'de, Hz. Aişe'nin hadisini delil olarak alıp beş emzirmenin haramlık hükmü doğurduğunu söyleyen Şafi'ye, Maliki'lerin itiraz ettiklerini belirtir. Bunun usulcülere göre de böyle olduğunu söylediklerini, haber-i vahit ile Kur'an'ın sabit olmayacağını, Kur'an'ın tevatüren bize kadar ulaştığını belirtir. Malikilerin bu tür rivayetleri sahih olmaktan uzak gördüklerini, hayvanın Kur'an sayfalarını yediği haberinin ise merdud olduğunu dile getirdiklerini belirtir. Malikiler, "Kur'an gönüllerde mahfuz değil miydi? Bir sayfanın kaybolmasıyla mı yok oldu?" derler. Pek çok Müslüman tarafından sürekli ezberlene gelen Kur'an'ın subutiyyetine bu rivayetin zarar veremeyeceğini belirtip, Kur'an'ın taşlara, ağaçlara, kemiklere yazıldığından hayvanın yemesinin kolay olmayacağını söylerler. Özellikle de söz konusu rivayette hayvanın, açıkça ifade edilmeyen koyun mu, hamam böceği mi veya başka bir şey mi olduğunun belirtilmediğinden bahsederler.³²⁷

Hadisteki, *كان فيما انزل من القرآن* kısmına gelince; bunun anlamı Kur'an'ın şerhi ve beyanıdır demektir. Şüphesiz ki sünnet Kur'an'ı şerh etmekte ve açıklamaktadır. "Onlara ne indirildiğini insanlara açıklaman için biz sana zikri indirdik"³²⁸ ayeti buna delalet eder. Yine Cebrail(a.s), Kur'an'ı indirdiği gibi sünneti de indiriyordu. O zaman durum sünnetin sünneti neshetmesi olarak açıklanabilir. Buna göre "Rasulullah vefat ettiğinde bunlar Kur'an'dan okunuyordu" demek Kur'an hükümleri gibiydi fakat Kur'an değildi demektir. Şüphesiz ki sahabe sünnetin hıfzıyla da ilgileniyordu ya da bu hadisle kastedilenler Kur'an hükümleri olarak biliniyordu demektir. Hadisin bir başka te'vili ise, bu nesholunup hükmü baki kalan ayetlerdendir. O zaman akla şöyle bir soru gelebilir: Eğer bu te'vili doğru kabul edersek hadisin "Rasulullah'ın vefat ettiğinde bunlar Kur'an'dan okunuyordu" cümlesini nasıl açıklayacağız? Bu sorunun cevabını da şu şekilde izah etmişler: "Bu nesh Peygamber'in vefatına yakın gerçekleşmişti. Sahabenin

³²⁶ Keskiöglü, Osman, *Kur'an Tarihi ve Kur'an Hakkında Ansiklopedik Bilgiler*, s. 324.

³²⁷ Muhammed b. Ebi Şehbete, *el-Medhal li Dirasetil Kur'an'il Kerim*, Beyrut, 1412/1992, s.266-267.

³²⁸ Nahl, 16/44.

çoğu bu neshi öğrenip ayeti okumayı terk ederken, bir kısmı haberi olmadığından okumaya devam etti. Fakat nesh olunduğunu öğrendiklerinde terk ettiler.³²⁹

Neshin, tilaveti mensuh hükmü baki olan kısmını âlimlerden çoğu kabul etmemişlerdir. Hatta Zerkeşi, bu konuda şöyle bir soru sorar: “Hükmüyle amel edilenin tilavetinden de sevap elde edilmesi için tilavetinin de baki kalması gerekmez miydi? İbnu’l Cezvi, buna şu şekilde cevap verir: “Bu ümmetin itaat derecesini ölçmek içindir.”³³⁰

Kadı Ebu Bekir, *el-İhtisar* isimli kitabında bu çeşit neshi inkâr eden gruptan bahseder. Bu tarz haberlerin ahad haber olduğunu ve kat’i olan Kur’an nassı ile çelişmeyeceğini belirtir. Ebu Bekir Razi ise metin ve tilavet neshinin ancak Allah’ın unutturması ve kaldırması ile gerçekleşeceğini bunun da, tıpkı önceki kitapların unutulması gibi olduğunu, “bu, evvelkilerin kitaplarında, İbrahim ve Musa’nın sahifelerinde de vardır”³³¹ ayetinde belirtilen sahifelerden, bugün İbrahim Peygamber’e inen sahifelerde ne yazıldığını bilmediğimizi ifade etmiştir.³³² İbn Zafer ise, *Yenbu* adlı eserinde bu tür rivayetlerin tilaveti nesh olunanlar kısmında sayılmasını reddetmiştir. Ona göre bunlar haber-i vahittir. Haber-i vahitle de Kur’an’ın sabit olamayacağını, bu rivayetlerin unutturulan ayetler kısmında olması gerektiğini söylemiştir.³³³ Ebu Musa el-Eş’ari de şöyle demiştir: “Ayet nazil olur olmaz kaldırılmıştır.”³³⁴ Tilavet neshini reddederek, tahrifi çağrıştıran bu tür rivayetleri asılsız bulan müelliflerden biri de, Mustafa Sadık Rafi’dir.³³⁵

Şimdi tüm bu görüşlerden sonra geriye iki yol kalmaktadır: Ya bu tarz rivayetleri tahrife yol açacağı endişesiyle reddetmek –ki bu da ancak metninden yola çıkılarak yapılabilir, isnadının sahih olduğunu belirtmiştik- Ya da hadisleri te’vil etmek. Ulemanın her iki yolu da kullandığına şahit olduk. Hanefi ve Maliki uleması bu hadisi reddetmiştir.

Bizim kanaatimize göre de bu rivayetlerden yola çıkarak Kur’an’da noksan var diye bir hüküm asla çıkarılamaz. Bunlar haber-i vahittir. Kat’i olan Kur’an nassı, haber-i vahitle çelişmez. Şayet bunlar Kur’an ayeti olsaydı; Kur’an’ı cem’ etme hususunda son derece

³²⁹ Muhammed b. Ebi Şehbete, a.g.e. s. 267.

³³⁰ Zerkeşi, *el-Burhan*, II. 37.

³³¹ Ala Suresi, 87/18–19.

³³² Suyuti, *İtkan*, II. 26 Zerkeşi, *el-Burhan*, II. 39–40.

³³³ Suyuti, *İtkan*, II. 26.

³³⁴ Zerkeşi, *el-Burhan*, II. 39.

³³⁵ Rafi, *İcazü’l Kur’an*, s. 30 vd. İbn Hacer, *Fethul Bari* c.9, s. 147.

titiz davranan sahabe bunu da Kur'an'a mutlaka koyarlardı. Bunlar sünnetin hükümleridir. Sünnetin de teşrii değeri olduğu bir gerçektir. Zaten Hz. Aişe'den de ayet şöyledir diye bir ibare rivayet olunmamıştır.

3- Bazı Surelerle İlgili Rivayetler

— Tevbe Suresi İle İlgili Rivayet

a- Rivayet ve Kaynakları

Bu konuda Müslim'de geçen bir rivayetin metni şöyledir:³³⁶

حدثنا سويد بن سعيد حدثنا علي بن مسهر عن داود عن ابي حرب بن ابي الاسود عن ابيه. قال بعث ابو موسي الاشعري الي قراء اهل البصرة. فدخل عليه ثلاثمائة رجل قد قرعوا القران. فقال انتم خيار اهل البصرة وقراؤهم. فاتلوه. ولا يطولن عليكم الامد فتفسو قلوبكم كما قست قلوب من كان قبلكم وانا كنا نقرأ سورة. كنا نشبهها في الطول والشدة ببراءة. فانسيتها غير اني قد حفظت منها: لو كان لابن ادم واديان من مال لابتغي واديا ثالثا ولا يملأ جوف ابن آدم الا التراب. وكنا نقرأ سورة كنا نشبهها باحادي المسبحات فانسيتها غير اني حفظت منها: يا ايها الذين آمنوا لم تقولون ما لا تفعلون. فتكتب شهادة في اعناقكم فتسالون عنها يوم القيامة.

Süveyd b. Said, Ali b. Müshir'den, o Davud b. Ebi Hind'den, o da Ebu Harb b. Ebu'l Esved'ten, Ebu Harb de Ebu'l Esved'ten O da babasından şöyle anlatmaktadır: "Ebu Musa el-Eşari Basralıların hafızlarına haber gönderdi. Bunun üzerine Kur'an'ı iyi derecede okuyan üç yüz hafız onun yanına geldi. Ebu Musa onlara: "Sizler Basralıların en iyileri ve hafızlarısınız. Kur'an'ı okumaktan uzaklaşmayın. Yoksa çok geçmeden sizden öncekiler gibi sizin de kalpleriniz katılaştır. Biz vaktiyle bir sure okurduk. Onu gerek uzunluk gerekse şiddet bakımından Berae Suresi'ne benzetirdik. Sonra o sure bana unutturuldu. Yalnız şu kadarı ezberimde kaldı." 'Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsa, mutlaka bir üçüncüsünü daha ister. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doldurur.' (Ebu Musa el-Eşari sözüne şöyle devam etti) "Biz bir sure daha okurduk. Onu 'müsebbihat'³³⁷ denilen surelerden birine benzetirdik. Bana o da unutturuldu. Ancak o sureden de şu ayet aklımda kaldı: 'Ey iman edenler! Yapmadığınız şeyleri

³³⁶ Müslim, *Zekât*, 119.

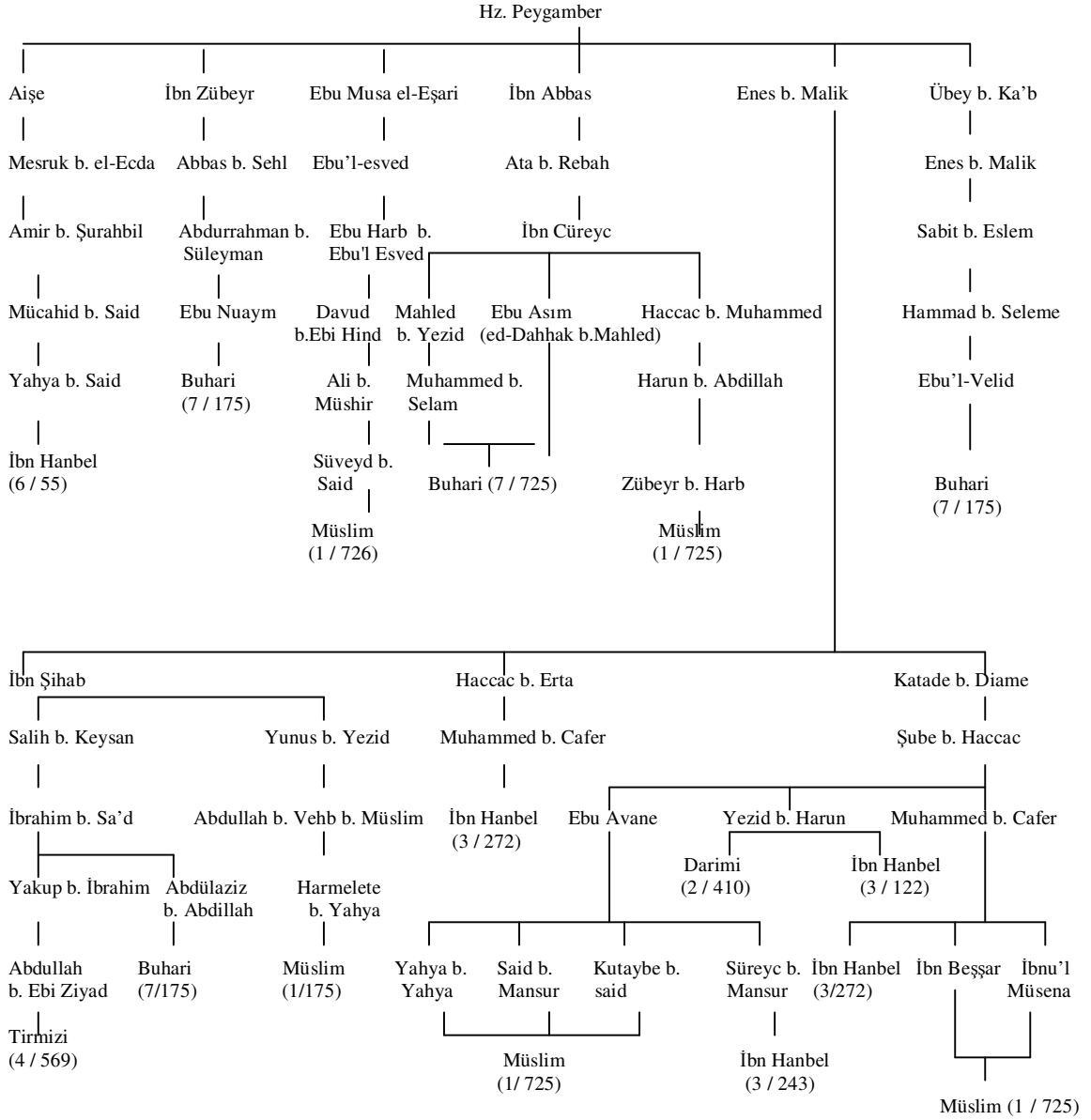
³³⁷ Allah'ı tesbih ile başlayan sure demektir. Bunlar; Hadid, Saff, Cuma, Tegabün sureleridir.

niçin söylüyorsunuz? Sonra bunlar boyunlarınıza bir şehadet olarak yazılır da, kıyamet gününde onlardan sorumlu olursunuz." ³³⁸

Bu rivayeti, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inden, Buhari'nin Sahih'inden, Darimi'nin Sünen'inden araştırdık. Ayrıca Müslim'deki diğer rivayetleri de araştırdık. Yukarıda metnini verdiğimiz hadis, Müslim'deki en son hadistir.

³³⁸ Müslim, *Zekât*, 119

b- İsnadı ve Ricali

c- Sıhhati

Araştırdığımız kaynaklarda hadisin Hz. Aişe'den, İbn Zübeyr'den, Ebu Musa el-Eşari'den, İbn Abbas'tan, Enes b. Malik'ten ve Ubey b. Kab'tan nakledildiğini gördük. Bu hadisler arasında söz konusu ayet olduğu iddia edilen rivayetin, hepsinde ayet olarak zikredilmediğine sadece hadis olarak nakledildiğine şahit olduk.

Hz. Aişe'den nakledilen hadisin senedindeki ravilerin isimleri şöyledir: Mesruk b. el-Ecda, Amir b. Şurahil, Mücalid b. Said, Yahya b. Said'tir. Biz bu ravileri tek tek araştırdık. Bunlar arasında sadece Mücalid b. Said zayıf bir ravidir. Onun hakkında İbn Main, zayıf biri olduğunu söylemiştir. İbn Adiy ise, iyi hıfz edemediğini rivayet etmiştir. Nesai de bir yerde güvenilir olduğunu söylerken bir yerde de 'leyse bi kaviyyun' (hadis rivayetinde kuvvetli değildir) demiştir.³³⁹ Bu hadiste söz konusu rivayet ayet olarak zikredilmemiştir. Hz. Peygamber'in eve geldiği zaman söylediği sözlerden biri olarak Hz. Aişe'den nakledilmiştir.

İbn Zübeyr'den nakledilen hadisin senedinde yer alan raviler; Abbas b. Sehl, Abdurrahman b. Süleyman b. Abdillah, Amr b. Züheyr et-Temimi, Ebu Nuaym el-Kufi'dir. Bu ravileri cerh ve ta'dil kitaplarından incelediğimizde, hepsinin sika raviler olduğunu gördük. Bu hadis sened yönünden sahihtir. Zaten bu hadiste İbn Zübeyr, söz konusu ayet olduğu iddia edilen rivayeti Hz. Peygamber'in sözü olarak nakletmiştir.³⁴⁰

Ebu Musa el-Eşari'den nakledilen hadis ise yukarıda metnini verdiğimiz hadistir. Bu hadisin, Müslim'de aynı konuda zikredilen hadislerden en son hadis olduğunu söylemiştik. Müslim'in usulü zaten bellidir. Önce doğru ve sahih rivayetleri nakleder sonra da zayıfları ekler. Bu hadisin senedinde yer alan raviler Ebu'l-Esved ed-Deyli, Ebu Harb, Davud b. Ebi Hind b. Dinar, Ali b. Müshir ve Süveyd b. Said'tir. Ravilerden Ebu'l-Esved ed-Deyli, Ebu Harb'in babası ve muhadramundandır.³⁴¹ İcli, onun güvenilir olduğunu söylemiştir.³⁴² Bu hadisin isnadında yer alan ravilerden Süveyd b. Said, rical ilmüne göre itimada şayan bir kimse değildir. Ebu Hatim, müdellis olduğunu söylerken; İbnü'l Medini, Nesai ve İbn Adiy zayıf olduğunu belirtmişlerdir. İbn Main

³³⁹ Hazreci, *Hulasatu Tehzibu Tehzibu'l Kemal fi Esmair- Rical*, s. 369, Darekutni, *Kitabu Duafai ve'l-Metrukin*, s. 236.

³⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI. 55.

³⁴¹ Cahiliyye zamanında ve İslam döneminde yaşadığı halde Hz. Peygamberi Müslüman olarak göremeyen kimselere verilen addır. Bkz. *TDV. İ.A. C.30, S. 395.*

³⁴² Hazreci, a.g.e. s. 443.

ise yalan söylediğini nakletmiştir.³⁴³ Bu ravi hakkında Ömer Rıza Doğrul ise şunları söylemiştir: “Bu sözü İmam Müslim’e söyleyen zat Süveyd b. Said’tir. Zehebi’nin Mizanu’l-İ’tidal’inde, Süveyd b. Said’ten uzunca bir bahis vardır. Çoğunluk bu adama itimat etmemiştir. İhtiyarlığında kendine ait olmayan birçok hadisler rivayet etmiştir. Buhari, bu adama katiyen itimat etmemiş, sair muhaddisler de aynı hatt-ı hareketi takip etmişlerdir. Anlattığı menkıbelerden de Şiiliğe mütemayil olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü kendisine ashab-ı güzinin fezailinden bahisle bir eser getirildiği zaman Hz. Ali’yi Hulafa-i Raşid’inin en önüne çıkarmaktadır. Ebu Davud da onun kıymetsiz olduğunu söylerken; İbn Hıbban bu şahsın zındıklıkla müttehem olduğunu haber vermiştir.³⁴⁴ Metnini verdiğimiz bu rivayette söz konusu rivayetin unutulmuş bir ayet olduğu nakledilmektedir. Bu hadisin isnadı, Süveyd b. Said’ten dolayı zayıftır. Diyelim ki Ebu Musa bu ayetleri unuttu. Bu ayetleri sadece o mu ezbere biliyordu? Başka hiç ezbere bilen yok muydu? Bu nedenle söz konusu rivayet zayıftır. Hadisin diğer varyantları da göreceğimiz üzere bu ifadeler ayet değil, Hz. Peygamber’in bir hadisidir.

Hadisin İbn Abbas’tan gelen tarikinde yer alan ravilerin durumları rical ilmine göre sahihtir. Aralarında cerh edilen bir raviye rastlamadık. Zaten bu hadisi Buhari ve Müslim rivayet etmiştir. Abdülmelik b. Abdulaziz b. Cüreyc ortak ravileridir. Buhari’nin İbn Abbas, Ata b. Rebah, İbn Cüreyc, Mahled b. Yezid, Muhammed b. Selam tarihiyle naklettiği hadisin sonunda İbn Abbas söz konusu rivayeti naklettikten sonra; “bu Kur’an’dan mıydı yoksa değil miydi bilmiyorum” demiştir.³⁴⁵ Demek ki burada raviden gelen bir şüphe var. Müslim’den gelen, İbn Abbas, Ata b. Rebah, İbn Cüreyc, Haccac b. Muhammed, Harun b. Abdillâh, Zübeyr b. Harb tarikinde de İbn Abbas’tan aynı şüphe varid olmaktadır.³⁴⁶ “Kur’an’dan bir aslı var mıdır” sözü ile “bunlar Kur’an’dandır” sözü farklıdır. Bunlar yaygın uygulamalardır. Belki de “Bunlar Kur’an’a aykırı değildir” anlamı kastedilmiş olabilir.

Hadisin Enes b. Malik’ten gelen tariklerinde ise Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde yer alan bir rivayetin isnadındaki Haccac b. Ertâ b. Sevr, rical ilmine göre ihtilâflı bir ravidir. İclicisi, kendisi için “fakihtir fakat tedlis yapardı” demiştir. Ahmed b. Hanbel, hafız derken; Hatib de, hadiste âlim olduğunu belirtmiştir.³⁴⁷ İbn Mübarek, Haccac müdellesti

³⁴³ Hazreci, a.g.e. s. 159.

³⁴⁴ Doğrul, Ömer Rıza, *Kur’an Nedir*, s. 53–54.

³⁴⁵ Buhari, 7/175.

³⁴⁶ Müslim, 1/725.

³⁴⁷ Suyuti, *Tabakatu’l-Huffaz*, s. 88.

derken, Hammad b. Zeyd ise onun için, “bize göre hadisi değersizdi” demiştir. Nesai, hafızasının güçlü olmadığından bahsederken, Darekutni ise, “hadisleri delil olarak kullanılmazdı” demiştir.³⁴⁸ Enes b. Malik’ten rivayet edilen hadislerin senedinde yer alan diğer raviler, rical ilmüne göre sahihtir. Raviler cerh edilmemiştir.

Hadisin varyantlarını incelediğimizde ayet olduğu iddia edilen ifadedeki “*cevfe*” sözünün her yerde aynı olmadığını, bazı rivayetlerde “*fem*”, bazılarında “*ayn*”, bazılarında ise “*batn*” şeklinde olduğunu gördük. Rivayetlerdeki bu ihtilaflar bile bu rivayetin ayet değil hadis olduğunu göstermektedir. Zira biliyoruz ki hadiste mana ile rivayet caizdir. Hadisin tariklerinde aynı anlama gelen dört ayrı kelime kullanılmıştır. Rivayetlerde ravi tasarrufu olduğunu söyleyebiliriz. Eğer bu rivayet ayet olsaydı, tek bir lafızla gelir ve bu konuda da bu kadar ihtilaf olmazdı. *Müsned-i Şihab*’ta söz konusu rivayet hadis-i kutsi olarak nakledilmiştir.³⁴⁹

Ubey b. Kab’dan gelen rivayetin tarikinde yer alan ricalin de sahih olduğunu gördük. Bu hadis Buhari’nin *Sahih*’inde de geçmektedir. Ubey b. Ka’b demiştir ki: “Âdemoğlunu iki vadi malı olsa üçüncü bir vadi daha isterdi. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doldurur. Sonra Allah tevbe edenin tevbesini kabul eder”³⁵⁰ kelimini **الهيكم** **التكاثر** nazil olana kadar Kur’an’dan görürdük. Tirmizi ve İbnü Cerir, Abdullah b. Şihhir’den rivayet etmişlerdir ki: “Anılan zat, Peygamber’in huzuruna varmış, Rasulullah **الهيكم التكاثر** okuyormuş ve şöyle buyurmuş: ‘Âdemoğlu malım malım der. Hâlbuki malından sana ancak sadaka verip geçirdiğin yahut yiyip tükettiğin yahut giyip çürüttüğünden başka ne var?’³⁵¹ Tirmizi, bu hadis için hasendir ve sahihdir demiştir. İbn Cerir de şöyle demiştir: “Rasulullah’ın **الهيكم التكاثر** okuyup ardından da böyle buyurması, çoklukla öğünmenin mal öğünmesi olduğuna işaret eder.³⁵² Söz konusu rivayetle ilgili olarak da Nöldeke şöyle demiştir: “Söylendiğine göre bu 10/25 (Yunus Suresi) veya 98.surede (Beyine Suresi) bulunmaktaymış. Fakat bu, rivayetin kafiyesi bakımından sözkonusu surelere uymamaktadır. O ayet için başka bir yer de bulunmaz. Ayetin bize aktarılan arapçasında insanoğlu için İbn Âdem denmiştir. Bu ifade Kur’an ifadesine uymamaktadır.³⁵³

³⁴⁸ Buhari, *Kitabu'd-Duafai's-Sağir*, tahkik: Mahmud İbrahim Zaid, Halep, 1396, s.32.

³⁴⁹ İbn Şihab, *Müsned-i Şihab*, II. 318.

³⁵⁰ Buhari, 7/175.

³⁵¹ Müslim, *Zühd*, 3-4 Tirmizi, *Zühd*, 31.

³⁵² Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 400 .

³⁵³ Buhari, *Kitabu'd-Duafai's-Sağir*, tahkik: Mahmud İbrahim Zaid, Halep, 1396, s.32.

İmam Müslim, Süveyd'in rivayetini bu sözün hadis olduğunu söyleyen dört rivayetten sonra kaydetmektedir. Bu rivayeti en son nakletmekle ona itimat etmediğini göstermektedir.

Netice olarak bu rivayetlerin hepsi, bunların Kur'an olduğunu göstermez. Çünkü Kur'an tevatürle sabit olur. Bunlar Nebi'nin sözleridir. Bazı rivayetlerde bu sözlerin hadis olduğu belirtilmiştir. Kur'an olduğu belirtilen rivayetler ise şüphe ifade eden sigalarla gelmiştir. Kesinlik ifade eden sigayla bile gelse Kur'an ayeti olmasını gerektirmezken şüphe ve tereddüt ifade eden sigalar nasıl ayet olduğunu gösterir. Yakın ifade eden haber ile şüphe ifade eden haber çelişirse yakın haber tercih edilir. İbn Hacer bu rivayet hakkında şöyle demiştir: "Tekasür Suresi ininceye kadar bu rivayeti Kur'an'dan zannediyorlardı. Ancak Tekasür Suresi inince bunun Hz. Peygamber'in sözü olduğunu anladılar."³⁵⁴

Ebu Musa el-Eşari, Hz. Ebu Bekir devrinde Kur'an tedvin olunurken Zeyd'e müracaat ederek ne böyle bir sure bildiğini söylemiş, ne de Hz. Osman'ın devrinde ashabtan birçoğunun Zeyd'e yardım ettikleri sırada böyle bir şeyden bahsedilmiştir. Esasen Ebu Musa el-Eşari gibi bir adam böyle bir surenin ortadan kalktığını bilse, onu toplamaya çalışmaz mıydı?

Bizim de aynı kanaatlerini paylaştığımız İbn Hacer'in bu konudaki görüşü şöyledir. "Muhtemeldir ki bu hadis, Rasulüallah'ın haber verdiği kutsi hadislerdendir. Sahabe-i Kiram, Kur'an ve Sünnet hükümleri arasında fark gözetmediği için bu şekilde rivayet etmiş olabilirler."³⁵⁵

— Müsebbihatla İlgili Rivayet

Surelerle ilgili ele alacağımız diğer rivayet ise müsebbihat surelerine benzediği söylenen az önce verdiğimiz hadis metninin sonunda yer alan Ebu Musa el-Eşari'den nakledilen şu rivayettir:

³⁵³ İbn Şihab, *Müsned-i Şihab*, II. 318.

³⁵³ Buhari, 7/175.

³⁵³ Müslim, *Zühd*, 3–4 Tirmizi, *Zühd*, 31.

³⁵³ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 9, s. 400.

³⁵³ Nöldeke, *Kur'an Tarihi*, s. 57

³⁵⁴ İbn Hacer, *Fethü'l-Bari* 14/34

³⁵⁵ İbn Hacer, *Fethü'l-Bari* 14/34

كنا نقرأ سورة كنا نشبهها باحدى المسبحات فانسيته غيراني حفظت منها: يا ايها الذين امنوا لم تقولون ما لا تفعلون فكتب شهادة في اعناقكم فتسالون عنها يوم القيامة

Ebu Musa el-Eşari şöyle devam etti: “Biz bir sure daha okurduk. Onu ‘müsebbihat’ denilen surelerden birine benzetirdik. Bana o da unutturuldu. Ancak o sureden de şu ayet hafızamda kaldı: ‘Ey iman edenler, yapmadığımız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Sonra bunlar boyunlarınıza bir şehadet olarak yazılır da kıyamet gününde onlardan sorumlu olursunuz.’”³⁵⁶

Bu hadisi araştırdığımızda Kurtubi ve İbn Kesir’in Tefsirlerinde, ayrıca *Mu’tesaru’l-Muhtesar*, *Hilyetü’l-Evliya* ve *Tehzibü’l-Kemal*’de olduğunu gördük. Kurtubi, Müslim’in Sahih’inden rivayet ettiği için isnadı aynıdır. *Mu’tesaru’l-Muhtesar*’da da doğrudan Ebu Musa’dan rivayet edilmiştir. Müslim’deki rivayetin senedinde yer alan Süveyd b. Said’ten dolayı, bu hadisin isnadının zayıf olduğunu zaten dile getirmiştik.

Bu rivayetle ilgili olarak Nöldeke *Kur’an Tarihi* isimli eserinde şöyle demiştir. “Ebu Musa başka bir rivayet de zikretmiştir. Bu ayet müsebbihat suresine benzer bir sureye aitmiş. Bu surenin, elimizdeki Kur’an’ın bir parçasını mı teşkil ettiği, yoksa Ebu Musa’yla birlikte kayıp mı olduğu konusunda gelenek bir şey söylemiyor. Ayet şudur: ‘Ey insanlar niçin yapmadığınız şeyden söz ediyorsunuz? Söyledikleriniz boyunlarınıza yazılacak ve onlar size kıyamet günü sorulacak.’ Bu ayetin ilk yarısı altmış birinci surenin ikinci ayetiyle uyuşmaktadır. Diğer yarısı ise kafiyesi nedeniyle ne altmış birinci sureye ne de başka bir müsebbihat suresine ait olabilir. İkinci kısım, kendi içerisinde doğru olup olmadığını anlatacak hiçbir ipucu vermediğinden ve kaybolan Kur’an ayetleri hakkında bütün diğer geleneklere güven sağlamadığından bu ayetin gerçekliği çok kuşkuludur.”³⁵⁷ Bize göre de bu rivayet sahih olmadığından ayet olması muhtemel değildir.

— Ahzab Suresi İle İlgili Rivayet

Surelerle ilgili verdiğimiz üçüncü rivayet Ahzab Suresiyle ilgilidir.

³⁵⁶ Müslim, *Zekat*, 119, Kutubi, *Tefsir*, 18/78-79, İbn Kesir, *Tefsir*, 4/359, Ebu Nuaym el-İsbahani, *Hilyetü’l-Evliya*, Suyuti, *İtkan*, II, 25.

³⁵⁷ Nöldeke, *Kur’an Tarihi*, s. 58.

قال حدثنا ابن ابي مريم عن ابي لهيعة عن ابي الاسود عن عروة بن زبير عن عائشة قالت كانت سورة الاحزاب تقرا في زمن النبي صلى الله عليه وسلم منى اية فلما كتب عثمان المصاحف لم نقدر منها الا ما هو الان

İbn Ebi Meryem, İbn Lehia'dan, o, Ebu'l Esved'ten, o, Urve b. Zübeyr'den, o da Hz. Aişe'den nakletmiştir: "Ahzab Suresi Hz. Peygamber döneminde ikiyüz ayet olarak okunuyordu. Ancak Hz. Osman Mushafları yazdığında zaman şu an mevcut olandan başkasını bulmaya gücümüz yetmedi."³⁵⁸

Rivayetin isnadında yer alan ravilerden Urve b. Zübeyr hakkında İbn Said; güvenilir, hadisi çok, fakih, âlim biri demiştir. Ebu'l-Esved'in sika bir ravi olduğunu daha önce belirtmiştik. İsnadda yer alan diğer bir ravi Abdullah İbn Lehia'dır. Ahmed b. Hanbel, 'ondan hadis yazanlar önceden yazmışlarsa sahihtir' demiştir. Yahya b. Main ise 'hadiste güçlü değildir' demiştir. Müslim dedi ki 'Veki', Yahya el-Kattan, İbn Mehdi onu terk ettiler.³⁵⁹ Abdullah İbn Lehia hakkında ulema ihtilaf etmiştir. Tedlis yaptığı, hadiste zayıf olduğu, kitaplarını yaktığını rivayet etmiştir. Kitaplarını yakmadan önceki rivayetleri sahihtir. Bazen rivayetleri karıştırdığı, hafıza zayıflığından dolayı tedlis yaptığını, rivayetlerinin çoğunun aslı olmadığını dile getirmişlerdir.³⁶⁰ Büreyd İbn Ebi Meryem hakkında ise İbn Main, 'sikadır' demiştir.

Söz konusu rivayet hadisin isnadında yer alan Abdullah İbn Lehia nedeniyle senedi zayıftır. Zira Kur'an-ı Kerim'in nazil olan her ayetini ezberlemeye özen gösteren sahabe, Ahzab Suresi'ni neden ezberlememiş olsun? Şayet ikiyüz ayet uzunluğunda olması nedeniyle ezberlenemeyeceği söylenirse, biz de Bakara Suresi'nin ikiyüz seksen altı ayet olduğunu hatırlatırız. Bakara Suresi'ni ezberleyen sahabe onu da ezberlerdi. Üstelik kaybolan ayet sayısının çok fazla olduğunu göz önünde bulundurursak sahabenin diğerleri 'neden ezberlememiş' diye bir soru sorabiliriz. Hz. Osman sadece bu kadarını bulabilmişti sözü Hz. Osman'a atılmış iftiradan başka bir şey değildir. Bu rivayeti Suyuti'nin *İtkan*'ından başka bir yerde bulamadık. Bu tarz rivayetlere kitabında fazla yer vermesinden dolayı Ömer Rıza Doğrul, Suyuti'nin şayan-ı itimat olmadığını dile getirmektedir.³⁶¹

³⁵⁸ Suyuti, *İtkan*, II. 25.

³⁵⁹ Hazreci, a.g.e. s. 211.

³⁶⁰ Buhari, *Kitabu Duafa-il Kebir*, s. 66.

³⁶¹ Doğrul, Ömer Rıza, *Kur'an Nedir*, s. 53.

— Bir'i Maune Olayı İle İlgili Rivayet

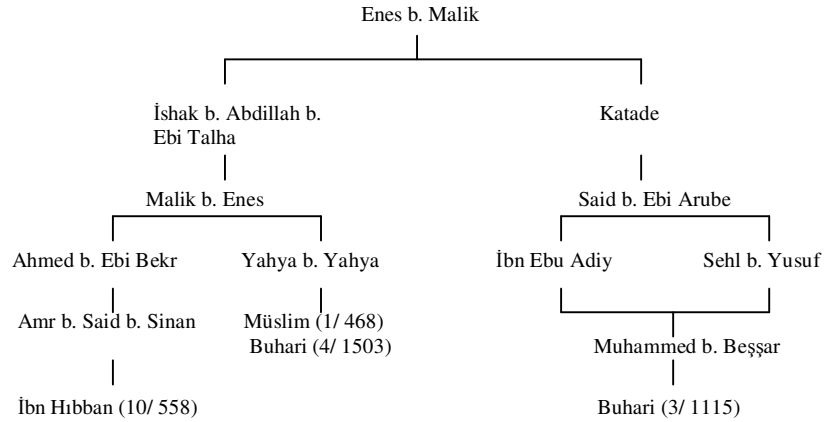
Bir'i Maune'de şehit olan ashab hakkında indiği ve sonra da nesh olunduğu söylenen rivayetin Buhari'deki metni şöyledir:

حدثنا يحيى بن بكير حدثنا مالك عن اسحاق بن عبدالله بن ابي طلحة عن انس بن مالك قال دعا النبي صلى الله عليه وسلم علي الذين قتلوا يعني اصحابه بئر معونة ثلاثين صباحا حين يدعو علي رعل ولحيان وعصية عصت الله ورسوله صلى الله عليه وسلم قال انس فانزل الله تعالى لنبيه صلى الله عليه وسلم في الذين قتلوا اصحاب بئر معونة قرآنا قرأناه حتى نسخ بعد بلغوا قومنا فقد لقينا ربنا فرضي عنا ورضينا عنه

Yahya b. Bükeyr Malik'ten, o, İshak b. Abdullah b. Ebu Talha'dan, o da Enes b. Malik'in şöyle dediğini rivayet etti: "Peygamber (sav), Bir'i Maune'de ashabı için otuz sabah dua etti. Ri'l, Lihyan ve Useyye kabilelerinin Allah ve Rasulüne isyan etmelerinden dolayı da onlara beddua etti." Enes dedi ki: Allah, Bir'i Maune'de öldürülenler için Rasulüne Kur'an indirdi. Biz onu 'Kavmimize haber veriniz. Biz (şehitler) Rabbimize kavuştuk. O bizden razı oldu, bizi de hoşnut etti.' diye okurduk. Bir zaman sonra neshedildi."³⁶²

Bu rivayetin İbn Hibban, Buhari ve Müslim'in sahihlerinde geçen varyantların senetlerini inceledik.

Rivayetin İsnad Şeması

³⁶² Buhari, IV. 1503, III. 1115; Müslim, I. 468; İbn Hibban, X. 508; Tefsiru Taberi, I. 215; Ebu Nuaym İsbahani, *Müsnedü Müstahrec Ala Sahihi İmam Müslim*, II. 270; Münziri, *Tergib ve Terhib*, II. 215; İbn Hacer, *Fethü'l-Bari*, IX. 65; İbn Abdülber, *Temhid*, IV. 274; İbn Mübarek, *Cihad*, I. 61, *Sikat*, I. 237; Suyuti, *İtkan*, II. 26.

Ricali: İshak b. Abdullah b. Ebu Talha hakkında İbn Main, güvenilir olduğunu ve hadislerinin delil olarak kullanılabileceğini söylemiştir.³⁶³ Ahmed b. Ebi Bekir hakkında Ebu Hatim ve Ebu Zür'a doğru sözlü olduğunu söylemektedir.³⁶⁴ İbni Ebi Adiy adlı şahsın isminin Muhammed b. İbrahim olduğunu tespit ettik. Ebu Hatim ve Nesai, kendisinin güvenilir olduğunu belirtmişlerdir.³⁶⁵ Katade b. Diame'den ve Muhammed b. Beşşar'dan daha önce bahsedip güvenilir olduklarını belirtmiştik. Diğer ravilerin de cerh edilmediğini, güvenilir olduklarını gördük.

Bu hadiste sened açısından bir problem tespit etmedik. Zaten neshi kabul edenler için de bu rivayette bir problem yoktur. Ayrıca bu hadis için şöyle bir te'vilde bulunmakta mümkündür: Bir ayetin Allah kelamı mı yoksa Hz. Peygamber'in kendi sözü mü olduğunu tespit eden kişi, bizzat Hz. Peygamber'in kendisidir. Bu hadisi sahabe, Kur'an ayeti olduğunu zannederken sonradan hadis olduğunu öğrenmiş olabilirler. Mensuh olması da muhtemeldir.

— İskat Edilen Bir Ayet

Ayet olduğu iddia edilen diğer bir rivayet ise Suyuti'nin İtkan'ında geçmektedir. Metni şöyledir.

قال حدثنا ابن ابي مريم عن نافع ابن عمر الجمعي حدثنا ابن ابي مليكة عن المسور بن مخرمة قال قال عمر لعبد الرحمن عوف الم نجد فيما انزل علينا ان جاهدوا كما جاهدتم اول مرة فانا لانجدها قال اسقطت فيما اسقط من القرآن

el-Misver b. Mahreme'den nakledildiğine göre Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avf'a; “bize indirilenler arasında ‘*En cahedu kema cahedettüm evvele merra*’ ifadesini bulamıyoruz” demiş. Abdurrahman da; ‘bu ayet Kur'an'dan ıskat edilenler arasındaydı, düşürüldü’ diye cevap verdi.³⁶⁶

Ricali: Misver b. Mahreme b. Nevfel hakkında cerh edici bir söze rastlamadık.³⁶⁷ İbn Ebi Meryem hakkında İbn Main ve Ebu Zür'a güvenilir demiştir.³⁶⁸

³⁶³ Hazreci, a.g.e. s. 29.

³⁶⁴ Hazreci, a.g.e. s. 289.

³⁶⁵ Hazreci, a.g.e. 2. 324.

³⁶⁶ Suyuti, *İtkan*, II. 26.

³⁶⁷ Hazreci, a.g.e. s. 377.

³⁶⁸ Hazreci, a.g.e. s. 47.

Bu tarz rivayetleri, ulemanın çoğunluğu sahih kabul etmemişler, Kur'an'ın tahrif edildiği düşüncesine neden olabileceği endişesiyle reddetmişlerdir. Söz konusu rivayeti Suyuti'nin İtkan'ından başka bir kitapta bulamadık. Muhammed b. Muhammed Ebu Şehbete, bu rivayetin *Mukaddimetan fi Ulumi'l-Kur'an* adlı eserin doksan dokuzuncu sayfasında olduğunu söylemektedir.³⁶⁹ Biz buraya da Suyuti'nin kitabından alındığı kanaatindeyiz.

— Al-i İmran Suresi 104. Ayetle İlgili Bir Rivayet

Ayet olduğu iddia edilen hadis metni şöyledir:

حدثنا عبدالله حدثنا احمد بن محمد بن الحسين بن حفص قال حدثنا عيسى بن عمر الهمدان قال اخبرني محمد بن عبيدالله عن صبيح عن عثمان انه مع يقرأ والتكن منكم يدعون الي الخير ويأمرون بالمعروف وينهون عن المنكر (ويستعينون علي ما اصابهم) وأولئك هم المفلحون

Osman'dan rivayet edildi ki;”İçinizden hayra davet eden iyiliği emredip, kötülükten nehyeden (kendilerine isabet eden şeyden dolayı yardım dileyen) bir ümmet olsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”³⁷⁰ Bu ayet zaten Kur'an'da mevcuttur. Sadece parantez içindeki kısım yoktur. Ravilerden İsa b. Ömer el-Hemedani hakkında İbn Main, güvenilir olduğunu söylemiştir.

Biz bu ayetteki ifadenin şerh mahiyetinde olduğunu düşünüyoruz. Zira sahabeden bazıları kendi özel mushaflarına bu tarz açıklamalar yazmışlardır. Bunlar o haşiyelerin veya tefsirlerin Kur'an'ın aslından olduğunu göstermez. Nitekim biraz sonra göreceğimiz rivayetlerde de bunun örneklerini vereceğiz.

— Fetih Suresi 26. Ayetle İlgili Bir Rivayet

Ayetlerle ilgili vereceğimiz diğer bir örnek ise fetih suresi yirmi altıncı ayetle ilgilidir. Metni şöyledir:

ما روي ان ابيا كان يقرأ ان جعل الذين كفروا في قلوبهم الحمية حمية الجاهلية (ولو حميتم كما حموا لفسد المسجد الحرام)

³⁶⁹ Muhammed b. Muhammed Ebu Şehbete, *el-Medhal li Dirasat'il-Kur'ani'l Kerim*, s. 275.

³⁷⁰ Sicistani, *Kitabu'l-Mesahif*, s. 39.

Übey b. Kab'ın şöyle okuduğu rivayet edilmiştir: "O zaman inkar edenler kalplerine taassubu, cahiliyye taassubunu yerleştirmişlerdi. (Şayet siz de onların taassubu gibi taassub gösterseydiniz Mescid-i Haram fesada uğrardı.)"³⁷¹

Bu ayetin tefsirine baktığımızda Hudeybiye antlaşması ile ilgili olarak nazil olduğunu gördük. Hamiyyet, namus gayretiyle kızmak, bir şeyden arlanarak vazgeçmek demektir. Ragıp der ki: "Öfke kuvveti kabarıp çoğaldığı zaman hamiyet denilir. 'Filana karşı hamiyete geldim' demek ona 'öfkelenim' demektir. Cahiliyye hamiyeti, yerinde olmayan manasız hamiyet veya hakkı kabule mani olan hamiyettir. Rivayet olunur ki, müşrikler Kâbe'nin ziyaretinin bu sene durdurulup gelecek sene yapılmasını istemişler. Bunun üzerine sahabe öfkelenmiş. Hatta Hz. Ömer'in: 'biz hak üzere değil miyiz?' sözüne Rasulü Allah'ın: 'evet' demesi üzerine; 'o halde niçin dinimizde bu zillete söz veriyoruz?' dediği nakledilir. Ancak Yüce Allah ayetin devamında da olduğu gibi mü'minlerin üzerine sekinet indirmiştir."³⁷²

Bu rivayetin dört yerde geçtiğini tespit edebildik. Ubey b. Kab'ın, ayeti bu şekilde okuması üzerine Hz. Ömer'in galeyana gelerek kızdığı ve ona çıkıştığı kaynaklarda zikredilmektedir. Sahihayn üzerine yazılan müstedrekte Hz. Ömer'in, Ubey b. Kab'ın evine giderek bu şekilde okuduğu için, Ubey'i Peygamber'e şikayet ettiği zikredilmektedir. Bu hadisin Buhari'nin ve Müslim'in şartlarına uyduğu fakat rivayet etmedikleri de ilave edilmiştir.³⁷³

Biz de bu rivayetlerin Kur'an'daki kıraat farklılıklarını gösterdiğini düşünüyoruz. Değişik kıraatlara ait okumalar Hz. Peygamber döneminde mevcuttu. Kıraatleri teke indirenin ise Hz. Osman olduğunu tezimizin Kur'an Tarihi bölümünde anlatmıştık. Ayrıca ayetteki bu farklı kısım, şerh gibi de görünüyor. Zira müşriklerin Hudeybiye Antlaşmasında "Bismillahirrahmanirrahim" yazılmasına izin vermedikleri bunun yerine "Allah'ım senin adınla" yazılmasını istedikleri rivayet olunmuştur.³⁷⁴ Rasulü Allah kelimesinin yazılmasına da izin vermeyip Abdullah oğlu Muhammed şeklinde yazılmasını istedikleri zaman³⁷⁵ Müslümanlar bundan üzüntü duydular, onların tekliflerini kabul etmek istemediler, herifleri tutuvermeyi (hemen savaşmayı) kurdular.

³⁷¹ İbn Kesir, *Tefsir*, IV. 195; Hâkim, *Müstedrek ala's-Sahihayn*, II. 245; Beyhaki, *Sünenü Kübra*, VI. 463-464; *Siyeru A'lemi'n Nübela*, I. 397.

³⁷² Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII. 174-175.

³⁷³ Hâkim, *Müstedrek ala's-Sahihayn*, II.245.

³⁷⁴ Buhari, *Şurut*, 15; Müslim, *Cihad*, 93; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I. 96.

³⁷⁵ Buhari, *Sulh*, 6-7; Müslim, *Cihad*, 91-93.

Derken Yüce Allah üzerlerine sekinet indirdi.³⁷⁶ Demek ki Cenab-ı Hak sekinet indirmese, onların öfkelerini yatıştırmasa, Mescid-i Haram'da karışıklık çıkacaktı. Bu bölüm ayetin şerhi de olabilir. Sadece Ubey b. Kab'dan rivayet edildiğine göre onun kendi Kur'an'ına yazdığı bir şerh veya haşiye olabilir.

— Ahzab Suresi 56. Ayetle İlgili Bir Rivayet

Suyuti'nin İtkan'ında geçen bir rivayete göre Hz. Aişe'nin mushafında şöyle bir ayetin olduğu rivayet edilmiştir:

ان الله وملائكته يصلون على النبي يا ايها الذين امنوا صلوا عليه وسلموا تسليما (وعلى الذين يصلون في صفوف الاول)

“Gerçekten Allah ve melekleri Peygamber'e salât ederler. Ey iman edenler, siz de ona teslimiyetle salât ve selam edin”³⁷⁷ (İlk safta namaz kılanlara da)³⁷⁸

Ravi Hamide binti Ebi Yunus;” (bu ayet) Hz. Osman, Mushafları değiştirmeden önce böyleydi” demiştir.³⁷⁹ Bu rivayeti Sicistani Kitabı'l-*Mesahif*'de “Peygamber'in eşi Hz. Aişe'nin mushafı” isimli bölümde zikreder. Bu bölümde Hz. Aişe'nin kendisine ait bir mushafı olduğundan ve bu mushafta yer alan farklılıklardan bahseder. Diğer farklılıkları da incelediğimizde çoğunun açıklama şerh mahiyetinde olduğunu tespit ettik. Mesala yine aynı bölümde geçen bir başka rivayet şöyledir: Hişam'dan nakledildi ki Hz. Aişe Bakara Suresi'nin 238. ayetini mushafına şöyle yazmıştı: “Namazları muhafaza ediniz. Orta namazı, (yani) İkinci Namazını.” Kur'an'da İkinci namazı bölümü yoktur. Muhtemelen Hz. Aişe bu ifadeyi orta namazı kısmını izah mahiyetinde yazmıştır. İşte yukarıda metnini verdiğimiz rivayet de aynen böyledir. Yani tefsir mahiyetinde yazılmış sahabelerden birine ait, özel mushafta yer alan bir ifadedir. Parantez içindeki kısım izah kabilinden yazılmıştır. Sicistani kitabında sahabelerin özel Mushaflarına yer vererek aralarındaki farklılıkları belirtmiştir.³⁸⁰

³⁷⁶ Yazır, a.g.e. s. 174–175

³⁷⁷ Ahzab Suresi, 33/56

³⁷⁸ Suyuti, İtkan, II. 25, *Alusi Tefsiru Ruhü'l-Meani*, I. 21, Sicistani, *Mesahif*, s.85.

³⁷⁹ Suyuti, İtkan, II. 25

³⁸⁰ Bu tarz rivayetleri merak edenlerin Sicistani'nin *Kitabu'l-Mesahif*'ine bakmaları gerekmektedir. S.73 vd.

Ayrıca ravi Hamide binti Ebi Yunus, bu rivayeti babasından naklettiğini, babasının ise seksen yaşlarında olduğunu belirtmektedir.³⁸¹ Belki de yaşlılık dönemlerinde rivayetleri karıştırmıştır.

— Taha Suresi 15. Ayetle İlgili Bir Rivayet

ما روي عن ابن عباس وابي انهما قرءا: ان الساعة اتية اكاد اخفيها لتجزى كل نفس بما تسعي (من نفسي فكيف اطلعكم عليها)

İbn Abbas ve Ubey’in şöyle okudukları rivayet edilmiştir: “Çünkü kıyamet mutlaka gelecektir. Ben onu neredeyse açıklayacağım geliyor ki, herkes yaptığının karşılığında cezalansın.” (Ben onu kendi nefsimden bile gizliyorken onu size niye bildireyim)³⁸²

Parantez içindeki kısmın sahih olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü Allah Teala’nın kendisinden bir şey gizlemesini akıl kabul eder mi? Ulema bu tarz rivayetlerin çoğunu asılsız ve batıl bulmaktadır.

—Asr Suresi ile ilgili Bir Rivayet

ما روي عن علي انه قرأ والعصر (ونوانب الدهر) ان الانسان لفي خسر

Hız. Ali’nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Asra yemin olsun ki, (zamanın getirdiği olaylara) insan muhakkak hüsrandır.”³⁸³

Bunlar yorumdur. İleride Kur’an’a dâhil edilebilir diye yazılmamıştı. Bunların haşiye (kenar notu) veya tefsir, açıklama tarzında olabileceğini düşünüyoruz. Belki de ravi, ayetleri okuyup tefsir eden kişiyi işittiğinde tefsiri kısımları da ayetten zannetmiş olabilir. Bu rivayetlerin hepsi ahad haberdir. Daha önce de söylediğimiz gibi ahad haberle Kur’an sabit olmaz.

³⁸¹ Suyuti, *İtkan*, II. 25.

³⁸² Muhammed b. Ebi Şehbete, *el-Medhal lidirasatil Kur’an’il Kerim*, s.276 (*Mukaddimetan fi Ulumi’l-Kur’an*, s.99’dan naklen)

³⁸³ Muhammed b. Ebi Şehbete, a.g.e. s. 276, (*Mukaddimetan fi Ulumi’l-Kur’an*, s.99’dan naklen.)

-Beyine Suresi İle İlgili Bir Rivayet

حدثنا عبدالله حدثني عبدالله بن عمر القواريري ثنا مسلم بن قتيبة ثنا شعبة عن عاصم بن بهدلة عن زر عن ابي بن كعب قال قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم ان الله تبارك وتعالى امرني ان اقرأ عليك قال فقرأ علي لم يكن الذين كفروا من اهل الكتاب والمشركين منفكين حتي تأتيهم البينة رسول من الله يتلو صحفا مطهرة فيها كتب قيمة وما تفرق الذين أوتوا الكتاب الا من بعد ما جاءتهم البينة ان الدين عند الله الحنيفية غير المشركية ولا اليهودية ولا النصرانية ومن يفعل خيرا فلن يكفره قال شعبة ثم قرا آيات بعدها ثم قرا لو ان لابن آدم واديين من مال لسأل واديا ثالثا ولا يملأ جوف ابن آدم الا التراب

Abdullah, Ubeydullah b. Ömer el-Kavarir'den o, Müslim b. Kuteybe'den, Müslim Şube'den, o, Asım b. Behdele'den, o, Zirr b. Hubeyş'ten, Zirr ise Ubey b. Ka'b'ın şöyle dediğini nakletti: "Rasülullah bana dedi ki: Allah Teala sana okumamı emretti. Ubey şöyle dedi: Sonra bana Rasülullah okudu. "Ehl-i Kitaptan ve müşriklerden küfredenler, kendilerine açık bir hüccet gelinceye kadar (buldukları dinden) ayrılacak değillerdi. (Bu hüccet) Allah'tan bir peygamberdir ki, tertemiz birtakım sahifeler okur. O sahifelerde dosdoğru hükümler vardır. Böyle iken, Ehl-i Kitap olanlar, ancak kendilerine o hüccet geldikten sonra tefrikaya düştüler. Allah katında din hanifliktir. Müşriklik, Yahudilik ve Hıristiyanlık değildir. Kim bunu yaparsa (yani hanif olanı seçerse) elbette küfre düşmez. Şu'be dedi ki: Ubey sonra ayetin kalanını okudu ve ardından şunları söyledi. Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsa bir üçüncüsünü ister. Âdemoğlunun gözünü ancak toprak doldurur."³⁸⁴

Rivayetin "inned dine" kısmına kadar olan bölümü elimizdeki mushafı hiçbir farklılık göstermiyor. Ancak bundan sonraki kısım farklıdır. Hatta surenin bundan sonraki kısmı Alusi'de daha çok farklılık arz etmektedir. Metni aynen şöyledir:

وفي رواية ومن يعمل صالحا فلن يكفره وما اختلف الذين اوتوا الكتاب الا من بعد ما جاءتهم البينة ان الذين كفروا وصدوا عن سبيل الله وفارقوا الكتاب لما جاءهم أنك عند الله شر البرية ما كان الناس الا امة واحدة ثم ارسل الله النبيين مبشرين ومنذرين يأمرون الناس يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة ويعبدون الله وحده أولئك عند الله خير البرية جزاؤهم عند ربهم جنات عدن تجري من تحتها الانهار خالدين فيها ابداء رضي الله عنهم ورضوا عنه ذلك لمن خشي ربه

³⁸⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, V. 132.

Başka bir rivayette (şöyle denilmektedir.) "Kim salih amel işlerse küfre düşmez. Ehl-i Kitap ancak kendilerine hüccet geldikten sonra ihtilafa düştüler. İnkâr edenlerden Allah'ın yolundan alıkoyup, kendilerine Kitap geldikten sonra ayrılanlar, Allah katında mahlûkatın en kötüsüdürler. İnsanlardan tek bir ümmet vardır ki Allah onlara müjdeleyici, uyarıcı, insanlara namaz kılmayı, zekât vermeyi ve yalnızca Allah'a ibadet etmeyi emreden Nebiler gönderdi. İşte bunlar Allah katında mahlûkatın en hayırlısıdır. Rableri katında onların mükâfatı, altından ırmaklar akan Adn cennetleridir. Orada ebedi olarak kalacaklardır. Allah onlardan razı, onlar da Allah'tan razı olacaklardır. İşte bu Rabbinden korkanlara mahsustur."³⁸⁵

Dikkat edilirse bu rivayet bizim bildiğimiz Beyyine Suresi'nden farklılık gösteriyor. Alusi, rivayetin isnadını vermemiş sadece "Bir başka rivayette şöyledir" demiş. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde yer alan rivayetin senedindeki ravilerden Ubeydullah b. Ömer el-Kavarir hakkında Ebu Zür'a ve İbn Main güvenilir olduğunu, Basra'da onun gibi bilgili birinin olmadığını dile geirdiler.³⁸⁶ Hadisin senedinde yer alan diğer ravileri daha önce incelemiştik. Bu hadisin senedinde cerh edilen bir raviye rastlamadık. O halde hadisin senedinin hadis usulü kaidelerine göre sahih olduğunu söyleyebiliriz. Beyyine Suresi ile ilgili bir başka rivayet de Mecmeu'z-Zevaid'de geçiyor.³⁸⁷

Sonuç olarak bu hadis bize Kur'an-ı Kerim'in okunuşundaki kıraat farklılıklarını göstermektedir. Hadis hep Ubey b. Ka'b'dan rivayet edildiğine göre demek ki o, Beyyine Suresi'nin bu şekildeki kıraatini biliyordu. Hz. Peygamber ashabına Kur'an-ı Kerim'in değişik kıraatlerini öğretmiştir. Bu da onlardan birisi olmalıdır. Rivayetteki farklılıkların sebebi, Rasulullah okuyuş kolaylıkları getirmiştir.

³⁸⁵ Alusi, *Tefsiru Ruhul-Meani*, I. 21-22.

³⁸⁶ Hazreci, age. s.252.

³⁸⁷ Heysemi, *Mecmeu'z-Zevaid*, VII.140.

4- Kur'an'da Kunutların Bulunduğuna Dair Rivayetler

a- Rivayet ve Kaynakları

Ashabtan Ubey b. Kab'ın mushafına kunut duaları yazdığına dair bazı rivayetler vardır. Böylelikle onun mushafında yüz on beş sure olduğu, Osman'ın bunları kaydetmeyip Kur'anı noksan bıraktığına dair iddialar mevcuttur. Kunut duasının metni şöyledir:

ان ابي بن كعب حذف من القران ما كان يرويه ولا نجده اليوم في المصحف وهو اللهم انا نستعينك ونستهديك ونستغفرك ونتوب اليك ونؤمن بك ونتوكل عليك ونثني عليك الخير كله نشكرك ولا نكفرك ونخلع ونترك من يفجرك اللهم اياك نعبد ولك نسئلي ونسجد واليك نسعي ونحسد نرجو رحمتك ونخاف عذابك ان عذبك بالكفار
ملحق³⁸⁸

Suyuti, İtkan adlı eserinde bu konuda şöyle der: “Ebu'l Hüseyin el-Münadi, (ö.334/945) ‘en-Nasih ve’l-Mensuh’ isimli kitabında şunları söylemiştir: “Kur'an'da hattı kaldırılıp ezberlenmesi kalplerden silinmeyen vitirdeki kunut sureleridir. Bu iki sure hal ve hafd diye isimlendirilir.³⁸⁹

Kunut dualarıyla ilgili metnin farklılıklar arzettiğini gördük. Birkaç yerde aynı anlama gelen kelimeler kullanılmış, bunlar ayet olsaydı metin birliği olması gerekmez miydi?

Alusi'de geçen rivayette ‘ve nestehdik’ ibaresi mevcut değildir. Alusi, Ubey b. Kab'ın mushafının yüz on beş sure olduğundan bahsederek onun mushafında Asr suresinden sonra hal ve hafd (kunut)surelerinin bulunduğunu, ayrıca Ubey b. Kab'ın Fil ve Kureyş Surelerini tek sure saydığını, tertibinin farklı olduğunu, Nun Suresi'nden sonra Zariyat, Kıyame Suresi'nden sonra Nebe, Naziat Suresi'nden sonra Talak Suresi'nin bulunduğunu söylemektedir.³⁹⁰

b-Sihhati

Ubey b. Kab'ın mushafında yer verdiği Kunut dualarının mushaftan olduğuna dair açık bir delil bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu metin Kur'an'dan bir ayet olmayıp sadece bir

³⁸⁸ Zürkani, *Menahil*, I. 270–271, Alusi, *Tefsiru Ruhul-Meani*, I.22.

³⁸⁹ Suyuti, *İtkan*, II. 26, Zerkeşi, *el-Burhan*, II.37

³⁹⁰ Alusi, *Tefsiru Ruhul-Meani*, I. 22

duadır. Şayet Kur'an'dan olsaydı, diğer bütün ayetlerin bize ulaştığı gibi tevatür yoluyla ulaşır ve böylece ayet olduğu kesinlik kazanırdı.³⁹¹

İbn Kuteybe, Ubey b. Kab'ın da Kunut Duasını Kur'an'a dâhil ederek bunu iki ayrı sure olarak kabul ettiğini, bunu da Rasulü Allah'ın bu iki dua ile namazlarda daima dua ettiğini görmesi üzerine, Kunutun da Kur'an'dan zannettiğini ifade etmektedir.³⁹² Gerek Kunut gerekse ona benzer dualar hadislerde zikredilmiştir. Bunların Kur'an ile alakası yoktur. Zeyd b. Sabit, Kur'an'ı tek başına cem' etmiyordu. Diğer Sahabe-i Kiram da ona yardım ediyordu. Hatta Ubey b. Kab, istinsah heyetindeydi. Eğer Kunutların ayet olduğuna inansaydı bunların mushafa yazılmasını isterdi. Böyle bir istekte bulunduğu rastlamadık.

Sayfalar veya kitapçıklar şeklinde yanlarında Kur'an bulunduran sahabeden bazıları, kendilerine kapalı gibi gelen bazı ayetlerle ilgili te'vil kabilinden sözlere veya namazda okunması caiz olan Kur'an dualarının yerine geçebilecek bir takım dualara Mushaflarında yer vermişlerdi. Şüphesiz onlar da bu tür şeylerin Kur'an'dan olmadığını biliyorlardı. Ancak yazmada kullandıkları malzemelerin azlığı ve yazdıklarının başkaları için değil de kendilerine ait olması, bu konuda etkin rol oynamıştır. Başka bir ifadeyle kendilerine ait bazı faydalı bilgileri ellerindeki mushafların içine veya kenarlarına yazmalarında bir sakınca veya bir problem görmediler. Çünkü onlar Kur'an'dan olmayan bir şeyi ona karıştırırız endişesi duymuyor, kendilerine güveniyorlardı. Fakat bazı insanlar, onların kendi özel mushaflarına her yazdıkları şeyin Kur'an'dan olduğunu zannettiler.³⁹³

Kunut duaları, Hanefiler tarafından Vitir Namazında okunur. Şafiiler ise Sabah Namazında da okurlar. Bunlar hadisle sabittir. Kur'an'dan olduğunu hiçbir mezhep iddia etmemiştir.

Kadı Ebu Bekir Bakillani (v.403/1012) *'İcaz'ı Kur'an'da* bu meseleye temas ederek: "Peygamber'in hutbeleri, nameleri, mensur kelimeleri ile Kur'an'ın nazmı arasında farklar görürüz. Fakat Rasulü Allah, Arabın en fasihi olduğundan onun kelimelerinde de icaz vardır" dedikten ve İbn Mes'ud'un Muavvizeteyn, Ubey b. Kab'ın Kunut Duaları hakkındaki rivayetlerini naklettikten sonra diyor ki: "Bu hususta rivayet olunanlar haber-i vahittir.

³⁹¹ Zurkani, a.g.e. I. 271

³⁹² İbn Kuteybe, *Hadis Müdafası*, s.96.

³⁹³ Aydın, Muhammed, *Kur'an'ın Metni Üzerindeki Tartışmalar*, s. 48-50.

Bu gibi yerlerde haber-i vahit delil olamaz. İbn Mes'ud, herkes ezbere bildiğinden yazmıyordu. Ubey de onları mushafının arkasına yazmıştı. Görenler mushafına yazmış diyorlar, cahiller işi karıştırıyorlar.”³⁹⁴

B- Kur'an'da Fazlalık Olduğu İle İlgili Rivayetler

1- Muavvizeteyn Surelerinin Kur'an'da Bulunmadığına Dair Rivayetler

a-Rivayet ve Kaynakları

عن زر بن حبیش قال قلت لابي بن كعب ان بن مسعود كان لا يكتب الموعودتين في مصحفه فقال اشهد ان رسول الله صلي الله عليه وسلم اخبرني ان جبريل عليه السلام قال له قل اعوذ برب الفلق فقلتها فقال قل اعوذ برب الناس فقلتها فنحن نقول ما قال النبي صلي الله عليه وسلم

Zirr b. Hubeyş'in şöyle dediği rivayet edildi. “Ben Ubey b. Kab'a, İbn Mesud'un mushafına muavvizeteynleri yazmadığını söyledim. Ubey b. Kab da dedi ki, şahitlik ederim ki Rasulüllah'a Cibril(as) 'kul euzu bi rabbil felakı' okumasını istemiş o da okumuş 'kul euzu bi rabbin nassı' okumasını istemiş o da okumuş. Biz Rasulüllah'ın bize söylediği şeyleri söylüyoruz.”³⁹⁵

İbn Mesud'un Muavvizeteyni mushafına yazmadığına dair birçok rivayete rastladık. Hatta bazı rivayetlerde İbn Mesud'un Muavvizeteyni mushafından kazıdığı söylenilmektedir.³⁹⁶ Zirr b. Hubeyş her iki türlü de rivayet etmiştir. Yani İbn Mes'ud Muavvizeteyni mushafına yazmadı ve İbn Mes'ud Muavvizeteyni mushaftan kazıdı.

Birçok kaynakta rastladığımız bu rivayetin Kütüb-ü Tis'a'daki rivayetlerini inceleyip isnadlarını şema halinde gösterdik. Rivayetlerde Zirr b. Hubeyş'in Ubey b. Kab'a, Abdullah b. Mesud'un Muavvizeteyni Kur'an'a niçin yazmadığını öğrenmek amacıyla sorular sorduğuna tanık olduk.

b. İsnadı ve Ricali

³⁹⁴ Keskiöglü, Osman, *Nüzülünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, s. 103

³⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, V. 129 Bu konuda en çok hadis Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçmektedir. Ayrıca bkz. Buhari, 4/1904; Beyhaki, 2/394; Humeydi, *Müsned*, 1/185; Tayalisi; *Müsned*, 1/73; İbn Hıbban, 10/274

³⁹⁶ İbn Hıbban, *Sahih*, 10/274; Heysemi, *Mevaridüz Zaman*, I. 435; Heysemi, *Mecmuuz Zevaid* 7/149; Beyhaki, *Sünenul Kübra*, II/394; İbn Hanbel, *Müsned*, V/129.

Ricali: Zirr b. Hubeyş Ebu Meryem hakkında Yahya b. Main, güvenilir olduğunu söylemiştir. Arapçayı çok iyi bildiği kaynaklarda zikredilmektedir.³⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, Asım b. Behlede'nin de güvenilir olduğunu söylemiştir.³⁹⁸ Affan, Ebu Avane'nin kitabının sahih olduğunu belirtmiştir.³⁹⁹ Affan b. Müslim hakkında da Icli, sikatün ve sebtün demiştir. Ebu Hatim, güvenilir ve hadiste güçlü olduğunu söylemiştir. Bazıları ise onun ömrünün sonuna doğru karıştırdığını söylemişlerdir.⁴⁰⁰ Hammad b. Seleme hakkında Vüheyb b. Halid, Hammad bizim efendimizdir ve en bilgilimizdir demiştir.⁴⁰¹ Şube b. haccac hakkında ilimde hafız olduğunu söylemişlerdir. Binlerce hadisi vardır. Şafii onun hakkında, Şube olmasaydı Irak'ta hadis bilinmeyecekti demiştir. Süfyan, Şube hadiste mü'minlerin emiridir demiştir.⁴⁰² Ahmed b. Hanbel, Veki b. el-Cerrah için ilimde onun gibi fakih ve hıfzı kuvvetli birini görmedim demiştir. İbn Main, onun faziletli olduğundan bahsederek hadisleri ezbere naklettiğinden bahsetmiştir.⁴⁰³ Ebu Hatim, Humeydi Abdullah b. Zübeyr hakkında güvenilir olduğunu söylerken, İbn Sad ise hem güvenilir hem de hadisinin çok olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁴ Bişr b. Musa, Ebu Razzin, Zübeyr b. Adiy, Kuteybe b, Said, Süfyan es-Sevri ve diğerlerinin de sika raviler olduğunu tespit ettik. Dolayısıyla bu hadiste sened açısından problem olabilecek herhangi bir kişiye rastlamadık.

³⁹⁷ İbn Ebi Hatim, *Cerh ve Ta'dil*, III/622, *Ricalu Sahihu'l Buhari*, I. 274, Zehebi, *Tezkiretü'l Huffaz*, I. 57.

³⁹⁸ Hazreci, a.g.e. s. 182.

³⁹⁹ Suyuti, *Tabakatu'l Huffaz*, s. 106–107.

⁴⁰⁰ Hazreci, a.g.e. s. 268.

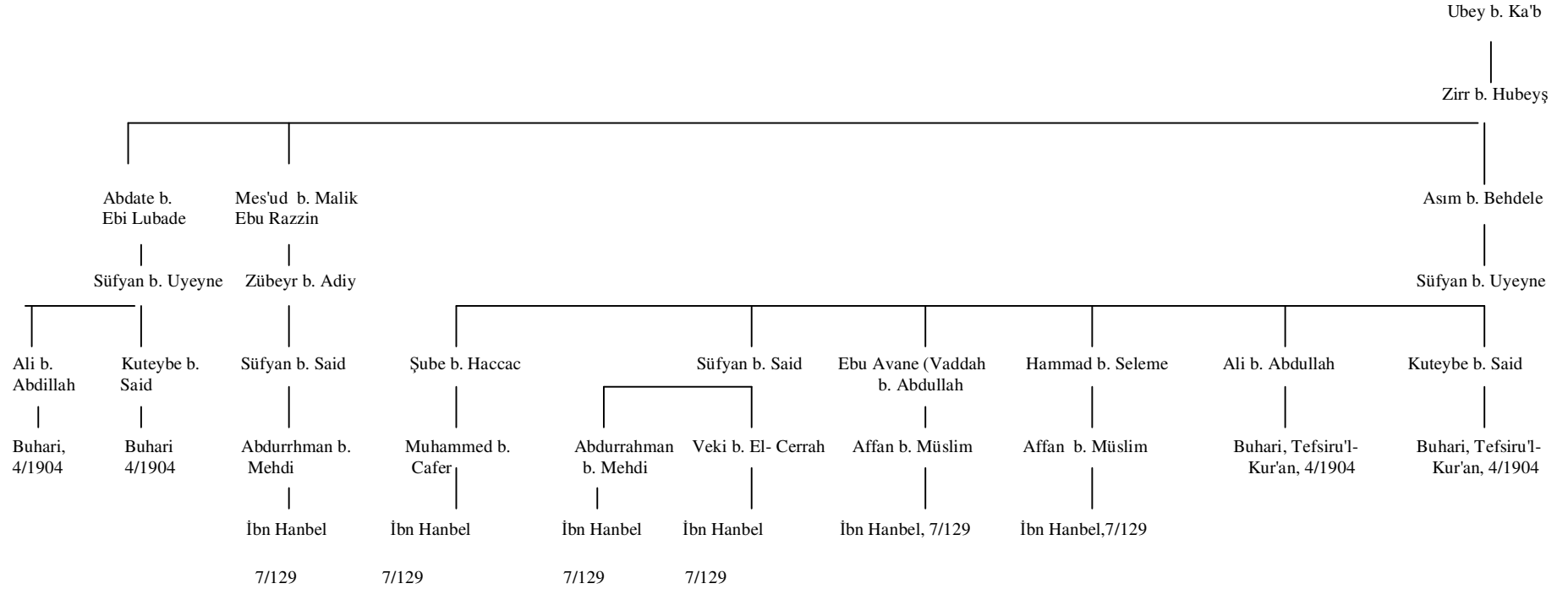
⁴⁰¹ Hazreci, a.g.e. s. 92.

⁴⁰² Suyuti, *Tabakatu'l Huffaz*, s. 89–90.

⁴⁰³ Suyuti, *Tabakatu'l Huffaz*, s. 133.

⁴⁰⁴ Suyuti, *Tabakatu'l Huffaz*, s. 181–182.

Hadisin isnad şeması şöyledir:

c- Sıhhati

Bu rivayetin Buhari’de geçen bir tarikinde Zirr b. Hubeyş, Übey b. Kab’a, “kardeşin İbn Mes’ud şöyle şöyle söylüyor” diyerek müphem bir ifade kullanmıştır. ‘İbn Mesud, mushaftan muavvizeteyni kazıdı’ cümlesinin açık olarak Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde yer aldığını görüyoruz. Diğer kaynaklarda da bu tarzda rivayetler mevcuttur. Ebu Bekir b. Ayaş tarihiyle gelen Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde yer alan rivayette ise ‘İbn Mes’ud muavvizeteyni mushafına yazmadı’ ifadesi yer almaktadır. Taberani’de Ameş, Ebu İshak, Abdurrahman b. Yezid en-Nahai tarihiyle gelen bir rivayette ise İbn Mesud’un muavvizeteyni mushaftan kazırken ‘bunlar Allah’ın kitabından değildir’ ifadesini kullandığı belirtilir.⁴⁰⁵ Bu hadisin sıhhati konusunda ulema ikiye ayrılmıştır. Bir kısmı bu tarz rivayetlerin İbn Mesud’a yönelik apaçık bir iftira olduğunu söylerken, diğer bir kısmı da söz konusu rivayetlerin ulema ve fukaha nazarında meşhur olduğunu ileri sürerek te’vil cihetine gitmişlerdir. Şimdi onların görüşlerine yer verelim.

Bu rivayetlerin sahih olmadığı görüşünde olan ulemadan birisi Nevevi (v.676/1277)'dir. Nevevi, Fatıha ve Muavvizeteynin Kur’an’dan olup olmadığı konusunda şöyle demiştir. “Müslümanlar Fatıha ve Muavvizeteynin Kur’an’dan olduğu üzerinde icma etmişlerdir. Bunu inkâr eden kâfir olur. İbn Mesud’tan yapılan rivayet doğru değildir, uydurmadır.”⁴⁰⁶

Rivayetlerin sahih olmadığı görüşünde olan diğer bir alim ise İbn Hazm (v.456/1063) dir. *Muhalla* adlı eserinin mukaddimesinde Muavvizeteynin Kur’an’dan olmadığına dair İbn Mesud’dan nakledilenlerin batıl ve yalan olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁷ Aynı zamanda İbn Mes’ud yoluyla gelen Asım kıraatında Fatıha ve Muavvizeteyn Surelerinin bulunduğunu vurgulamıştır.⁴⁰⁸ Aynı şekilde Fahreddin Razi de tefsirinin başında zannı galibine göre İbn Mesud’dan nakledilenlerin batıl ve yalan olduğunu; isnadsız sahih olmayan rivayetlerin kabul edilemeyeceğini, sahih olanların ise te’vil edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ İbn Hacer, *Fethu’l Bari* VIII/742.

⁴⁰⁶ İbn Hacer, *Fethu’l Bari*, VIII. 743; Zerkeşi, a.g.e. II. 128; Suyuti, I. 213; Mennau’l Kattan, *Mebahis fi Ulumi’l Kur’an* s. 136–137.

⁴⁰⁷ İbn Hacer, *Fethu’l Bari* VIII. 743.

⁴⁰⁸ Zerkeşi, a.g.e. II. 128.

⁴⁰⁹ İbn Hacer, *Fethu’l Bari* VIII. 743.

Kadı Ebu Bekir Bakıllani, İbn Mesud'tan nakledilen rivayetler hakkında şöyle demiştir: "İbn Mes'ud bunları inkâr etmiyordu. Muavvizeteynin Kur'an'dan olmadığını söylemiyordu. Ancak o, mushafa isbat edilmesini yani yazılmasını kabul etmiyordu. Çünkü o, mushafına ancak Peygamber'in izin verdiği şeyleri yazıyordu. Bu konudaki izin ona ulaşmamıştı."⁴¹⁰ Bu güzel bir yorumdur. Ancak İbn Mesud'un; 'Muavvizeteyn Kur'an'dan değildir' tarzında sarih ifadeleri görmezlikten gelinmiştir.

İbn Mesud'un, Muavvizeteynin ve Fatihanın Kur'an'dan olduğunu inkar ettiğini gösteren bu rivayetin, İbn Mesud'un, meseleyi öğrenmeden önceki dönemine ait olduğu düşünülebilir. Daha sonra bu iki surenin Kur'an'dan olduğu bilgisi İbn Mes'ud tarafından kesinlik kazanınca, her iki surenin de Kur'an'dan oluşu hem tevatür hem de icma yoluyla tespit edilmiş olur. Konu şu şekilde de açıklanabilir:

"İbn Mesud, muavvizeteyni bizzat Hz. Peygamber'den işitmemiş olduğundan dolayı bu iki surenin mütevatir olması konusunda fikir beyan etmemiştir. O, bu konuda araştırma aşamasında olduğu için yadırganamaz. Zaten onun durumunda olan kişinin de yapması gereken derinlemesine araştırmaktır." Gerçekten Zürkani'nin de dediği gibi bu yorum, insanı ikna eden bir yorumdur.⁴¹¹

İbn Hacer, (852/1448)İbn Mesud'un Muavvizeteyni Kur'an'dan kabullenmediğine dair rivayetleri sahih kabul etmektedir. İbn Mesud'tan gelen Asım kıraatinde Muavvizeteyn ve Fatiha surelerinin bulunduğunu söylemiştik. Öyleyse burada yapılması gereken, bu iki rivayeti cem' etmektir. İbn Hacer'in sahih kabul ettiği İbn Mesud'tan konuyla ilgili gelen rivayet, onun ilk dönemlerine hamledilir. "İbn Mesud'un bu iki sureyi mushafına dâhil etmeyişinin nedeni, Rasulüllah'ın torunları Hasan ve Hüseyin'in kötülüklerden korunması için '*euzü bi kelimetallahi tamme*' duasını okuduğu gibi, Muavvizeteyni de Hasan'ın, Hüseyin'in ve başkalarının kötülüklerden korunması için okuduğunu görmüş olması ve bu iki surenin Kur'an'dan olmadığını zannetmesidir. Bu nedenle bu iki sureyi mushafına dâhil etmemiştir."⁴¹²

İbn Hacer (v.852/1448) diyor ki: "İbn Mesud'un Muavvizeteyni mushafına yazmadığı haberi, rivayet bakımından sabittir. Ahmed ve İbn Hıbban rivayet ederler ki, 'o

⁴¹⁰ İbn Hacer, a.g.e. VIII. 743.

⁴¹¹ Zürkani, *Menahilü'l-İrfan*, I.276.

⁴¹² İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, s. 96.

Muavvizeteyni mushafına yazmamıştı.' Diğer bir rivayette ise Muavvizeteyni kazırdı denmiştir. Bunun Muavvizeteyn kelimesini kazırdı (silerdi) olma ihtimali vardır."⁴¹³

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: İbn Mes'ud Muavvizeteynin Kur'an'dan olduğunu inkar etse bile bu, Kur'an'ın safvetine her hangi bir zarar vermez. Bu rivayetlere dayanarak Kur'an'da tahrif olduğu iddiaları kabul görmez. Zira onun bu inkârı, Kur'an'ın tevatürüne asla zarar vermez. Çünkü hiç kimse, 'Tevatürün şartlarından birisi de bu tevatüre karşı çıkan birisinin bulunmamasıdır' gibi bir iddiada bulunamaz. Biz İbn Mesud, Kur'an'a gönül vermiş, ömrünü Kur'an öğretmeye adanmış bir insan olarak Kur'an'dan her hangi bir şeyin zayi olmasına izin vermeyeceği kanaatindeyiz. Biz de bu rivayetleri İbn Mesud'un ilk dönemine hamlederek, daha sonra bu görüşünden vazgeçtiği kanaatindeyiz. Bu meselede İbn Mesud'un zannında isabetli, bütün muahir ve ensarın hatalı olduğunu söyleyemeyiz.

2- Fatiha Suresi'nin Kur'an'da Yer Almadığına Dair Rivayetler

İbn Mesud'un, mushafına Fatihayı yazmadığına dair rivayetler, muavvizeteyn ile ilgili rivayetler kadar yaygın değildir. Kaynaklarda bununla ilgili çok fazla rivayete rastlamadık. İbn Mesud'un, Muavvizeteyni Kur'an'a yazmadığına dair rivayetler hakkında söylediklerimiz, Fatihayı Kur'an'a yazmaması ile ilgili rivayetler içinde geçerlidir.

Alusi, *Tefsiru Ruhul-Meani* adlı eserinde, "İbn Mes'ud Fatihayı mushafına yazmamıştı. Onun Kur'an'dan olduğuna inanmadığı için değil, namazlarda sürekli okunarak zayi olma ihtimali olmamasından dolayı hıfzıyla yetinmiştir." dedi.⁴¹⁴

Fatiha Kur'an'ın özüdür. Namazlarda sürekli okunmaktadır. Durum böyleyken İbn Mesud'un bunun Kur'an'dan olduğunu bilmemesi düşünülemez. Onun Fatifa Suresi'ni kendi mushafına almaması, bunu inkâr etmiş olduğunu göstermez. Ayrıca bizim için önemli olan Zeyd b. Sabit'in cem' ettiği ve ümmetin icması olan Kur'an'dır.

⁴¹³ İbn Hacer, *Fethu'l Bari*, VIII/743-744.

⁴¹⁴ Alusi, *Tefsiru Ruhul-Meani*, I/22.

İbn Kuteybe (v.276), *Müşkilü'l Kur'an* adlı eserinde şöyle demiştir: “İbn Mesud, Fatiha’yı iskat etmiştir. Çünkü Kur’an iki kapak arasına şek ve nisyan, ziyade ve noksan korkusundan dolayı toplandı. Hâlbuki Fatiha Suresi için böyle bir tehlike varid değildir. Namazda daima okunmaktadır. Kısa olduğu için herkes onu öğrenebiliyor. Artık ondan da şüphe edilecek değil ya”⁴¹⁵

3- Yusuf Suresi'nin Kur'an'da Yer Almadığına Dair Rivayetler

Bu konuda sahabe dönemine ait hiçbir rivayete rastlamadık. Ancak daha sonraki dönemlerde Yusuf suresi hakkında bir takım görüşler bulunmaktadır. Bunlar daha çok sonradan ortaya çıkan bir takım siyasi fırkalara ait görüşlerdir.

Konuyla ilgili olarak Nöldeke şunları söylemektedir: “Kur’an’ın doğruluğu konusunda İslam topluluğu içinde doğan kuşkular, başka bir biçimde olmuştur. Onlar, bilimsel, tarihsel eleştiri temeline değil, dogmatik veya etik ön yargılara dayanıyordu. Böylece Mutezililer, Hz. Peygamber’in düşmanlarına karşı laneti ifade eden ayetlerin gerçekliğine itiraz ettiler. Onlara göre bu tür sözler Levh-i Mahfuz’daki yüksek bildirilere yakışmazdı.”⁴¹⁶

Ayrıca Haricilerin alt mezhebi olan Meymuniye Fırkası da Yusuf Suresi’nin Kur’an’ın bir parçası olamayacağını beyan etmiştir. Gerekçeleri ise bir aşk hikâyesinin Kur’an’da yer almasının yakışık almayacağıdır.⁴¹⁷

Bu tür rivayetlerin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Onların bu tür iddiaları Yusuf Suresi’nin Kur’an’dan olmadığını göstermez.

⁴¹⁵ İbn Kuteybe, *Tevil’u Müşkilü'l-Kur’an*, s. 47.

⁴¹⁶ Nöldeke, *Kur’an Tarihi*, s. 47.

⁴¹⁷ Watt, Montgomery, *Kur’an’a Giriş*, s. 47, Ankara, 2000.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim ve hadisler İslamın temel kaynaklarıdır. Kur'an'ın sabitliği, nazil olduğu sırada ezberlenmesi, yazılıp muhafaza edilmesiyle ispatlanmış olmaktadır. Parçalar halindeki Kur'an sayfelerini bir araya getirip kitaplaştıran Sahabe-i Kiram bu konuda üstün bir gayret göstermiştir. Kur'an'ı cem' ederken ayetlerin tespitinde sadece hafızada olanla yetinmeyip yazılı olması şartını getirmişlerdir. Tüm bu çabalar, gösterilen titizlik, Kur'an'ın bize kadar eksiksiz ve fazlalıktan salim olarak gelmesini sağlamıştır.

Vahiylerin Hz. Peygamber (sav) tarafından vahiy kâtipleri aracılığıyla yazıya aktarıldığı tarihen bilinen bir husustur. Ancak vahiyler, Hz. Peygamber (sav) hayata iken derlenmiş, bir araya getirilmiş değildi. Hz. Peygamber (sav)'in vefatından sonra Hz. Ebu Bekir döneminde meydana gelen savaşlarda birçok hafız sahabinin şehid olması Kur'an'ın derlenmesini gerekli kılmıştır. Bu görev Hz. Peygamber'in vahiy kâtibi, son arzda bulunmuş, Kur'an'ı ezbere bilen, zeki, genç bir sahabe, Zeyd b. Sabit'e havale edilmiş, o da bu vazifeyi hakkıyla yerine getirmişti. Ancak bu süreçte başka sahabiler de vahiy derlemek suretiyle kendilerine ait özel Mushaflar edinmişlerdi. Bu koleksiyonlarda surelerin tertibinde farklılıkların yanı sıra, aynı zamanda Peygamberimiz tarafından bir kolaylık olarak tanınan kıraat farklılıkları da mevcuttu. Bu sahabilerden bazılarının çeşitli yörelerde Kur'an öğretmenliği yapmaları bölgeler arası kıraat farklılığının ortaya çıkmasına neden oldu. Çoğu yeni Müslüman olmuş kimselerden bir kısmı kıraat farklılığının gerekçesini bilmediklerinden bir araya geldiklerinde birbirlerini tenkit etmeye başladılar. İşte Hz. Osman'ın halifeliği döneminde Kur'an-ı Kerim'in tek Kıraat üzere toplanmasının gerekçesi buydu. Hz. Osman, Hz. Ebu Bekir döneminde derlenen Mushaf doğrultusunda birden çok nüsha yazdırarak, bunları muhtelif bölgelere gönderdi. Tüm bunlarla da yetinmeyerek daha önceki sürece ait bütün Mushafların imhasını emretti. İşte sahabenin bu hususi Mushaflarındaki farklılıklar, bazı kişilerce Kur'an'da tahrif olduğu iddiasını gündeme getirmiş fakat tüm bu iddialar Kur'an'ın savfetine zarar verememiştir.

Gösterilen bu çabalara rağmen, Kur'an dışında kaldığı iddia edilen rivayetler olduğu gibi, elimizdeki Kur'an nüshasında bulunduğu halde, İbn Mes'ud gibi bazı sahabilerin hususi Mushaflarında yer almaması nedeniyle ayet olmadığı iddia edilen rivayetler

olduğunu gördük. Yaptığımız incelemeler neticesinde ortaya atılan iddiaların bir kısmının sahabe dönemine ait, bir kısmının ise Şia ekolüne ait olduğunu tespit ettik. Sahabe dönemine ait olan rivayetlerin Kur'an-ı Kerim'in bize kadar tevatüren gelmiş olmasına rağmen, toplanması ve çoğaltılması sırasında meydana geldiğine tanık olduk. Bilhassa Hz. Ebu Bekir döneminde "Ayetlerin Hz. Peygamber'in huzurunda yazıldığına dair iki şahit getirme" meselesine uymadığı için bazı metinlerin Kur'an'a alınmama konusuyla ilgili olarak ihtilafları tespit ettik. İki şahit meselesi incelenerek söz konusu rivayetlerin birkaç sahabiye ait ahad haberler olduğu, bunların ayet olmadığı sarih bir şekilde ortaya konmuştur. Ayrıca tilaveti mensuh bazı ayetlerin de yine aynı şekilde Kur'an'da bulunmadığı dile getirilmiş, bunların nesh konusuyla irtibatlı olduğu belirtildikten sonra çoğunun zayıf ve ahad haberler olduğuna dikkat çekilmiştir.

Şia ekolü imamet doktrinine sahiptir. Onlara göre "İmamet" dinin odak noktasındadır. Bu kadar mühim bir mesele olduğundan bariz delillerinin olması gerekmektedir. İşte Kur'an'ın tahrifi meselesi burada ortaya çıkmıştır. Kur'an'da zahiren İmameti ispatlayan deliller bulamayınca bunu iki şekilde çözümlenmişlerdir. Ya, Kur'an'ın işaret yolu ile imamet ve buna bağlı meseleleri içerdiğini söylemişler, ya da Kur'an'ın imamet ve imamlarla ilgili pek çok meseleyi içeriyorken, Peygamber'in vefatı sonrası bazı insanların Kur'an'daki ayet ve sureleri hafzettiklerini dile getirmişlerdir. İşte Nurayn ve Velaye Sureleri bunlardandır. Bu Surelerin Kur'an'dan olmadığı gerekçeleriyle izah edilmiş, bu görüşlerin Şii Ekolünün tamamını kapsamadığı belirtilmiştir. Bu tarz iddiaları bazı aşırı gruplar dile getirmişler, çoğunun cemaat taassubuyla ortaya konduğu tespit edilmiştir.

Kur'an tarihiyle ilgili olarak batıda çok sayıda eser kaleme alınmış, bu eserlerde ortaya konanlar daha çok Müslümanların sahip oldukları inancın zıddıdır. Oryantalistlerin temel yöntemlerine bakıldığında onların öncelikle ilk dönem islami kaynaklar üzerinde şüphe uyandırmaya çalıştıkları görülmektedir. Bir başka iddiaları ise İslam toplumunun Yahudi ve Hıristiyan kültürlerle etkileşimleri çerçevesinde şekillendiği noktasında görüş beyan etmişlerdir. Oryantalistler meselelere önyargılarından hareketle baktıkları için daha çok bizim incelediğimiz rivayetlere sarılmışlar, görüşlerini bu çerçevede bina etmeye çalışmışlardır.

Biz de sözkonusu bu rivayetlerin neler olduğu tek tek inceleyerek sened ve metin açısından tenkit edip, tahlili ve mantıki açıklamalarla, rivayetlerin daha iyi anlaşılması ve yorumlanmasına yönelik gayret sarfettik. Çoğunun ise sahabelerin kendi Mushaflarına izah ve şerh kabilinden yazdıklarına tanık olduk. Rivayetleri tetkik ettiğimizde birçoğunun sahih olmadığı kanaatine vardık. Sahih olan rivayetleri incelediğimizde onları destekleyen argüman olmadığını tespit ettik. Bu sebeple geçerli olamayacağı kanaatine vardık.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzak b. Hemmam, es-San'ani**, (v. 211/826),
Musannef, Beyrut, 1403/1983
- Ahmed Naim**,
Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi (I-XII), Ankara 1970.
- Akdemir, Salih**,
Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleri, Akid Yayıncılık, Ankara, 1989.
- Altundağ, Mustafa**,
Hata İddiaları Çerçevesinde Kur'an'ın Dil ve Yazım Özelliği, Bakü, 2004.
- Alusi, Şihabuddin Seyyid Mahmud el-Bağdadi**, (127)
Ruhu'l-Meani fi Tefsiri-Kur'ani'l-Azim ve's-Sebi'l-Mesani, Beyrut, 1414/ 1994.
- Aydın, Muhammed**,
Kur'an Metni Üzerindeki Tartışmalar, Sakarya, 2001.
- Ayni, Bedruddin M. Mahmud b. Ahmed** (885)
Umdetü'l-Kari fi Şerhi Sahih-i Buhari, İstanbul, 1308.
- Belazuri, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya**,
Fütuhu'l-Büldan, Beyrut, 1407/1987.
- Beyhaki, Ebu Bekir Ahmed b. Huseyn**, (458–1065)
-es-Sünenü'l-Kübra (I-X), Haydarabat, 1346.
-Şuabu'l-İman, Beyrut, 1410–1990.
- Brockelmann, C.**
İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, çev. Neşet Çağatay, Ankara, 1964.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail** (256–869)
Sahihu'l-Buhari (I-VIII), İstanbul, 1296.
- Carullah, Musa Bigiyev**,
Tarihu'l-Kur'an ve'l-Mesahif, 1323. Fotokopi Kazan'da basılmış.
- Cerrahoğlu, İsmail**,
Tefsir Usulü, Ankara, 1993.
- Cündioğlu, Dücane**,
Sözün Özü, İstanbul, 1999.
- Çetin, Abdurrahman**,
Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi, İstanbul, 1982.

Danişmend, İsmail Hami,

Garb İlminin Kur'an-ı Kerim Hayranlığı, İstanbul, 1967.

Darekutni, Ali b. Ömer (385/ 995)

Sünen, (I-IV), Tahkik Abdullah Haşim Yemani, Medine, ty.

Darimi, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahman (255/ 868)

Sünen (I-II), Dımeşk, 1349.

Davudoğlu, Ahmed,

Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi, (I-IVIII) İstanbul, 1997.

Demirci, Muhsin,

Kur'an Tarihi, İstanbul, 1997.

Dermenghem, Emile,

Hız. Muhammed'in Hayatı, çev. Reşat Nuri Güntekin, İstanbul, 1930.

Develioğlu, Ferit,

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara, 1996.

Doğrul, Ömer Rıza,

Kur'an Nedir, Ankara, 1967.

Draz, Abdullah,

-Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru, çev. Salih Akdemir, İstanbul, 1983.

-Kur'an'a Giriş, çev. Salih Akdemir, Ankara, 2000.

Ebu Davut, Süleyman b. el-Eşas es-Sicistani (275/ 888)

Sünen (I-V), Mısır, 1371.

Ebu şehbete, Muhammed b. Muhammed,

el-Medhal li-dirasati'l Kur'ani'l-Kerim, Beyrut, 1412/ 1992.

Ebu Yala el-Mevsili

Müsned, Tahkik Hüseyin Selim Esed, Dımeşk, 1412/ 1992.

Elik, Hasan,

Kur'an'ın Korunmuşluğu, İstanbul, 1998.

Goldziher, Ignaz,

-el-Akidedü ve's-Şeria fi'l-İslam, çev. Muhammed Yusuf, Musa ve Arkadaşları,

Beyrut, t.y.

Günümüzde Alevilik ve Bektaşılık,

TDV. Ankara, 1995.

Gürkan, Ahmet,

Kur'an'ın Nasih ve Mensuh Ayetleri, Yeni İlahiyat Kitabevi, 1980.

Hâkim, Ebu Abdullah en-Nisaburi, (v. 405/1014)

Müstedrek ala's-Sahihayn Beyrut, t.y.

Hamidullah, Muhammed,

-*İslam Peygamberi*, çev. M. Said Mutlu, Salih Tuğ, İstanbul, 1969.

-*Kur'an-ı Kerim Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1993.

Hazreci, Ahmed b. Abdullah,

Hulasatu tehzibu Tehzibu'l-Kemal fi Esmâ'r-Rical, Halep.

Heysemi, Nuruddin Ali b. Bekir (v. 807/1404)

Mecmeu'z-Zevaid ve menbau'l-Fevaid, (I-X), Beyrut, 1408/1988.

İbnü'l-Esir, İzzüddin Ebi'l-Hasan Ali b. M. El-Cezeri (630)

Üsdu'l-Gabe fi-Marifeti's-Sahabe, (VI) Beyrut, 1414/1993.

İbn Hacer el-Askalani, Şihabüddin Ahmed b. Ali (852/ 1448)

-*el-İsabe fi-Temyizi's-Sahabe*, (I-IV) Mısır, 1358.

-*Fethu'l-Bari bi şerhi'l-Buhari*, (I-XVIII), Mısır, 1378/1959.

-*Tehzibü't-Tehzib* (I-XII), Haydarabad, 1968.

İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed (241)

Müsned (I-VI), Beyrut, 1389/ 1969.

İbn Hişam, Ebu M. Abdülmelik b. el-Himyeri (218)

es-Siretü'n-Nebeviye, Mısır, 1355.

İbn Ebi Hatim, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Ebi Hatim er-Razi, (v.327/958)

Kitabu'l-Cerh ve't-ta'dil, Beyrut, 1372/1953.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim (276)

-*Te'vilu Muhtelifu'l-Hadis*, Beyrut, 1393.

-*Te'vilu Müşkilu'l-Kur'an*, Beyrut, 1981

İbn Kesir, İmamü'd-Din İsmail b. Ömer (774)

Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim(IV), Beyrut, 1969.

İbn Mace, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvini (275/ 888)

Sünen (I-II), Mısır, 1372.

İbn Manzur, Cemalettin Ebu'l-Fadl, Muhammed ibn Mükerrerem, (v.711/1311)

Lisanu'l-Arabi'l-Muhit fi'l-Luga, (I-XV) Beyrut, 1970.

İbn Nedim, Ebu'l-Ferec M.b. İshak (385)

el-Fihrist, Beyrut, 1978.

Karacabey, Salih,

Peygamber'de Nebevi ve Beşeri Bilgi, Bursa, 2002.

Karaçam, İsmail,

Kur'an-ı Kerim'in Nüzülü ve Kıraati, İstanbul, 1981.

Karaman, Hayrettin,

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Caferiye Maddesi, c.IV

Karataş, Şaban,

Şia'da ve Sünni Kaynaklarda Kur'an Tarihi, İstanbul, 1996.

Keskin, Yusuf Ziya,

Recm Cezası, İstanbul, 1997.

Keskiöglü, Osman,

-Kur'an Tarihi ve Kur'an-ı Kerim Hakkında ansiklopedik Bilgiler, İstanbul, ty.

-Nüzülünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri, Ankara, 1987.

Kevseri, Muhammed Zahid,

Makalatu'l-Kevseri, nşr. Ratıb Hakimi, 1388-1968.

Kuleyni, Muhammed Yakup,

el-Usul mine'l-Kafi, Tahran, 1388.

Kurtubi, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensari (671/ 1272),

-el-Cami'li-Ahkami'l-Kur'an (I-XX), Mısır, 1372.

-Tefsiru'l-Kur'an

Malik b. Enes el-Himyari, (179/ 795),

el-Muvatta (I-II), Mısır, 1370.

Maşalı, Mehmed Emin,

Kur'an'ın Metin Yapısı, Ankara, 2004.

Mennau'l-Kattan,

Mebahis fi-Ulumi'l-Kur'an, Beyrut, 1412/ 1991.

Muhammed Salim Muhaysin,

fi-Rahabi'l-Kur'ani'l-Kerim (II) Kahire, 1980.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccac, el-Kuşeyri en-Nisaburi (261).

Sahih, (III) Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

Miras, Kamil,

Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, Ankara, 1974.

Nöldeke Theodor, Schwally Friedrich,

Kur'an Tarihi, çev. Muammer Sencer, İlke Yayınları, 1970.

Okiç, Tayyib,

Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri, İstanbul, 1995.

Özsoy, Ömer,

Sünnetullah: Bir Kur'an İfadesinin Kavramsallaştırılması, Ankara, 1994.

Rafi, Mustafa Sadık,

İcazu'l-Kur'an, Beyrut, 1410/ 1990.

Ragıp, el-İsfahani, el-Huseyn b. Muhammed (v. 565/1169)

Müfredat fi-Garibi'l-Kur'an, İstanbul, 1986.

Reşit, Rıza, Muhammed (1354/ 1935)

-Tefsiru'l-Menar, (I-XII) Mısır, t.y.

-Muhammedi Vahiy, çev. Salih Özer, Ankara, 1991.

Sabuni, Muhammed Ali,

Kur'an İlimleri, çev. Zeynel-Abidin Tatlıoğlu, İstanbul, 1996.

Serahsi, Ebu Bekir Mahammed b. Ahmed b. Ebi Sehl (490),

Usul, (II) Beyrut, 1418/1997.

Sever, Erol,

İslamın Kaynakları, İstanbul, 1997.

Sezgin, M.Fuat,

Buhari'nin Kaynakları, Ankara, 2000.

Sicistani, Ebu Bekir Abdullah b. Ebi Davut Süleyman b. el-Eşas (316)

Kitabu'l-Mesahif, Mısır 1355/ 1936.

Soysaldı, Mehmed,

Nüzülünden Günümüze Kur'an ve Tefsir, Ankara, 2001.

Sönmezsoy, Selahattin,

Kur'an ve Oryantalistler, Ankara, 1998.

Suphi, es-Salih,

Kur'an İlimleri, çev. M.Said Şimşek, Konya, ty.

Suyuti, Abdurrahman b. Ebi Bekr, (911/ 1505)

-el-İtkan fi-Ulumi'l-Kur'an, Mısır, 1317.

-Tabakatu'l-Huffaz, Beyrut, 1403/ 1983.

Şatibi, İbrahim b. Musa (790),

el-Muvafakat fi usuli'ş-Şeria, (IV), Tahkik, Abdullah Draz, Mısır, ty.

Şeyh Saduk,

Risaletü'l-İtikadi İmamiyye, Şii İmamiyye'nin İnanç Esasları, Çev. Ethem Fırlalı, Ankara, 1978.

Şihabu'd-Din M. b. Ali Hacer ibn Hacer el-Askalani,

Etrafü Müsnedi'l-İmam Ahmed b. Hanbel, Dımeşk, 1414/1993.

Şimşek, Said,

I. Kur'an Sempozyumu, Ankara, 1995.

Tabatabai,

İslamda Kur'an, trc. Ahmed Erdiç, İstanbul, 1998.

Taberani, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed,(v.360/970)

Mu'cemu'l-Kebir,1405/1984

Taberi Ebu Cafer,

-Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

-Tarihu't-Taberi, Mısır,1962.

Tabresi, Ebu Ali el-Fadl b. El-Hasan,

Mecmau'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, Beyrut,1986.

Tetik, Necati,

Kıraat İlminin Talimi, İstanbul,1990.

Tirmizi, Ebu isa Muhammed b. İsa (279/ 892)

Sünen (I-V), İstanbul,1981.

Watt, W. Montgomery,

Kur'an'a Giriş, çev. Süleyman Kalkan, Ankara, 2000.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi,

Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul

Yıldırım, Suat,

Kur'an İlimleri, Ensar Neşriyat, İstanbul,1983.

Zebidi, Muhibbü'd-Din Ebu'l-Feyz Muhammed Murteza,

Tacü'l-Arus fi Şerhi'l-Kamus, Mısır, 1306

Zehebi, Şemsü'ddin Abdullah b. M. B. Ahmed b. Osman (748/ 1347),

-Mizanu'l-İtidal fi nakdi'r-ricat (I-IV), Mısır, 1382.

-Siyeru A'lami'n-nübela, Beyrut,1986.

Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Muhammed b. Ömer, (538)

el-Keşşaf an Hakayiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücuhi't-Te'vil, Mısır,

1354.

Zerkeşi, Bedruddin (794/ 1391)

el-Burhan fi-ulumi'l-Kur'an, (I-IV) Mısır, 1957.

Zincani, Ebu Abdullah, (1360)

Tarihu'l-Kur'an, Beyrut, 1388/ 1969.

Zürkani, Muhammed b. Abdülazim,

Menahilü'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'an, (II) Mısır, 1943.

ÖZGEÇMİŞ

Adı - Soyadı Ayşe Açıkel. 1974 yılında İstanbul'da doğdu. İlk ve Orta Öğrenimini Bursada tamamladı. 1994 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesini Kazandı. 1999 yılında fakülteyi tamamladı. 2003 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadis Bilim Dalı'nda Master'e başladı. Evli ve bir çocuk annesidir. Halen Yozgat Çayıralan ilçesinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği yapmaktadır.

Adres:

İshaklı Mah. B. Üstü Cad. No: 55
Çayıralan/YOZGAT

Ayşe AÇIKEL

Tel: 0537 985 38 61

Email:ayseacikel@mynet.com